

HATÁRTALAN

Régészet

ára: 1490 HUF

8,14 EUR

756 DIN

29,8 RON

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

VIII. évfolyam 1. szám - 2023

www.hatartalanregeszt.hu

Határtalanul

A Vajdaság régészete

◆ AZ EMBER KORA

◆ RÓMAI KORI SISAKOK

◆ AVAROK A VAJDASÁGBAN

◆ TISZA-PARTI KŐKORI VÁROSOK

Móra
Csókán

Neolitikus
pogácsa

Régészeti
nyomozás

◆ ARCHEOKALAND ◆ LELŐ-HELY ◆ INDIANA JONES ÉS BARÁTAI ◆ MIZÚJS? ◆

Előkészületben:

A MARTIN OPITZ KIADÓ

ajánlatai a numizmatika iránt érdeklődőknek

Információ:

+36 30 321 1288

facebook.com/opitzkiado/
kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

vatera

vateranumizmatika.hu

A LEGNAGYOBB MAGYAR NUMIZMATIKAI PIACTÉR

- Több mint 70 000 numizmatikai termék
- Havi több mint 20 000 adásvétel a numizmatika kategóriában
- Online aukciók és azonnal megvásárolható termékek
- Biztonságos vásárlás pénzvisszafizetési garanciával
- Egyszerű vásárlás, kényelmes eladás

vateranumizmatika.hu

AHOL A VEVŐK ÉS AZ ELADÓK EGYMÁSRA TALÁLNAK

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 1490 Ft
Előfizetve: 1250 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs
Szerkesztők
Szilágyi Kata
Medović Ildikó

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsmező Gábor
Képszerkesztő
Király Kitty
Litauzski Zoltán
Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin
Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán
Donka Gergely

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049
E-mail: info@mfm.u-szeged.hu
A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregeszeti.hu
A magazin Facebook-oldala
Határtalan Régészet

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.
Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h
Felelős vezető
Hunya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása
HÍRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: +36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:
e-mailben a hirlapelofozetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:
e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 5.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

A Vajdaság kincsei

A 2023-as év sok szempontból hoz újat a *Határtalan Régészet* életében, most először ugyanis a Kárpát-medence egyik olyan vegyes lakosságú régiójára, a Vajdaságra koncentrálnak, ahol

eltérő nyelvek, nemzetiségek, vallások, világképek keverednek, nemcsak jelenünkben, hanem a történeti-régészeti korszakokban egyaránt. Célunk bemutatni e számban azt is, hogy egy adott régióban miképp dolgoznak együtt különböző nemzetiségű kutatók, s hogyan írja felül a tudományos kérdések vezette kutatói kíváncsiság a nagypolitika korbácsolta etnikai ellentéteket. Vállalkozásunknak külön apropóját adja, hogy a Vajdaság fővárosának nevezett Újvidék (Novi Sad) 2022-ben az Európa Kulturális Fővárosa címet viselte, és ezért számtalan kulturális program gazdagította a Duna-parti város egyébként is multikulturális életét. Ezen programok egy részét az újvidéki Vajdasági Múzeum koordinálta, amely a régió legnagyobb és Szerbia egyik legrégebbi múzeuma, s amely számos felbecsülhetetlen értékű régészeti korú tárgyat őriz. Újdonság persze most az is, hogy e magazin történetében először két női régész köszönti e bevezetőben a kedves olvasókat! Az egyikünk (Medović Ildikó) vajdasági születésű, akinek egyik személyes története is ide kívánczik. Egyszer az egyik jeles magyar régészprofesszor a következőkkel fordult felé: „Nekünk itt (értsd Magyarországon) nem kell még egy vajdasági régész, nekünk ott (értsd Szerbiában) kell egy vajdasági régész.” Ez egy olyan mondat volt, amelynek értelme talán most, e szám elkészítése során vált igazán világossá. Fontos ugyanakkor azt is jeleznünk, hogy roppant kihívás a Vajdaság régészét egyetlen magazinszámban bemutatni, hiszen az elmúlt sokezer év minden régészeti korszakának tárgyi hagyatéka megtalálható a régióban, így természetesen válogatnunk kellett a témák és a cikkek között. Vezérelvünk az volt, hogy az olvasóknak ne csupán a múlt században megismert, kiemelkedően fontos régészeti lelőhelyeket (Gomolava stb.) mutassuk be, de az újonnan, multidiszciplináris módszerekkel feltártakat is (Borjas, Törökbecse). A Duna és Tisza menti élet bemutatásával elkalauzoljuk az olvasót a kőkori városok eddig nem ismert szimbólumaitól, az őskori gyermekjátékokon át, a római aranyozott sisakokon keresztül egészen a középkori erődítésekig. De szó esik arról is, hogy milyen növényi környezetben éltek az emberek az őskorban, vagy hogy milyen is volt egy őskori lenpogácsa. Tartsanak velünk egy képzeletbeli utazásra a Vajdaság régmúltjába!

Medović Ildikó

Medović Ildikó

Szilágyi Kata

Szilágyi Kata

◆ Címlapsztori 5

- Az ember kora a Tisza vajdasági szakasza mentén – SZILÁGYI KATA 5
- Tisza-parti kőkori városok a Kr. e. 5. évezredben – ROBERT HOFMANN 10
- Egy késő újkőkori szimbólum nyomában – MARTIN FURHOLT – SZILÁGYI KATA 14
- Aranyozott római kori sisakok a Vajdasági Múzeumban
– TIJANA STANKOVIĆ-PEŠTERAC 18
- Germánok a Dunán innen és túl – Gepidák a délvidéki Barbaricumban
– HERGOTT-RÁCZ RITA 24
- Avarok a Vajdaságban – FARKAS ANNA 28
- Egy eltűnt lelőhely nyomában: Monostorszeg – TAKÁCS MIKLÓS 32
- Borjas középkori falva – Borjas legendája – MEDOVIĆ ILDIKÓ 38

◆ Kontextus 42

- Egy őskori mérleg – Predrag Medović 42

◆ Lelő-hely 44

- Egy hosszú életű őskori település: Gomolava – LIDIJA BALJ 44
- Borjas település kutatásának története – MEDOVIĆ ILDIKÓ 48
- Törökbecse óvárosa – ALEKSANDAR ŠALAMON 54

◆ Archeokaland 58

- A Vajdasági Múzeum archeobotanikai kertje – ALEKSANDAR MEDOVIĆ 58
- „Régészeti helyszínelő nyomozás” – őskori gyerekjátékon – LIDIJA BALJ 62

◆ Helló, tudomány! 66

- Geomágneses felmérés a Vajdaságban
– avagy hogyan működik a magnetométer? – TILL KÜHL – FYNN WILKES 66

◆ A szegedi múzeumból jelentjük 70

- „Csóka így is külön fejezet lesz a magyar régészetben”
– KOVÁCS-KRASSÓI ANIKÓ 70

◆ Mizújs? 74

- Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR 74

◆ Indiana Jones és barátai 75

- Játék – KIRÁLY KITTY 75
- Recept – Neolitikus lenpogácsa – MEDOVIĆ ILDIKÓ – ALEKSANDAR MEDOVIĆ 76

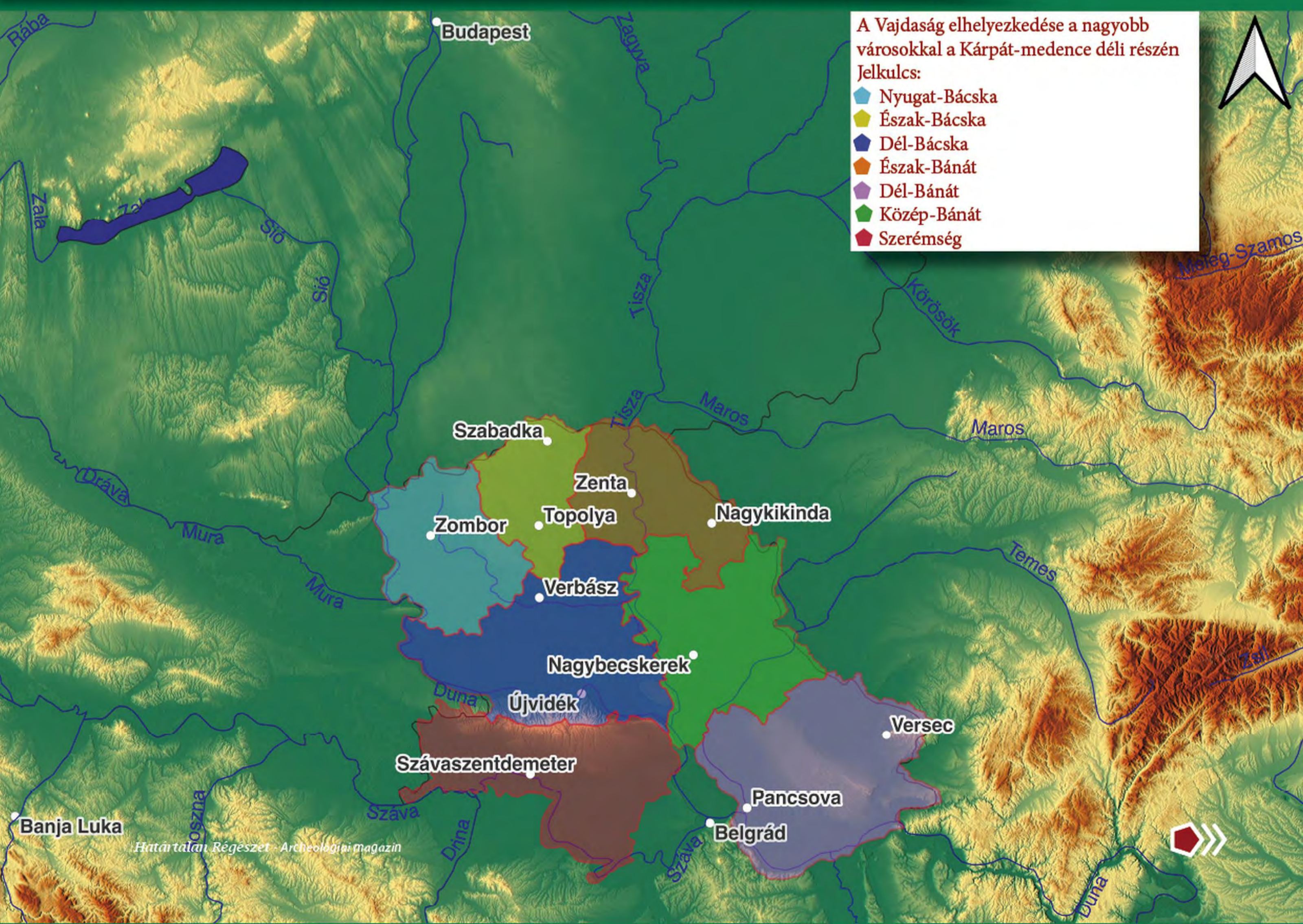
Az ember kora a Tisza vajdasági szakasza mentén

Szilágyi Kata

A Vajdaság nem csupán Szerbia, de a Kárpát-medence, s talán nem túlzás azt állítani, Közép-Európa egyik legkedvezőbb adottságú mezőgazdasági régiója. Ezt nagyban elősegíti a terület termékeny fekete talaja (a löszhátakon elterülő mezőségi és réti fekete föld), valamint a vízrendszer, ami mindezt termővé alakítja és folyamatosan táplálja. A folyó menti térségek a régmúltban is mindig megteremtették az összetett ártéri gazdálkodás feltételeit, a jó termőföldek eredményes növénytermesztést biztosítottak, de az időszakosan elöntött területeken lévő dús vegetációjú rétek és legelők állattartásra is kiválóak. Nem véletlen tehát, hogy az első falvak megjelenésével, vagyis a Kr. e. 7. évezredtől már folyamatos talajműveléssel és állattartással, azaz termelő gazdálkodással számolhatunk a Vajdaság területén. Így nem csupán mezőgazdasági, hanem régészeti szempontból is rendkívül gazdag területként tarthatjuk számon az egykori Osztrák–Magyar Monarchia éléskamrájaként aposztrofált régiót.

5

Az egybeszántott föld végeláthatatlan és monoton látképe régészeti terepbejárás közben (fotó: Melissa Villumsen)

A Vajdaság elhelyezkedése a nagyobb városokkal a Kárpát-medence déli részén
Jelkulcs:

- Nyugat-Bácska
- Észak-Bácska
- Dél-Bácska
- Észak-Bánát
- Dél-Bánát
- Közép-Bánát
- Szerémség

A fentiek miatt az ember korát, latin eredetű kifejezéssel az antropocén periódust a Vajdaságban talán leginkább a folyó menti élet szemszögéből érdemes tehát megragadni. Az elmúlt évezredekben e táj radikálisan formálódott át az emberi tevékenységek következtében: nem csupán a természetes tájkép, de a folyómedrek és azok élővilága is.

6

Termőföld és ember

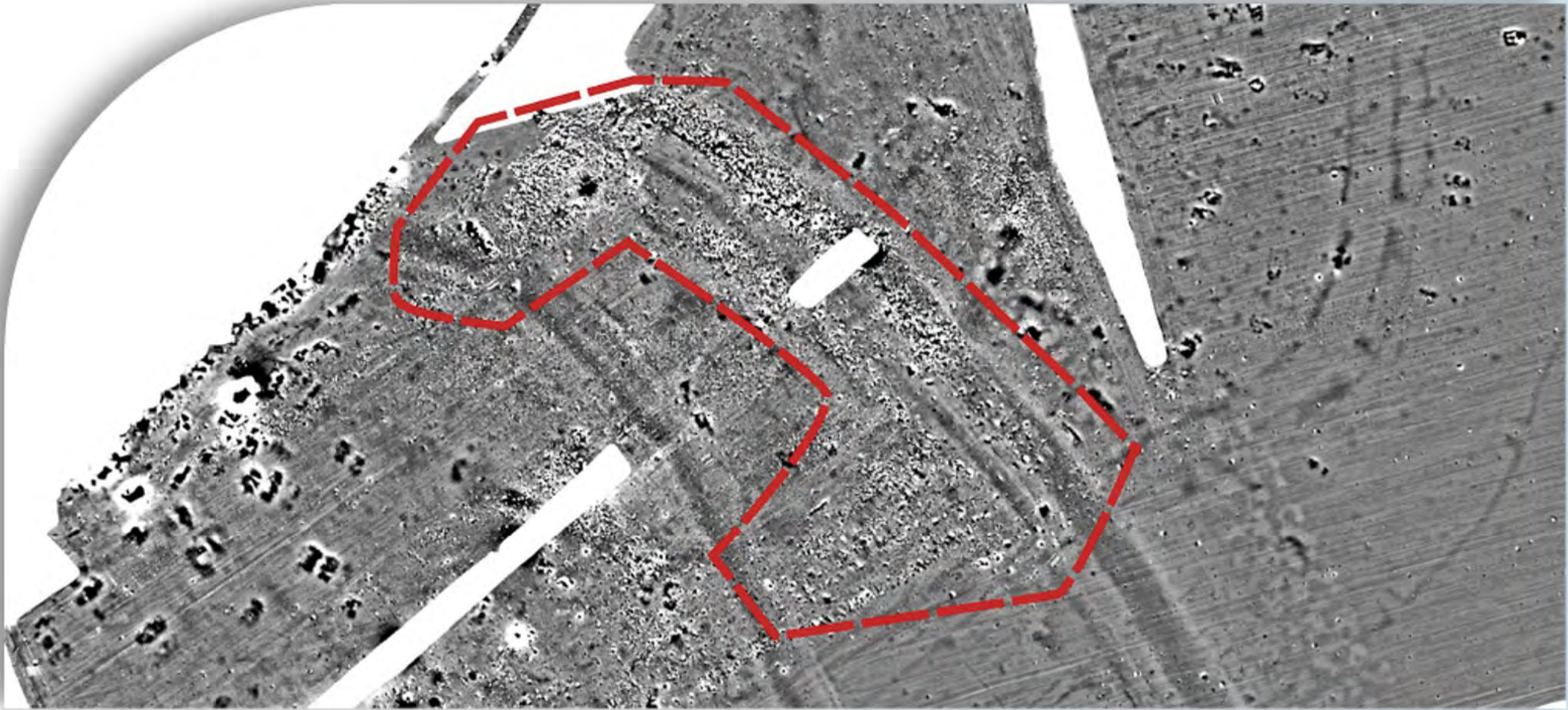
A földdel való közvetlen kapcsolat az egyik legerősebb kötelék ember és természet között, ennek folytonossága egészen a legutóbbi ezredfordulóig fennállt. Az 1990-es években súlyos gazdasági-politikai krízisek rázták meg a régiót és alakították át alapjaiban a korábbi társadalmi-gazdasági rendszert, így többek között a – mai szemmel már – harmonikusnak tekinthető (kis)családi gazdaságokat is. Egy család megélhetését biztosító földmennyiség megművelése, valamint az ehhez kapcsolódó állatállomány korábban ugyanis kellemes és biztonságos életet nyújtott a Vajdaságban élőknek. Egy jól működő családi gazdaság a föld-termés-állat hármassal egyensúlyban alapszik, ami egy olajozottan működő kis ökoszisztémához hasonlítható. A gazdák – és közvetve a családtagok

is – jól tudták, hogy melyik föld kihez tartozik vagy éppen ki műveli, hol van ezek határa, de felismerték azt is, hogy a szomszédjaik éppen milyen növényt vetettek az adott parcellába. A politikai földcsuszamlások miatt ugyanakkor a családi gazdaságok gépparkjainak modernizálása elmaradt a Vajdaságban, a használt technikák pedig mára már elavultakká váltak. Az idillikusnak tekinthető rendszer így mostanra szinte teljesen összeomlott.

Főként a 2010-es évektől a mezőgazdasági termelést zömmel profitorientált nagyvállalatok tartják a kezükben, és ezzel párhuzamosan – az elvándorló lakosság miatt is – a családi gazdaságok száma jelentősen megcsappant. A kisparcellákra felosztott területek az őstermelőkkel együtt nagyrészt eltűntek, helyettük több tíz hektárnyi egybefüggő földtesteket alakítottak ki, s ez a tendencia csak erősödni látszik. Ennek következtében a parcellákat elválasztó bokrosokat, fasorokat egybeszántották, ami több okból is katasztrofális következményekkel járt. Egyrészt a vadállatoknak óriási nyílt területeken nincs óvó- és élőhelyük, a sorozatos mélyszántás és a vegyszeres kezelés következtében a föld kiszáradása pedig csak még intenzívebbé vált, így nem ritka, hogy már március-áprilisban porzik a föld a Vajdaságban (is). Jelen sorok szerzője a Kie-

Az öntözőberendezéshez teljesen átvágott Tisza menti löszplató, a benne jól látható régészeti jelenségekkel (fotó: Szilágyi Kata)

li Egyetem kutatójaként évek óta visszajár egy régészeti projekt keretében a térségbe, és megdöbbenő számára is megtapasztalni a táj gyors homogenizálódását (egyneművé válását) Törökbecsétől (Novi Bečej) egészen Opáváig (Opovo). Manapság a kisparcellák, dűlőutak hiányában szinte már csak GPS-szel tudjuk megkeresni a lelőhelyeket, mert semmilyen tájékozási pontunk nem maradt.

Folyó és ember

A Vajdaság vízrendszerét alapvetően három nagy folyam (Duna, Tisza, Száva) és húsz kisebb folyó alkotja, ehhez több száz kilométernyi csatornahálózat kapcsolódik, ez utóbbiak elsődlegesen árvízvédelmi és öntözési feladatok céljából, noha ezek jelentős része sajnos ma már nem használható. A klímaváltozás következtében az egyre melegebb, szárazabb és hosszabb nyári időszak pedig nagy kihívás elé állítja a gazdálkodókat. Ahol lehet, ott közvetlenül a folyókból vezetik el a vizet az öntözőberendezésekhez, ami örökségvédelmi szempontból igencsak aggályos, hiszen gyakorta régészeti jelenségeket (így házakat, árkokat, sírokat) vágják át a lefektetett csövekkel. A nagy méretű öntözőberendezéseket pedig csak meglehetősen egyenes talajon lehet mozgatni, így nem csupán a bokrosokat vágják ki, de a térszint is egy szintre töltik fel, sajnos gyakran építési törmelékkel. Ez is nagyon káros a régészeti kutatások szempontjából, ugyanis kimondottan az újkőkori, valamint a réz- és bronzkori kutatások során előszeretettel használják az úgynevezett magnetométeres felmérést, ami egy roncsolásmentes műszeres vizsgálat [lásd a jelen számban Kühl –Wilkes cikket]. Ezzel a módszerrel egyébként például a leégett házakat, valamint a nagyobb és mélyebb jelenségeket, így például az árkokat lehet ásás nélkül kimutatni. A felszínre

A geomágneses térképen látható sűrű, rendezetlen fekete foltok a téglá- és cseréptörmelék-darabokat jelzik az építési törmelékkel feltöltött földterületen (piros szaggatott vonallal jelzett rész) (fotó: Christian-Albrechts-Universität zu Kiel©2023)

Őskori nagy méretű halcsontok a Vajdaság területéről 1) harcsa; 2) csuka alsó állkapcsa; 3) viza (Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Maszlikovic Márko)

A cianidszennyezés okozta környezeti katasztrófa a Tiszán (a fotó forrása: www.turistamagazin.hu)

kiszórt építési törmelékben lévő téglá- és tetőcserépdarabok ugyanakkor zavarják a műszert, ami nem tud különbséget tenni az eltérő korszakok között, amivel akár el is lehetetlenül e régészeti vizsgálati módszer.

A folyók és az emberi közösségek szoros kapcsolatát mutatják a régészeti ásatásokon előkerült őskori állatcsontmaradványok is, amelyek között nagy számban kerülnek elő több centiméter nagyságú halcsigolyák, amelyek nagy méretű és bőséges halállományt jeleznek, de a csontszigonyok és horgok is a halászat egyértelmű bizonyítékai. A vadászott és a háziállatok fogyasztása mellett a halak összetett és egészséges táplálkozást biztosítottak az ott élőknek.

Az antropocén kitörölhetetlen lenyomataként említhetjük meg a 2000 januárjában történt Kárpát-medencei cianidszennyezést, melynek következtében közel 1300 tonna hal pusztult el, és hatását még a Duna bulgáriai szakaszán is ki lehetett mutatni. A környezeti katasztrófa megmutatta, hogy a folyók mennyire szerteágazóan kapcsolnak össze messzi területeket, az élővilág pusztulása pedig az emberi életre is milyen sorsdöntő hatással van.

Szemét és ember

A Vajdaságot is érintő modern régészeti kutatások egyik meghatározó iránya a településeken hátrahagyott maradványok

és háztartási hulladékok vizsgálatára összpontosít, így a kidobott tárgyak („szemét”) és hulladékok nagy értéket képviselnek az egykori élet rekonstruálása szempontjából. A délkelet-európai őskort általában kő-, réz- és bronz-, valamint vaskorra tagoljuk, az adott időszakban újonnan elterjedt és egyben legjellegzetesebbé váló nyersanyagok alapján, így az egykori szemétből előkerült tárgyak anyag- és készítméstechnológiája is kronológiai fogódzót nyújthat a régészek számára. A korszakolási különbségekre ugyanakkor egy érdekes példát jelent, hogy a Magyarországgal szomszédos Szlovákia és Ausztria területének régészeti korszakai között önálló rézkort nem különítenek el, habár a területük egy része kétségtelenül a Kárpát-medence geográfiai egységéhez tartozik. Ez az ősrégészeti példa is jól szemlélteti, hogy a korszakok elnevezése, elkülönítése és annak következetes alkalmazása egy földrajzi egységen belül – vagy akár egy tudományág kutatói közösségében – sem teljesen egyértelmű.

vezése, elkülönítése és annak következetes alkalmazása egy földrajzi egységen belül – vagy akár egy tudományág kutatói közösségében – sem teljesen egyértelmű.

Egyébként valójában szemétnek tekinthetünk minden olyan tárgyat és anyagot, amit nem lehetett – vagy nem akartak – újrahasznosítani, s így az végleg feleslegessé vált. Jelenünkben a szemétnek tekintett tárgyak/anyagok a háztartások, intézmények, ipari létesítmények körforgásából kerülnek ki, és vagy lakott területen kívül helyezik el, vagy egyenesen megsemmisítik

ezeket. A hulladék ezzel szemben még rendelkezik azzal a lehetőséggel, hogy valamilyen módon újra felhasználhatóvá tehető, ezért még mindig értékesnek minősül.

Marzio Galeotto, a 15. században élt humanista tudós egyik Tiszáról írt feljegyzésében úgy fogalmaz, hogy „a hal oly bőségben van, hogy a vizek egy harmadrészét teszi ki, s hogy a halász sohasem húzta ki üresen a hálóját, mindig nagy préda volt benne”. Ezt követően egy 17. századi utazó, Edward Browne így írt a Tisza-vidék halbőségéről: „a lakosok azt mondják, a Tiszában csak hal és víz van.”

Újkőkori település rétegsora Novo Milosevo mellett, amiben csak kerámia, kő- és csonteszközök jelzik az egykori emberi jelenlétet (fotó: Szilágyi Kata)

Többszörösen újraélezett csiszolt kőbalta töredéke (fotó: Melissa Villumsen)

Nyilván sokak fülében cseng ismerősen a mondat, hogy régen a tanyán, a ház körül nem volt szemét, ott mindennek megvolt a maga helye. A kijelentés valójában az első ipari forradalomig és a nagymértékű urbanizációig volt érvényesnek tekinthető. Amennyiben az őskori települések vastag rétegsorait szemléljük tüzetesebben, ott is azt tapasztalhatjuk, hogy a használati tárgyak (a kerámiaedények, kő-, csont-, agancs- vagy akár fémeszközök túlnyomó többségét megjaví-

tották, újraélezték vagy átalakították egy-egy új eszközzé, így növelve azok használati élettartamát). Az antropocén korszak utolsó száz évének legmeghatározóbb nyersanyagává a műanyag vált, aminek feldolgozására azonban jelenleg nincs sem elegendő kapacitás, sem technológia. A Tisza erre manapság folyamatosan szállítja a bizonyítékokat. Az ember korának leginkább szemmel látható bizonyítékai a PET-palackok, amik a mindennapokban, de a folyók áradásakor kimondottan nagy számban lepik el a vízfelszínt. Délkelet-Európa vízrendszerében a Tiszán keresztül a Dunán át ezek eljutnak egészen a Fekete-tengerig. Az így felhalmozott szemét pedig folyamatosan pusztítja a vízi és a vízparti élővilágot. A műanyag flakonok intő üzenete, hogy nem lényeges, melyik országban állították azokat elő, a környezetszennyezés, az antropocén szemétünk közös ügyünk.

A folyók tehát politikai határoktól függetlenül kapcsolják össze az emberi közösségeket és az élő természetet (beleértve a növényeket és állatokat egyaránt).

Ahogy a súlyos cianidszennyezés után az élővilág végül csak újraéledt a Tisza mentén, bizonyítékként szolgálhat mindannyiunk számára, hogy még a legkedvezőtlenebb folyamatok is visszafordíthatók. Rajtunk múlik tehát, hogy jelen korunkról milyen környezeti és persze régészeti nyomot hagyunk hátra az utókornak.

Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kutatás angol nyelven is igyekezett olyan elnevezést találni, amely hűen leírja az ember korát, azaz az antropocént. Néhány példa a felfedezett változatok közül: *technocene, ecnocene, anthrobcene, misanthropocene, manthropocene* vagy *capitalocene*. Ezek mindegyike az emberhez és annak gazdasági, technikai tevékenységéhez kapcsolódik.

Bakonyi radiolaritból készült szilánkkaparó erősen kopott munkaélekkel az újkőkori Borjas településéről (fotó: Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

Felhalmozódott hulladék a Tiszán (fotó: Ljasuk Dmitry)

TISZA-PARTI KŐKORI VÁROSOK A KR. E. 5. ÉVEZREDBEN

10

ROBERT HOFMANN

Amikor a Kr. e. 5. évezredben egy utazó a Tiszán köz-

lekedett, többször is találkozhatott hatalmas méretű, több száz vagy akár több ezer lakosú településekkel a folyó partján. Ezek a települések térbeli elrendezésükben és méretükben egyértelműen eltértek a megelőző időszak, azaz a kora neolitikum ('újkőkor') és az azt követő időszak, azaz a rézkor kisebb méretű településeitől. E nagy méretű települések nyomai, a hosszabb periódus alatt létrejövő településhalmok (szakkifejezéssel élve: tellek vagy tell települések) a rövidebb életű úgynevezett sík települések közvetlen közelében helyezkednek el, és e közösségek bonyolult életrajzáról tanúskodnak.

E – bizonyos szempontból – városszerű településeken feltárt növény- és állatmaradványok azt mutatják, hogy ezeken a településeken az itt lakók alapvetően növénytermesztésből és háziállatok – elsősorban szarvasmarhák – tartásából éltek. Gazdag anyagi kultúrájukban így széles körben elterjedtek az állatok (és természetesen az emberek) változatos ábrázolásai, akár önálló alakokként, akár az ége-

A „város” kifejezést szándékosan választottuk modern analógiaként, bár valószínűleg csak részben alkalmazható a Tisza-vidék nagy méretű újkőkori településeire. A városkutatásban a „városok” olyan központokra utalnak, amelyek központi politikai, rituális, demográfiai és gazdasági jelentősége messze túlmutat a regionális léptékeken, és amelyek valójában csak államok keretei között alakulhatnak ki. Ezzel szemben a Tisza-vidék nem állami neolitikus társadalmában a vízgyűjtő területek („hátszágok”) mérete és a helyközi kapcsolatok jellege és intenzitása minden bizonnyal alacsonyabb léptékű. Az újkőkori nagy települések jellege tehát még mindig intenzív kutatás és tudományos vita tárgya.

tett anyagedényeken lévő motívumokként. Egyébként a Tisza-vidék különböző régióira jellemző kerámiastílusok arra is utalnak, hogy voltaképpen különböző eredetű népségek éltek itt együtt.

Roppant izgalmas feladat választ találni arra a kérdésre, hogy vajon mi motiválta a kor embereit, hogy ilyen sűrűn lakott településeken éljenek, hogyan birkóztak meg lakói e települések méreteiből adódó gazdasági és társadalmi kihívásokkal, s hogy végül miért tűntek el ezek a tellek kb. Kr. e. 4700 után?

Hogyan és miért alakultak ki ezek a települések?

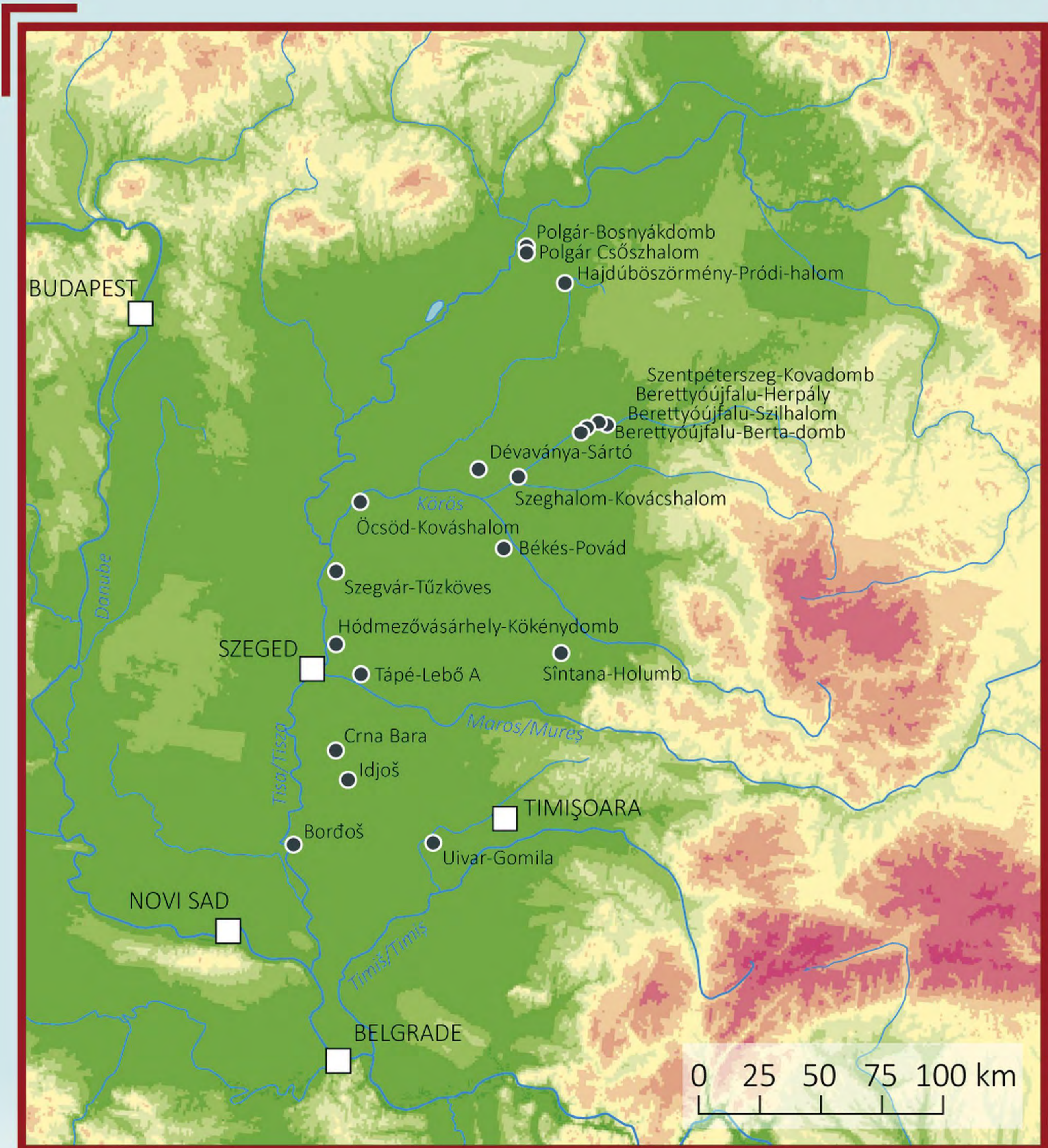
A korai neolitikum (Kr. e. 6000–5500) településszerkezetét a Tisza-vidéken nagyszámú, egymással kiterjedt kapcsolatban álló kis közösségek települései jellemezték. Az ezt követő késő neolitikumban (Kr. e. 5350–4700) viszont ez a kép drámaian megváltozott: a települések száma folyamatosan csökkent, és a lakosság egyre nagyobb településeken koncentráldott. Az emberek motivációja, hogy beilleszkedjenek az újonnan létrejövő, nagyobb méretű közösségekbe, valószínűleg a dinamikus interakciókon és a kibővült hálózatokban megnövekedett számú személyes kapcsolatokon alapult. Ez számos előnyt és

lehetőséget kínált az ilyen városok lakói számára, ami fokozott kreativitáshoz és gazdasági növekedéshez vezetett. Azt, hogy e közösségek jelentősége messze túlmutatott a helyi kereteken, számos, akár távoli tájakra importált nyersanyag, például obszidián, spondylus kagyló és réz bizonyítja. Az ilyen települések elhelyezkedése a Tisza és nagyobb mellékfolyói, a Körös és a Maros mentén fekvő

Borjas lelőhelyen a tervásatások mellett a mágneses felmérés és felszíni leletek gyűjtése alapvető módszernek számít egy összetett késő neolitikus település tanulmányozásában (fotó: Robert Hofmann)

stratégiai pontokon szintén arra utalnak, hogy ezek a regionális és transzregionális kommunikáció és cserekapcsolatok csomópontjai voltak. A települések vonzereje szempontjából egy másik nagyon fontos szempont lehetett, hogy e városok a folyók árterei és a szomszédos, termékeny talajokkal rendelkező löszteraszok határain helyezkedtek el. A Tisza középső és alsó szakaszán a tájat valószínűleg a folyószakaszok és szigetek szerteágazó hálózata jellemezte a Kr. e. 5. évezredben, amely nagy biodiverzitással (azaz biológiai sokféleséggel) bírt, és változatos, egymást kiegészítő erőforrásokat kínált. A szomszédos löszteraszok pedig gyakorlatilag korlátlan teret biztosítottak a földművelés és az extenzív állattenyésztés számára.

A Tisza-vidék késő neolitikus többkomponensű települései, ahol a településhalmok (teltek) és a sík települések egymás mellett jelentek meg (készítette: Robert Hofmann)

Ember alakú
agyagfigura
Borjas lelő-
helyről
(fotó: Goran
Dobožanov)

Háziállat- (véltetően szarvasmarha) ábrázolás Borjasról
(fotó: Goran Dobožanov)

A Tisza-vidék késő neolitikus településeinek társadalmi összetétele

Az államok kialakulása előtti társadalmakhoz hasonlóan a neolitikus közösségeket is hierarchikus viszonyok jellemezték, de erős központi vezetés csak igen korlátozottan alakulhatott ki. Ehelyett társadalmi szempontból valószínűleg elsősorban rokonsági és leszármazási kapcsolatok mentén szerveződtek. Ezért fel kell tennünk a kérdést, hogy miképp sikerült a különböző irányokból érkezett kis közösségek integrációja a késő neolitikus településeken. Erre a kérdésre többek között a települések térbeli szerveződése adhat támpontokat. A Tisza-vidék késő neolitikus nagy településein újszerű, úgynevezett centripetális (azaz a középponthez közelítő) rendezőelv figyelhető meg, ez a térbeli szerkezet valószínűleg biztosíthatta lakóik számára a közösségi létesítményekhez és a szomszédos mezőgazdasági területekhez való egyenlő hozzáférést. Ezeken a településeken a házak egy központi, beépítetlen tér köré csoportosultak. Véltetően ez a centripetális településrendező elv egy olyan társadalmi berendezkedésre mutat, amely a közösségi kérdések demokratikus egyeztetésére utalhat. Ennek színterét potenciálisan a központi terek jelentették, amelyek bizonyos értelemben a települések integrációs központjai voltak, ahol a közösségi ügyeket tárgyalták, és ahol olyan közösségi tevékenységekre került sor, mint például a rituális tánc. Következésképpen a Tisza-vidéki késő neolitikus települések közösségeinek hatalmas integráló és vonzereje, illetve belső kohéziója a társadalmi egyenlőség fenntartásán és esetleg a közösségileg előállított többletek elosztásán alapuló progresszív társadalmi berendezkedésen nyugodhatott.

Egy tálal tartó ember alakú agyagfigura Borjasról
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

Halábrázolás Borjasról
(fotó: Goran Dobožanov)

Egy feltárt házból származó kerámiaegyüttes egy része különböző stílusú kerámiaedényekkel (fotó: Goran Dobožanov)

Spondylus kagylóból készült karperec töredéke (fotó: Goran Dobožanov)

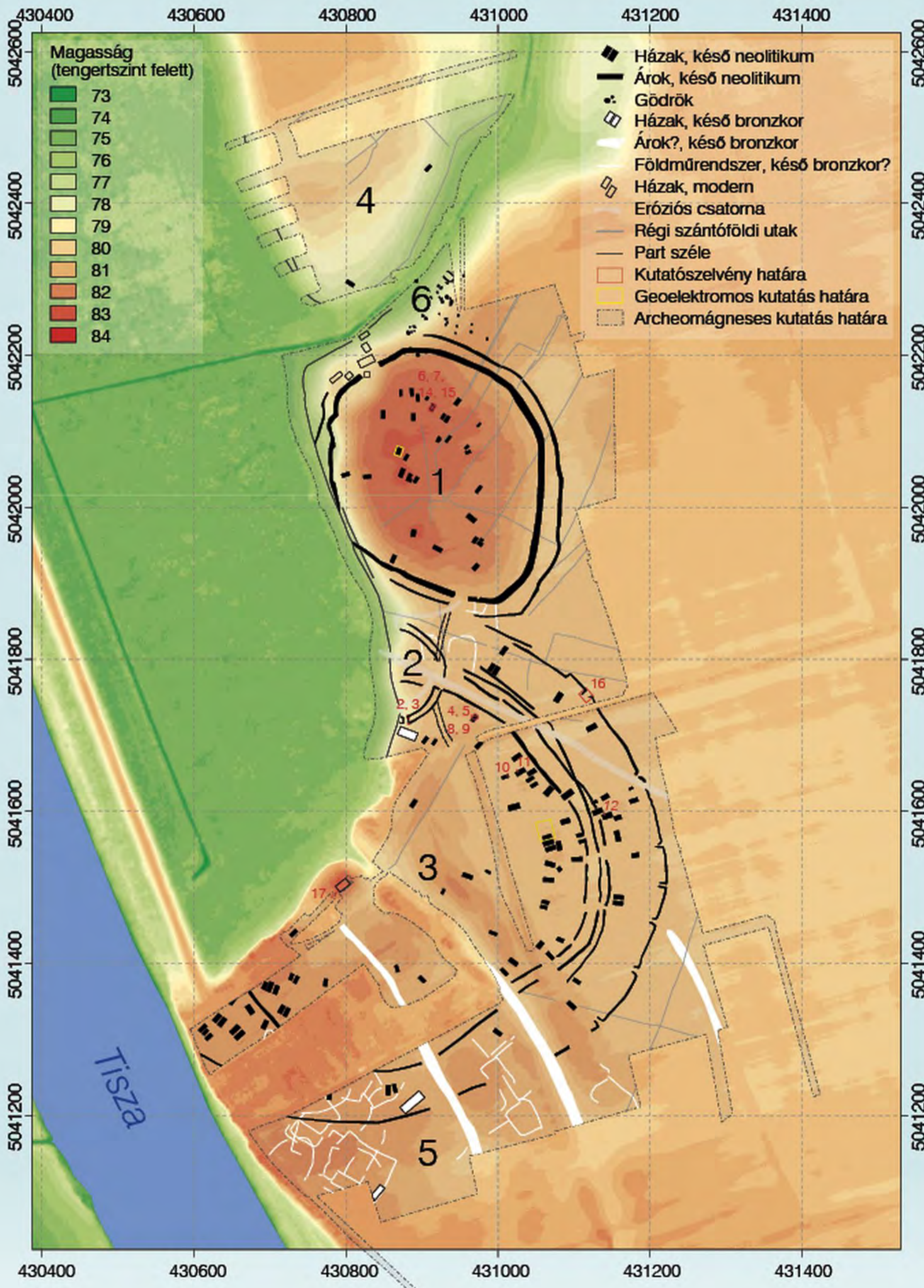
A rézkorba történő átmenet nagy válsága és a késő neolitikus települések felbomlása

Éppen amikor a népességkoncentráció elérte a csúcspontját, úgy Kr. e. 4700 körül, megkezdődött

a Tisza-vidék késő neolitikus városainak hanyatlása. Néhány évtizeden belül a legtöbb nagy méretű település méretének és népességük számának jelentős csökkenése következett be. Sok esetben csak a kis települések éltek túl a következő évszázadokat. A vadállatok megnövekedett aránya e közösségek állatcsontanyagában szintén egy alapvető válságra utal, ami a településrendszer jelentős átszervezéséhez vezetett, amely folyamat egészen a rézkorba való átmenetig, Kr. e. 4450-ig tartott. A radikális válság nemcsak a Tisza-vidéket érintette, hanem a tőle délre található Nyugat-Balkánon is a kiterjedt települések, tellek felbomlásához és a népesség számának erőteljes csökkenéséhez vezetett, egészen Kr. e. 4500 körül. A csökkenés okai nem az egyes közösségek szintjén keresendők, hanem a kölcsönös kapcsolatok egész rendszerének összeomlásából és átrendeződéséből fakadhattak.

A geomágneses felmérés eredményei alapján készült térkép a többkomponensű településről (készítette: Robert Hofmann)

Martin Furholt – Szilágyi Kata Egy késő újkőkori szimbólum nyomában

A kora neolitikumra (Körös-Starčevo-Criș kultúra) jellemző becsípett díszítéssel ellátott kerámiatöredék felszíne (fotó: Szilágyi Kata)

Az első letelepedett földművelő közösségekkel nem csupán egy új életforma, házasított állat- és növényfajok, technológiai újítások és eddig nem használt eszközök jelentek meg, hanem egy addig sosem látott, agyagból megformázott új anyagi világ is. Természetesen a paleolitikum (őskőkor) és a mezolitikum (átmeneti kőkor) időszakából rengeteg kő-, csont- és agancseszközt ismerünk, ugyanakkor ezek mindegyike szilárd, merev és csak egy bizonyos mértékig formázható nyersanyagokból készült. Ez a fajta merevség ugyanakkor valamelyest korlátot is szabott az emberi képzelőerőnek és kifejezésmódnak,

hiszen az absztrakt gondolatokat csak részben lehetett kifejezésre juttatni e nehezen formázható nyersanyagokon keresztül.

Az újonnan felhasznált nyersanyag, az agyag azonban egy teljesen új dimenziót nyitott az újkőkori emberek számára, hiszen annak könnyű formálhatósága szinte korlátlan szabadságot biztosított a gondolatok kifejezéséhez. Az agyagból készített és égetéssel maradandóvá alakított kerámiatárgyak képezik tehát az első mesterségesen létrehozott anyagú tárgycsoportot a történelemben.

Késő újkőkori (Tiszai kultúra) bekarcolt zezugmintával és két kis méretű plasztikus bütyökkel díszített edény Borjasról (fotó: Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

Az első kerámiaformák a korábbi bőrből, fából és vesszőből készült tárolókkal mutathattak hasonlóságot, ám vélhetően a kerámiakészítés már nagyon korai szakaszától kezdve az edények felületét is elkezdték díszíteni, így hagyva annak felületén a készítő kézjegyeit. Az edények formai változatosága mellett a felületdíszítés igen sokféle irányt vett: az ujjbenyomkodással, bekarcolással kialakított negatív, vagyis a felszínbe mélyedő minták mellett már a plasztikus, kidomborodó pozitív agyagmotívumok is megtalálhatóak a korabeli edényeken. A kora újkőkorra egyébként az utóbbi, tehát az anyagfeltétellel kialakított plasztikus díszítések a jellemzőbbek, míg a középső és késő újkőkori fazekasok inkább a bekarcolt díszítéseket részesítették előnyben. Sőt, már igen korán festették az edényeket.

Ekkoriban a fehér, vörös, fekete és sárga színeket használták leginkább, amiket természetes eredetű festékanyagok és zsiradék összekeverésével állítottak elő.

A mindennapok során használt nagy méretű és vaskosabb edények mellett idővel a művészi igényel készített úgynevezett finomkerámia is megjelent, ez utóbbit általában kifejezetten gazdagon díszítették.

Az agyaggal kapcsolatos alkotó tevékenységek ugyanakkor nem csupán az edényekre korlátozódtak, ugyanis kb. Kr. e. 6000-től kezdődően már a Kárpát-medencéből is számos agyagból készült ember- és állatfigurát ismerünk; ezek plasztikus szobrok formájában jelentek meg elsőként. Ugyanakkor találunk példát antropomorf vagy zoomorf, vagyis ember, illetve állat alakú edényekre is! Vélhetően az egyre komolyabbá váló tapasztalati tudás is inspirálhatta a fazekasokat, hogy egyre bonyolultabb tárgyakat készítsenek, illetve, hogy egyre komplexebb motívumkincsekkel lássák el az edények és más tárgyak felületét. A motívumok általában egy adott földrajzi területre jellemzőek, amelyet írott források hiányában egy közösséggel (kultúrával), illetve régészeti korszakkal azonosítanak. A kutatás korábban merev egységekként kezelte a kultúrákat, mára azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az edényekkel azonosított közösségek szerteágazó és olykor intenzív kapcsolat-

1: Antropomorf agyagfigura Medvednjak-Grčac lelőhelyéről (Smederevska Palanka Nemzeti Múzeum, Smederevska Palanka©2023).

2: Zoomorf agyagfigura és/vagy oltár Vinča-Belo Brdo (Szerb Nemzeti Múzeum, Belgrád©2023)

3: Zoomorf agyagfigura Vinča-Belo Brdo (Szerb Nemzeti Múzeum, Belgrád©2023)

ban álltak egymással, amit sokszor egyetlen edény felületén tapasztalható eltérő kerámiastílusok keveredése bizonyít. Erre a keveredésre remek példákat találunk a Vajdaságban, ahonnan olyan tárgyak és motívumok kerülnek elő, amelyek izgalmas látteleletet adják ezeknek a folyamatoknak.

Egy érdekes motívum látott napvilágot Borjas (szerbül Borđoš) késő újkőkori lelőhelyén. Egy vízvezeték-fektetés közben átvágott régészeti jelenség került elő, amelyből csak kerámiatöredékek és paticsdarabok (fal- és padlótapasztás) vékony, egybefüggő rétege származott. A helyszínre kiérkezett régészek (jelen sorok szerzői) igyekeztek dokumentálni és feltárni a jelenségeket. Először a kerámia- és paticsréteg kibontására és fényképes dokumentálására került sor; a leleteket az eredeti helyükön (in situ) tartották. Ennek következtében sok ott előkerült agyagtárgyról először nem lehetett megállapítani, hogy pontosan milyen funkcióval bírt. Így csak a leletek összegyűjtésekor került elő egy csodálatos vörös festéssel ellátott kerámiatöredék is, amely lehet akár egy edény vagy akár az Alsó-Tisza-vidék más lelőhelyeiről ismert, rituális célokat szolgáló oltár töredéke is. Sajnos további darabok nem kerültek elő, így erre a kérdésre egyelőre nincs megnyugtató válasz.

A lelőhelyen egy gömbölyű hálónéhezékre emlékeztető leletet találtunk, ám egészen a felszedés pillanatáig nem sejtettük, mivel csak a lapos oldalát láthattuk azelőtt, hogy különleges példánnyal állunk szemben. Ez voltaképpen egy agyagból készült, embert formáló szobrocska, azaz idol. A figura felső részén egy kiemelkedő, plasztikus rész jelzi az orrot, amelynek két oldalán egy-egy bekarcolt vonal alkotja a szemeket. A figura mindkét oldalán egy-egy átfúrt fül látható, amely a korszak edényeire is jellemző akasztószerű fogófültre emlékeztet. Az idol bal alsó sarkából egy kisebb rész hiányzik, ami minden bizonnyal őskori csorbulás lehet, hiszen a teljes figurát borító vízköves réteg ezt is teljesen befedte. Az emberi alak mellkasán lévő bekarcolt minta csak a restaurálást követően vált láthatóvá. Ez utóbbi minta az úgynevezett tiszai kerámiastílusra jellemző zegzugmintás vonaldíszítés, ami egy rombusz alakot formáz. A rombusz középső sarkaihoz egy-egy kettes V alakú minta csatlakozik, a felső sarkához pedig további két ilyen minta. A motívum rendeltetését és

A régészeti jelenség nyoma, ahogyan a régészek megtalálták a lelőhelyrongálást követően (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel©2023)

Az agyagból készült hálónéhezék-szerű idol az előkerüléskor (fotó: Szilágyi Kata)

A régészeti feltáró csapat munka közben (fotó: Szilágyi Kata)

A vörös színnel festett és bekarcolt kerámiatöredék az előkerülés pillanatában (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel©2023)

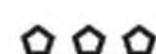
Az idol restaurálás után (fotó: Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

Kisméretű borjasi agyagidol elő- és hátlapja, bekarcolt motívummal a mellkas részen (Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

jelentését sajnos nem ismerjük. Annyi azonban megállapítható, hogy a test központi, jól látható részén alakították ki, amely egy szándékos térbeli rendező-elve utal, így hangsúlyozva a motívum fontosságát. Ez a motívum kapcsolódhat akár egy konkrét személyhez, de lehet a tiszai közösségre általában jellemző díszítő motívum, ami így akár az adott csoporthoz való tartozás jeleként is értelmezhető. Ennek a közös csoportidentitásnak a lehetőségét erősíti, hogy szintén Borjasról egy, az előbbitől eltérő motívummal ellátott másik szobrocska (idol) is napvilágot látott. Ez utóbbi kis méretű agyagidol lapos kialakítású, a karok és a fej is erősen stilizált, leegyszerűsített. A test alsó része ugyanakkor hiányzik, amely igen gyakori jelenség az agyagfigurák esetében. A mellkason két háromszög alakú bekarcolt vonaldíszítés látható, míg ezeknek egyik sarka a lábak irányába, addig a másik kettő az arc felé mutat. A stilizált emberfej állának irányából két bekarcolt vonal csatlakozik a mellkason lévő háromszögmotívumhoz. A minta ugyan egyszerűbb kivitelezésű és eltérő formájú, mint a korábban ismertetetté, mindezek ellenére elhelyezkedése a motívum rendeltetésének hasonlóságára hívja fel a figyelmünket. Vélhetően a motívumok azonos funkciót tölthettek be, de eltérő jelentéssel rendelkezettek. A két embert formázó kisplasztikán a mellkason lévő bekarcolt motívumok tehát gyaníthatóan valóban a csoporthoz tartozás jeleként értelmezhetők. Ezek olyan közösségekre (akár klánokra) utalhatnak, amelyeket különböző szimbólumok jelképeztek, és akik együtt éltek Borjas újkőkori településén. A klán egy antropológiai fogalom, amely a társadalom egy rokonságon alapuló nagyobb alcsoportjára utal.

A késő újkőkorból a leégett házmaradványok és a bennük felhalmozott tárgyak arra utalnak, hogy az ekkor élt közösségek számára egy-egy nagyobb, ünnepszerű lakoma fontos részét képezte a közösségi összetartozásnak. A gazdagon díszített edénykészletek is vélhetően közös eseményeken használt tálalóedények részei lehettek. Ezek szintén a csoport identitását voltak hivatva erősíteni. A korszakból az egyén fontosságának hangsúlyozására nem igazán találunk példát, ellenben egy-egy közösség egységének kifejezésére és a nagyobb események, lakomák nyomaira ma már egyre több bizonyítékot ismerünk a teljes Tisza mentén.

ARANYOZOTT RÓMAI KORI SISAKOK

18

A VAJDASÁGI MÚZEUMBAN

TIJANA STANKOVIĆ-PEŠTERAC

A berkasovói 1. számú
sisak (ez és minden fotó
a cikkben: Vajdasági
Múzeum, Újvidék
© 2023)

A Vajdasági Múzeum állandó kiállításában minden kétséget kizáróan három római kori aranyozott sisakot övez a legnagyobb érdeklődés. E tárgyak a szerémségi Berkasovo és Jarak faluból származnak, s valóban a múzeum gyűjteményének legszebb és legértékesebb darbjairól van szó.

A BERKASOVÓI SISAKOK

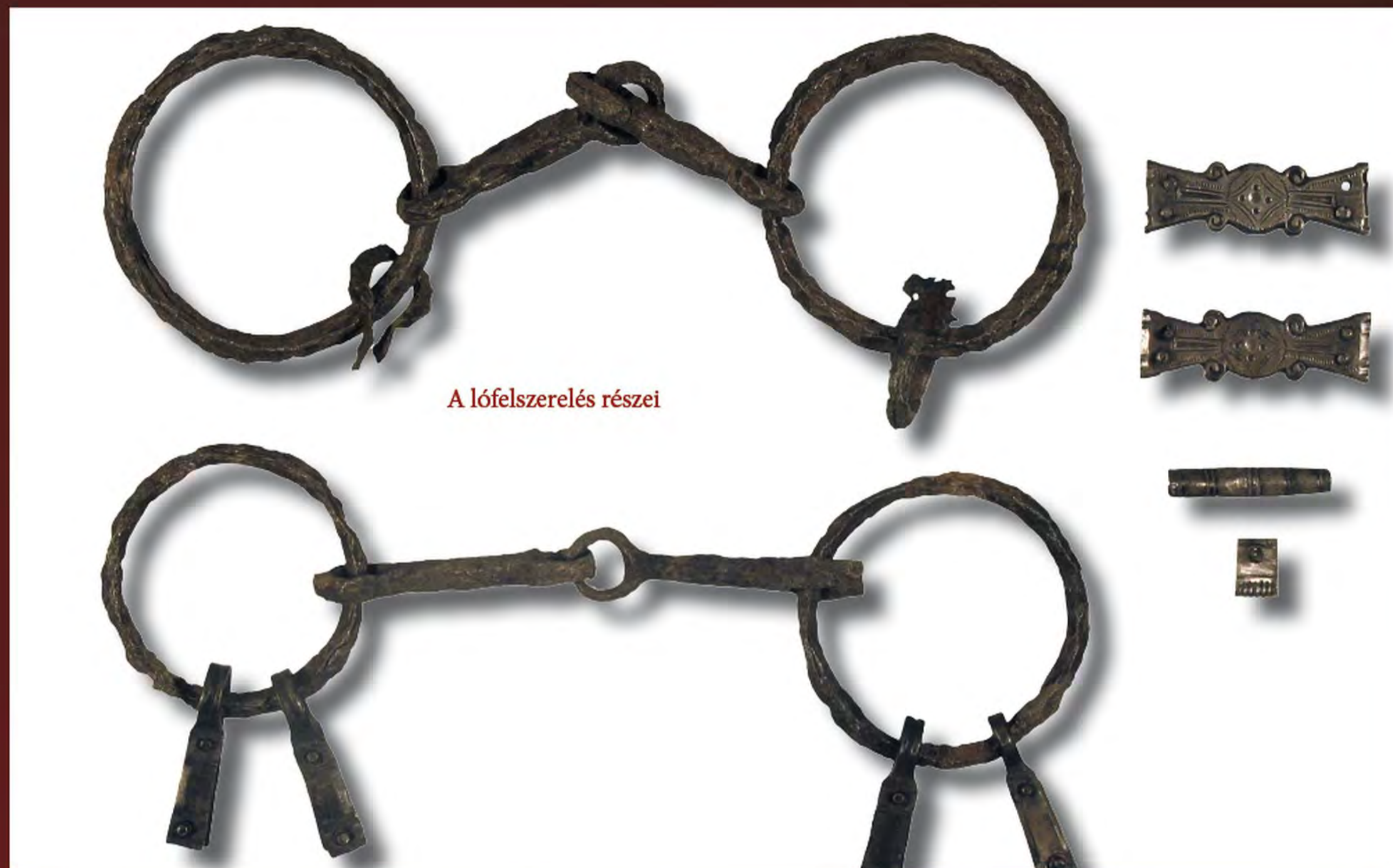
1955-ben két aranyozott sisak került a múzeumba, miután Berkasovóban (a korábbi Berekszóban, ami középkori eredetű szerb–ruszin többségű falu) egy helyi lakos, Angelina Vrkatić véletlenül rájuk bukkant a saját telkén. Először valójában egyetlen sisak került napvilágra (más tárgyak kíséretében), de a megtaláló ezek előkerülésének pillanatában még azt sem tudta megállapítani, hogy pontosan milyen leletekről is van szó, ám elhatározta, hogy nem fogja megművelni a földjének ezt a részét. Néhány évvel később azonban ismét művelés alá vonta a területet, aminek következtében újabb ismeretlen rendeltetésű tárgyak láttak napvilágot, köztük egy második, földmunkák miatt megsérült sisak. Amikor megpróbálta a sisakokat eladni Újvidéken (Novi Sad), egy ottani ékszerésztől megtudta, hogy csak vékony aranyozás

fedti a tárgyakat, így ezek többet érnek, ha a múzeumba kerülnek.

Lényegében ekkor szereztek tudomást róluk a Vajdasági Múzeum munkatársai.

Ekkor két régész, Mirjana Manojlović-Marjanski és Nagy Sándor dolgoztak az intézményben. Ők természetesen azonnal látták, hogy milyen szenzációs leletekről van szó. Hamarosan a helyszínen hitelesítő régészeti ásatásba kezdtek, hogy feltárják és meg-

A lófelszerelés részei

ismerjük a sisakok pontos előkerülési körülményeit. Az ásatás során egy lószerszám részeire bukkantak, közöttük két pár zablára, továbbá egy katonai öv ezüstvereteire, övcsatjára stb. A meglelt tárgyak sajnos azonban már nem voltak az eredeti helyzetükben, hiszen a földtulajdonos éveken át művelte a leleteket rejtő földterületet. Ennek ellenére ezek egyértelműen bizonyították, hogy a sisakokhoz tartoznak, amelyeket vélhetően a római korban rejthettek a földbe.

A berkasovói 1. számú sisak a késő antikvitás egyik legszebb és a legfényűzőbb példánya. Rendkívül fényes üvegbetétekkel díszítették a tárgyat, amelyek smaragd drágaköveket és ónix, valamint kalcedon féldrágaköveket utánoznak. Ez a fényűző díszítés vélhetően barbár ízlésre utal. A félgömb formájú sisak négy fő lemezből áll, ehhez erősítették a sisak további elemeit: a homloklemez, a „tarajt”, az orrvédőt, a két arcvédőt és a hátsó nyakvédőt. A lemezek alapja három milliméter vastag kovácsolt vasból készült, amit egy vékony, két milliméter vastagságú, aranyozott ezüstlappal vontak be. Az aranyozott ezüstlapokat ezüstgyönggyel, valamint dombornyomásos módszerrel készült motívumokkal díszítették. A motívumok között négyágú csillag, fordított S betű, plasztikus kör, félhold és egyéb formák találhatók. A sisak belsejét eredetileg bőrrrel vonhatták be – ez sajnos elporladt a földben –, így jobban illeszkedett a fejre, és így kellemesebb viselést tett lehetővé.

tikus kör, félhold és egyéb formák találhatók. A sisak belsejét eredetileg bőrrrel vonhatták be – ez sajnos elporladt a földben –, így jobban illeszkedett a fejre, és így kellemesebb viselést tett lehetővé.

A berkasovói 1. számú sisak oldalnézetből

A berkasovói 1. számú sisak peremdíszítése

A szerényebb kivitelezésű berkasovói sisak felületén – ami a szakirodalomban 2. számú sisakként szerepel – egy latin betűs szöveg is megjelenik. A „VICIT [LIC] INIANA” felirat alapján a tárgy a 4. század elejére keltezhető. Ez az időszak Nagy Konstantin (ur.: 306–337) és Licinius (ur.: 308–324) trónért folytatott küzdelmének időszaka. Miután 308-ban Liciniust augustusszá nevezték ki, a császárok egy ideig együtt uralkodtak, ám hamarosan ismét véres csatát vívtak egymás ellen, ami Licinius vereségével és fél évvel később kivégzésével zárult. Az egyik magyarázat szerint a sisakokat akkor rejthették a földbe, amikor a Pannoniában található *Cibalae* (ma Vinkovci, Horvátország) melletti csatát követően (Kr. u. 314. vagy 316. október 8.), Licinius hadserege végül visszavonult *Sirmiumba* (Száva-szentdemeter, Sremska Mitrovica, Szerbia). A másik értelmezés szerint, amely egy későbbi, görög feliraton alapszik, a sisakokat még sokáig használhatták, majd a 4. évszázad későbbi békétlenségeinek egyike következtében ásták el a római *Pannonia Secunda* tartomány területén, ahol ma Berkasovo és Jarak is találhatóak.

A berkasovói 2. számú sisak

A jaraki sisak egyik része restaurálás közben

Az összeillesztés pillanata

A berksovói 2. számú sisak oldalnézetből

A JARAKI SISAK

Az ugyanezen a vidéken előkerült harmadik aranyozott római sisak szintén a 4. évszázadra keltezhető. Ezt a Hrtkovci (Herkóca) és Jarak (Árki) falu között a Szávába ömlő Jarčina- (Járčina) csatorna bal partján találták meg.

2006 nyarán Živko Rajaković, hrtkovci lakos a földjén zajló mélyszántás során egy kis méretű szürke színű kerámiakorsóra lett figyelmes. Az edényből egy ezüsből készült aranyozott összetekert szegélyt (egy díszszalagot), több dekoratív szegecset és két ezüstkapsot sikerült kiemelnie. A gazda nem tudván, hogy mit tart a kezében, az aranyozott tárgyat kiegyenesítette és egy kartonfelületre ragasztotta. Végül Velika Dautova-Ruševljan és Miroslav Vujović régészek azonosították a leleteket egy értékes sisak részeként. A jaraki sisak szegélye a berksovói sisakokhoz hasonlóan díszített, ám azoknál rosszabb állapotban maradt fent. A leletet végül a Vajdasági Múzeum megvásárolta a megtalálótól, majd ezt követően közel egy teljes év bonyolult és időigényes restaurátori munkájának köszönhetően sikerült a sisak eredeti állapotának visszaállítása. Ma a sisak szegélyének közel 85%-a tekinthető eredetinek.

A jaraki agyagkorsó

A tárgy a 4. században egy ismeretlen mester keze alól kerülhetett ki, aki először egy ezüstlemezt vont be arannyal, amit kidíszített, s végül bőrrrel bélelt ki. Vélhetően eredetileg egy ugyancsak magas beosztású római tiszt viselhette a sisakot, majd egy olyan személy kezébe kerülhetett, aki meglazította a szegecseket, az aranyozott szegélyt eltávolította a sisakról, és a leválasztott részeket a korsóba helyezte, amit végül kincsként ázott el.

Jarak falu, amelynek környékén a sisakot találták, az egykori római provincia *Fosis* nevű településének lehetséges helyszíne, nem messze *Sirmium*tól, ami Alsó-Pannónia római tartomány fővárosa volt a 3. évszázadban.

A KÉSŐ RÓMAI SISAKOK ELKÉSZÍTÉSE ÉS A RAJTUK LEVŐ FELIRATOK

A késő római korban a császári tisztviselők külön kiképezett mestereket (ún. *barbaricarikat*) alkalmaztak, akik irányításuk mellett készítették el az előkelők gazdagon díszített fegyvereit. A berkasovói sisakokon feltehetően egy-egy mester neve fent is maradt. A sisakok szegélyén található feliratok egyébként egyrészt a műhely megjelölését tartalmazzák, majd a mester vagy az öntő nevét, a további különböző jelek pedig az ezüst minőségét és értékét jelzik. Emellett a sisakokon mágikus szavak és apotropaikus – azaz védő, tehát rontás ellen védő, bajelhárító – jelek is találhatóak, amelyeknek védelmező szerepük lehetett.

KIK VISELHETTÉK A SISAKOKAT?

A Berkasovóban talált 1. számú sisakon a következő görög felirat áll: „*Dizon, viseld egészséggel – Avita keze munkája*”, ez alapján tudjuk, hogy a sisak tulajdonosát Dizonnak hívták, a sisakot pedig egy Avitus nevű mester készítette. A berkasovói 2. számú sisakon, a Liciniusra vonatkozó bevésett felirat mellett a nyakvédőn úgyszintén görög felirat található, ami feltételezhetően a sisak tulajdonosára és készítőjére utal. A jaraki sisakon viszont egy latin felirat nyoma található, ezt aranyozás után vitték fel a tárgyra. A felirat nehezen olvasható, vélhetően a készítő műhelyre utalhat.

A jaraki sisak egyik része restaurálás közben

A berkasovói 2. számú sisak peremdíszítése

A gyönyörű 4. századi jaraki és berkasovói sisakok tulajdonosai, tehát minden bizonnyal magas rangú katonák és a lovasság tagjai lehettek, de az sem kizárt, hogy valamelyiküket akár a császár is viselhette.

A jaraki sisakon dolgozó restaurátor

A jaraki sisak

MÁS BERKASOVÓI TÍPUSÚ SISAKOK A VILÁGBAN

A két berkasovói sisak után a régészek a hasonló típusú sisakokat egyébként berkasovói típusúnak nevezték el. Európából eddig mindösszesen 15 ilyen típusú sisakot ismer a tudomány. Ezek közül kettő nagyon töredékes, a szinte teljes egészében megmaradt sisakok közül négyet találtak Szerbiában (Berkasovo, Jarak, Belgrád), hármat Németországban (Augsburg-Pfersee, Koblenz), kettőt Magyarországon (Budapest, Alsóhetény), egyet Horvátországban (Vinkovci), egyet Hollandiában (Deurne), egyet Romániában (Concești) és egyet Olaszországban (San Giorgio di Nogaro).

A berkasovói sisakokat már számos szerb és nemzetközi kiállításon bemutatták a nagyközönségnek. Ezek többsége a Római Birodalom kései időszakára és különösen Nagy Konstantin uralkodására koncentrált. Az elmúlt tizenhárom évben többek között Németország, Olaszország és Hollandia látta vendégül a sisakokat, azonban útjuk itt még korántsem ért véget!

Gepidák

Hergott-Rác Rita

GERMÁNOK A DUNÁN INNEN ÉS TÚL

Gepidák a délvidéki Barbaricumban

(Kr. u. 6. század)

A mai Délvidék három történelmi és földrajzi régiója, a Duna, a Tisza és a Száva által határolt Bánság, Bácska és Szerémség nem minden korszakban osztozott közös történelmi fejlődésen: a Duna évezredekén át két világ közötti határként funkcionált. Míg a népvándorlás korában a Duna déli oldalán – amely Szerbia teljes területét és a mai Szerémséget is jórészt magába foglalja – a Római, majd a Bizánci Birodalom részeként zömmel a római és bizánci császárok akarata alakította a térség történelmét, addig a Bánság és Bácska a birodalmon

kívül eső Barbaricum része volt, amely a mai teljes Tiszántúlt és a Duna–Tisza közét is magába foglalta.

A Barbaricumban az iráni nyelvű szarmaták több évszázados megtelepülésének periódusát, majd a hunok előrenyomulása és uralkodása alatti viharos időszakot az 5. század végétől a gepidák közel egy évszázados uralma váltja fel. A keleti germán nyelvet beszélő, a mai Lengyelország északi részéről a Kárpátok környékére vándorló gepidák az írott forrásokban a Kárpát-medencében először a Kr. u. 5. században tűnnek fel Attila hun király alattvalóiként. A Kárpát-medencei közpon-

tú Hun Birodalom azonban Attila 453-as halála után szétesett, és az egykori alávetett népek, néptöredékek hatalmi harca a máig azonosíthatatlan Nedao folyó mellett 454/455-ben lezajló csatában csúcsondott ki, mely ütközet legnagyobb győztese éppen a gepidák voltak. A gepidák irányításuk alá vonták a mai Erdély és Partium területét magába foglaló egykori Dacia provinciát a Tisza vonaláig, egészen a 6. század második felében ide érkező belső-ázsiai eredetű avarok térhódításáig. A római határvédelmi rendszer, a limes mentén élő „barbár” népekhez hasonlóan természetesen a gepidákat is vonzotta a szomszédos Bizánci Birodalom gazdagsága, így az 5–7. századi, Kárpát-medencei jelenlétük alatt a Duna folyó déli partján is megvetették

rövidebb-hosszabb időre a lábukat, vagy mint a birodalom ellenségei, vagy mint szövetségesei (zsoldosai). A Szerémség déli peremén, a Száva folyó partján lévő egykori császárváros, *Sirmium* (ma Szávaszentdemeter, Sremska Mitrovica) stratégiai fontossággal bírt a régióban, ezért nem véletlen, hogy a gepidák két ízben is elfoglalták (473–488, 536–567). Az utolsó gepida király, Kunimund éppen *Sirmiumban* uralkodott egészen 567-ig, amikor is királyságát a már említett avarok és a gepidák ősi ellenségei, az ugyancsak germán nyelvet beszélő dunántúli langobardok szövetsége le nem törölte a korabeli politika színpadáról. A különböző germán csoportok és legfőképp a gepidák régészeti hagyatéka tehát joggal számíthat a Vajdaságban is a kutatás érdeklődésére.

A 19–20. századi délszláv politikai eszmék azonban a térség történeti, régészeti kutatásában is nyomot hagytak. Noha a térségben az első népvándorláskori leletek előkerülésére még a 19. század második felében került sor, a népvándorláskor, így a germánosság régészeti kutatása hanyatttört sorsú volt egészen a 20. század első felének végéig. A népvándorláskori, köztük az 5. századi hun kori, illetve az 5–6. századi germán né-

pekre irányuló kutatások az egykori Jugoszláviában igazán csak a második világháború után lendültek fel. Mára szerencsére több helyi régész (köztük Ivan Bugarski, Jasmina Davidović, Danica Dimitrijević, Vujadin Ivanišević, Mihajlo Milinković, Zdenko Vinski) alapos kutatómunkájának köszönhetően a gepida leletanyag közzététele példaértékűvé vált a délvidéki területek vonatkozásában is.

Sajnos hasonlóan más elcsatolt régiókhoz, Szerbiában is jelen vannak azok a törekvések, amelyek a tudományos eredményeket szubjektíven, a nemzeti érdekek érvényesítésének szempontjából értelmezik és használják nagyon is tudatosan. A szlávok helybéli

kontinuitását alátámasztó szándékkal jelent meg például jó néhány tudományos publikáció is, melyekben a népvándorláskori hagyatékokat jórészt velük (azaz a szlávsággal) azonosítják. Egyes kutatók a germánok, így a gepidák bánági és bácskai jelenlétét is mindmáig tagadják. Ennek a vélekedésnek az egyik alappillére a gepida anyagban is meglévő, kézzel készített kerámiák jelenléte, amelyet többen tévesen a feltételezett helybéli szláv őslakossághoz kapcsolnak.

A fentiek ellenére ma már fel lehet vázolni a gepidák délvidéki megtelepedésének legfontosabb sajátosságait, noha a terület három régiójában (Bánáság, Bácska, Szerémség) eltérő mennyiségben és minőségben látott eddig napvilágot a gepidák régészeti hagyatéka. Régészeti szempontból a Barbaricum és a Keletrómai Birodalom fennhatósága alá tartozó területek élesen elválnak

egymástól. Bácska és a Bánáság kívül esett Bizánc ellenőrzésén, provinciális igazgatási rendszerrel kizárólag a Száva és a Duna közének déli részei bírtak. A mai Szerbiához tartozó Nyugat-Bánáság területéről ismerjük ugyanakkor a korszak legjelentősebb régészeti hagyat-

Sasfejes csat Kovinból
(forrás: Ivanišević–Bugarski 2008, 8. kép)

Sasfejjel díszített aranyozott ezüstcsat
a Szolnok-Szanda, Netovább csárda lelőhelyről (fotó: Vágó Ádám)

tékát, míg Bácskából csak egy-két szórványleletről, avagy régészeti jelenségről van tudomásunk. A két térség emlékényei ugyanakkor viszonylag egységesek, s nagy biztonsággal köthető a gepidákhoz, ellentétben a Szerémség területével, amely sokkal összetettebb, heterogénebb jellegű, a romanizált és a keleti germán jellegű anyag keveredik, így a leletek általában nem teszik lehetővé az etnikai értelmezést. A gepida lelőhelyek a Tisza-vidéken a folyók mentén, azok magaspartjain helyezkednek el. A Bácska és a Bánság területén is megfigyelhető, hogy a gepidák alkalmazkodtak a térség természeti adottságaihoz, és általában a Duna és a Tisza, vagy azok mellékágai mentén telepedtek le.

A legelső gepidákhoz kapcsolódó temetkezés Szerbkeresztúron (Ókeresztúr, Srpski Krstur), 1895-ben került napvilágra. Innen két aranyozott ezüstfibula, azaz ruhakapcsoló tű származik, amelyekkel a kor asszonyai a felsőtesten tűzhatték össze felsőruházatukat. A fibulák a gepida leletanyagban jellegzetesek, úgynevezett ékvéséses technikával, spirálmintákkal díszített típusok voltak. A női temetkezéshez tartozott még egy aranygyűrű és két gyöngy is. A sír a leletek alapján a 6. század első felére keltezhető.

A Bánságban több úgynevezett soros temető vagy temetkezési hely is ismert, ilyen a Nagyikinda (Kikinda) melletti teljesen feltárt Bocsár (Bočar), vagy a Dél-Bánságban, a Duna mentén elhelyezkedő néhány síros temető Keveváráról (Kovin), ami a római korban *Constantia*, *Augustoflaviensia* és *Constantiola* néven is megjelent a különböző írott forrásokban.

A Tiszától mintegy 400 méterre lévő Nagyikinda melletti Bocsár településen 1959-ben fedezték fel az első gepida temetkezéseket, majd 1963-tól szisz-

tematikus feltárásokat folytattak a temetőben,

ahol összesen 67 gepida sírt tár-

tak fel. A kor szokásához híven a halottakat keletelték, vagyis arccal kelet felé helyezték el az általában 1,5–2 méter mély aknasírokba. A pogány hiedelemvilág szerint eltemetetteket étel- és italmellékletekkel bocsátották útjukra, ezt jelzik a temetkezésekből előkerült agyagedények, amelyek a gepida edénművesség jellegzetes jegyeit hordozzák magunkon (szürke, beböködött vagy bepecsételt díszítéssel ellátott, korongon készült asztali kerámiák). Bocsárban a gepida férfiakat fegyvereikkel együtt temették el: előkerültek lándzsahegyek, kétélű kardok, egy pajzsdudor, egy harci kés, egy fejsze és különböző típusú nyílhegyek is. A női sírokból ékszerek, viseleti elemek és különböző pipereeszközök kerültek elő. Ilyenek az egyszerű bronz drótfülbevalók, a karperecek, az üveg- és borostyángyöngyökből fűzött nyakláncok, az övcsatok, a ruhakapcsoló tűk, a kések, a csontfésűk és egy tükör. A temető az 5. század végétől egészen a 6. század közepéig szolgálhatott a helybéli germánok végső nyughelyéül.

A Duna bal partján lévő Kevevára helyén lévő egykori római erődítmény (*contra Margum*) alkalmas kiindulópont volt a császári területek elleni támadásokhoz, itt számos gepida emléket is fellelhetünk. A legelső egy 1852-ben előkerült szórványlelet, egy jellegzetes sasfejes csat. A téglalap alakú szíjszorítóval ellátott, aranyozott ezüst, ékvéséssel és kőbetétekkel díszített, sasfejekben végződő övcsatok a keleti germán asszonyok viseletének ritka, impozáns díszei voltak. A gepida nők a 6. század első felében használták ruházatuk díszeként ezeket. Az 1963-ban zajló feltárások során öt további korabeli temetkezést találtak. A leletanyagban

megtalálhatók töredékes fibulák, csatok, kések és kerámiaedények is. A temetkezések valószínűleg a 6. század első felére keltezhetők. A kutatásban felmerült, hogy I. Iusztinianosz császár (ur.: 527–565) idejében a rómaiak stratégiai okokból bizonyos mértékig ellenőrzésük alá vonták a területet, amely a Dunán átívelő hídfőkhöz kapcsolódó katonai jelenlétet is magában foglalta. Ebben az esetben a sírok a rövid ideig *foederati* minőségben ott tartózkodó más germán népekhez (herulokhoz) is tartozhattak.

Bácskából csak néhány lelet maradt fenn, ilyenek például az 1929-ben előkerült, 6. század elejéről származó női sír tárgyai Szabadka mellől. A sírból előkerült két aranylemez gyöngy, egy késő római bronzérme, egy bronz karperec és egy aranyozott, ékkőberakással (grá-

„Planig hercege”. Ruházatának és felszerelésének rekonstrukciója a Planig közelében (Bad Kreuznachtól északra) található sírleletek alapján – a 6. század első harmadából

A *foederati* a rómaiaknál azoknak a népeknek latin nyelvű megjelölése, amelyekkel a nemzetközi jog alapján kötöttek szerződést, azaz *foedust*.

nátokkal) díszített ruhakapcsoló tű is. A sírt az 5. század második felére vagy a 6. század elejére keltezhetjük. A régió további gepida emlékei a Zenta és környékéről előkerült szórványleletek (csat, csontfésű), a Küllöd (Kolut) területén felárt népvándorláskori falurészlet egyes kerámialeletei és a Sajkásvidékről (Šajkaška) – Sajkáslak (Lok), Káty (Kać) és Csurog (Čurug) településekről – ismert régészeti jelenségek.

A Barbaricum Délvidékre eső részéről napvilágra került számos gepida emlék beleilleszthető az alföldi gepida lelethorizontba, jól kiegészítik hazai ismereteinket. E leletanyag sajnos sokáig nem állt a régészet rendelkezésére, de mára ez megváltozott a számos regionális összefoglaló jellegű munka megjelenésével. A gepidákkal kapcsolatos jelenlegi tudásunkat tehát nagymértékben gazdagítják a délvidéki lelőhelyek, amelyek egybefonódnak a Tiszántúl és a Római Birodalom történetével. Ezek tanulmányozásával egy olyan régészeti hagyaték tárul elénk, amely ötvözi a népvándorláskori, kora középkori germán királyságok nyugat-európai, Meroving jellegű kultúráját, valamint a Mediterráneum és a Bizánci Birodalom erős kultúraformáló hatásait.

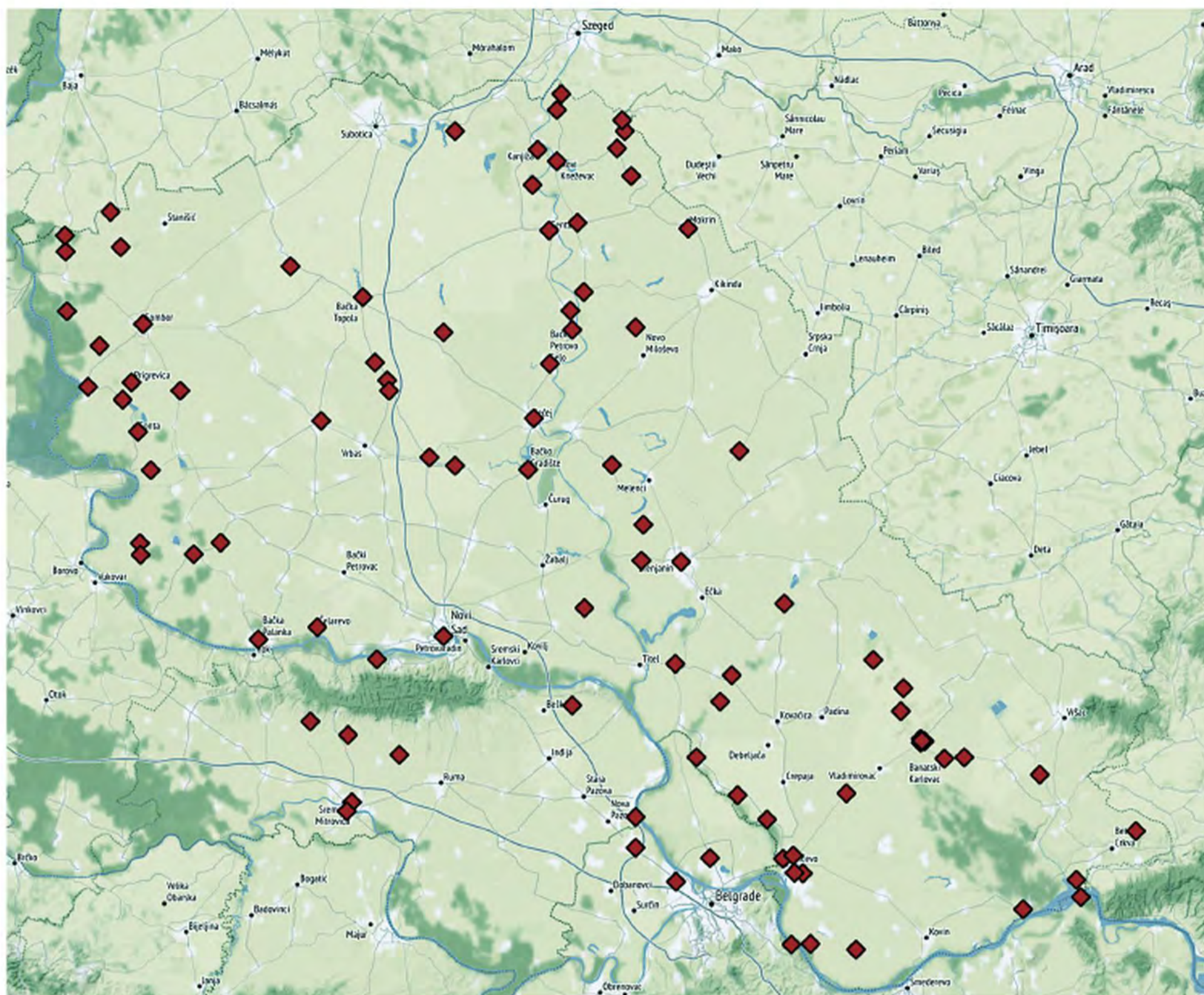
A Tisza déli mellékága menti Sajkásvidéken elhelyezkedő, 50 hektáron elterülő lelőhelyen felbukkant néhány, a 6. századra keltezhető, akár gepida koriként is azonosítható temetés és településnyom. Az eddig részben publikált lelőhelyet az 5. század végére vagy a 6. század első felére keltezték a szerbiai kutatók.

FARKAS ANNA

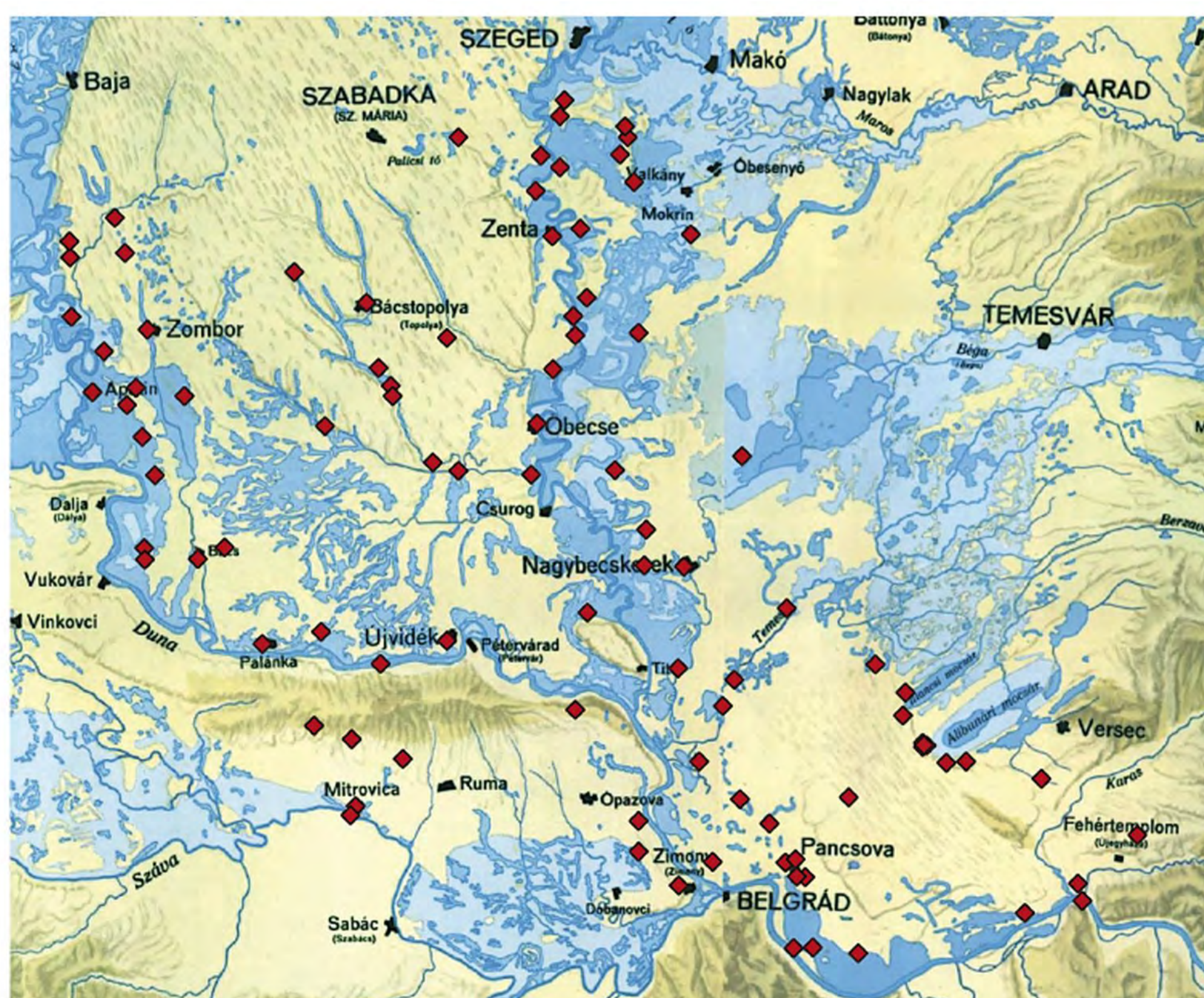
AVAROK A VAJDASÁGBAN

28

A délorosz steppén az 550-es években megjelenő avarok a Bizánci Birodalommal szövetségben elsőként a kelet-európai nomád népeket (így például az utigurokat, kutrigurokat) győzték le nyugat felé vezető útjuk során. Az 567–568 folyamán lezajló Kárpát-medencei honfoglalásukat követően a 620-as évekig viszont már intenzív és sikeres támadásokat intéztek a Bizánci Birodalom balkáni területei ellen is. Az avar honfoglalás és a 620-as évek közötti időszak tekinthető az Avar Kaganátus fénykorának, amikor is nagyhatalmi szerepet töltött be Közép-Kelet-Európa térségében. Az Avar Birodalom ezen időszakában a Száva és a Duna vonaláig terjedő déli területek stratégiai és határvédelmi szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bírtak. Az avar seregek 626-ban a perzsákkal szövetségben még Bizáncot is megostromolták, de a sikertelen ostromot követően az avarok nagyhatalmi helyzete megrendült, számos, korábban avar főség alatt élő nép és terület függetlenedett, az avarok pedig visszahúzódtak a Kárpát-medencébe, ahol nomád életformájukat fokozatosan letelepült földműves, állattartó kul-

Kora és közép avar kori lelőhelyek a Kárpát-medence déli részén Ivan Bugarski térképe és néhány kiegészítés alapján hagyományos és „pocsolyatérképen” (A Kárpát-medence vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt, 1938)

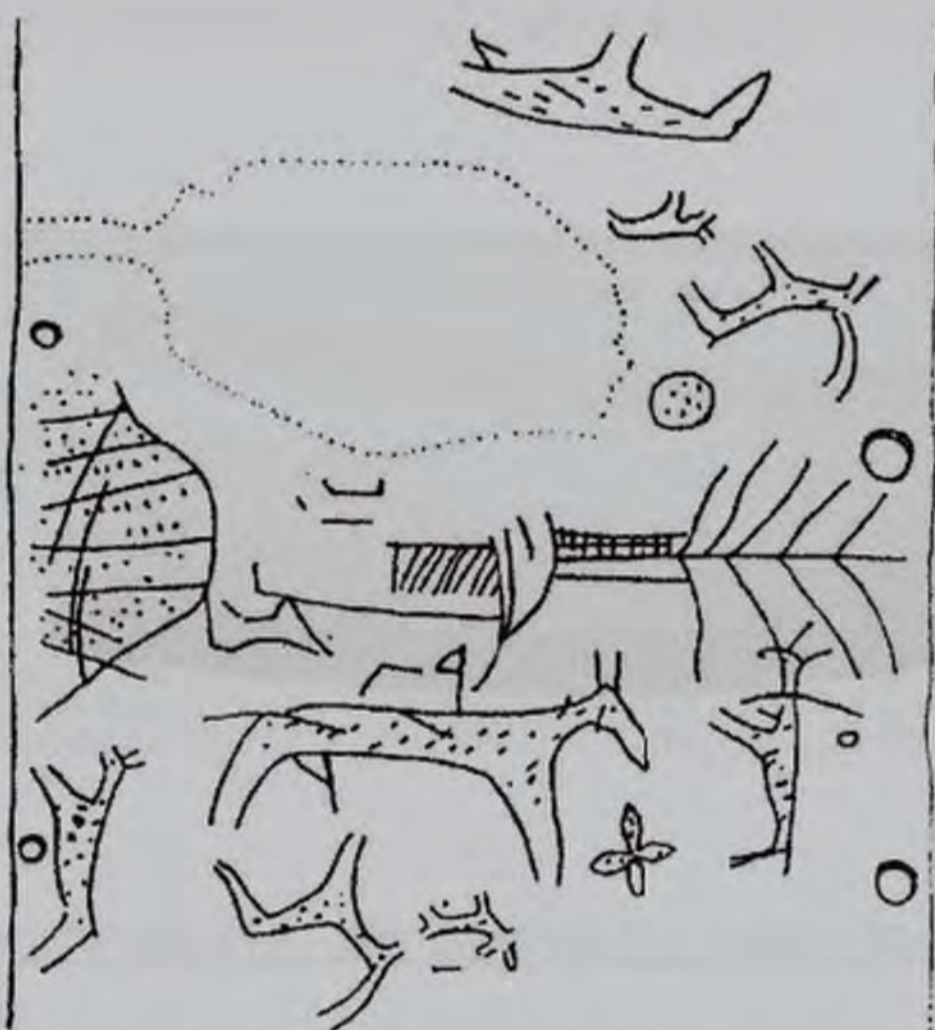

túrára cserélték. Ebből az időszakból meglehetősen kevés avarokra vonatkozó írott forrás áll a rendelkezésünkre, a 8. század folyamán azonban a kelet felé terjeszkedő Frank Birodalom látókörébe került a Kárpát-medence. Ebben az időszakban frank offenzíva és az avar központi hatalom meggyengülése és avar belviszályok jellemezték a térséget. A 9. század elejére végül a belharoktól és a frank támadásoktól meggyengült Avar Kaganátus elbukott, amihez még a dunai bolgárok 803 körüli támadása is hozzájárult.

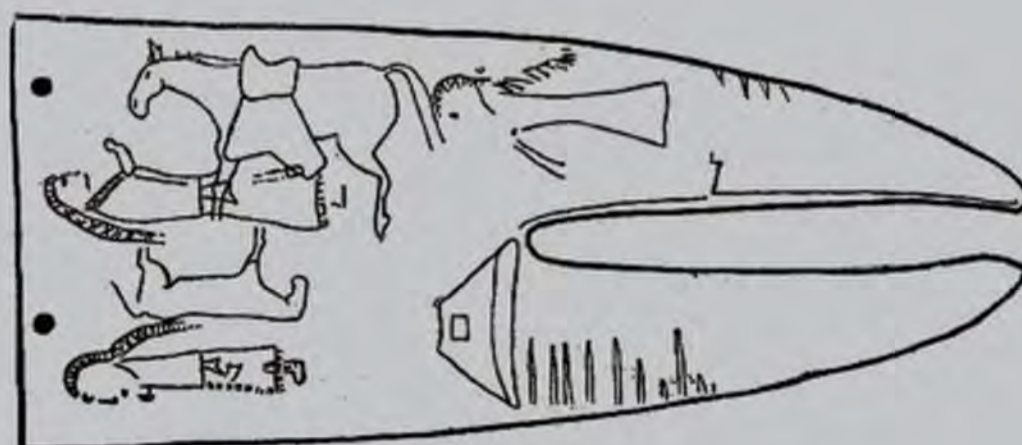
Az Avar Kaganátus anyagi kultúráját régészeti értelemben általában három periódusra osztják: kora avar kor (ez az avar honfoglalástól a 7. század második feléig tart), közép avar kor (a 7. század második felétől a 8. század elejéig) és végül a késő avar kor (a 8. századtól az Avar Kaganátus bukásáig). A Délvidék területén már a kora avar korban megtelepedtek avar közösségek, és a vidéket a közép és a késő avar korszakban is lakták, ami a fent említett stratégiai jelentősége okán korántsem meglepő. A Kárpát-medence déli részének kora és közép avar kori lelőhelyei a folyamok (Duna, Tisza) és a kisebb folyók, valamint a nagyobb vízjárta és víz

Gúlacsüngős arany fülbevaló Kuláról (Kula)
(Zombori Városi Múzeum Régészeti Gyűjteménye)

A homokrévi 8. sír csonttégelye és a belekarcolt rajzok kiterített változata (forrás: Ranisavljev 2007, 73. kép (színes fotó), 38. tábla (kiterített változat))

Csontbogozó kiterített vázlatú rajzbrázolásai
Nosza-Pörös-pusztáról (forrás: Czeglédy 1969)

borította területek, tavak, mocsarak stb. mentén és környékén csoportosulnak. A térség három érintett régiója, Bácska, a Bánság és a Szerémség között e tekintetben azonban észlelhetők különbségek is. Bácskában például a kora időszakban a Duna és a Tisza mentén húzódó árterek szélét szállták meg jobbra az avarok, de megjelentek az északi homokhátságon, Bácska középső területein, a Telecskai-löszplatón és a régió nyugati részein is, míg a térség délkeleti része gyakorlatilag lakatlan volt.

A Bánságban az avar kor első felében elsősorban a vidék északi része számít lelőhelyben gazdagnak, amely a Körös–Tisza–Maros–Aranka folyók vidékének déli részét képezi. Az említett térség a temetkezési szokások terén is igen sajátos jegyekkel bír, melyet a sírok kelet–nyugati, illetve északkelet–dél nyugati tájolása, az általában faszervezettel rendelkező padkaszerű sírakna vagy az aknasír hosszanti oldalába vájt mélyedés, azaz padmaly, illetve a rövidebbik oldalába lejtősen beásott fülkesíros temetkezés, a részleges ló-, szarvasmarha- és kiskérődző (kecske, juh) vázak gyakori előfordulása, az általában fej környékén elhelyezett kerámia, vágófegyverek (így az egy- és kétélű kardok) előfordulása jelle-

mez. A Bánság más területein ugyanakkor szórványos volt a megtelepedés, egyedül délen, a Duna vonalánál, a lehetséges átkelők közelében sűrűsödnek az avarokhoz kapcsolható leletek.

A Bánság egyik legjobban dokumentált avar kori temetője Homokrév- (Mokrin) Vodoplavon található. A 75 síros kora avar kori temetőre már igen korán felfigyelt a kutatás, több ízben is foglalkoztak vele egy-egy lelettípus kapcsán. László Gyula figyelmét is egy különleges lelet, a 8. számú sírban talált csonttégely ragadta meg, melyen életfa ábrázolása és különböző állatalakok szerepelnek. A tégelyben eredetileg kenőcsöt vagy más gyógyhatású készítményt tarthattak. A térségben nem példanélküli a jelenség, hogy megmunkált csonteszközökön bekarcolt állat- és emberalakok jelennek meg, sokszor igen igényes kivitelezésben. Például a Nosza- (Nosa) Pörös-pusztán előkerült csontból készült bogozón a lovasnomád életmód jelenetei elevenednek meg.

Szerémség területén ugyanakkor kevés kora avar kori lelőhelyet ismerünk, s inkább csak a kulcsfontosságú folyami átkelőknél és városoknál, valamint a római védvonal, a limes mentén, így Szávaszentdemeter (*Sirmium*, Sremska Mitrovica), valamint Zimony (Zemun) környékén nyitottak temetőket.

A Kárpát-medence más térségeiből jól ismert és a bizánci-avar háborúk időszakára jellemző gazdag, mellékletekben bővelkedő temetkezések a Vajdaságban is megfigyelhetők. Erre jó példa az 1952-ben Törökkanizsa-Szőnyeggyár (Novi Kneževac-Fabrika tepiha) lelőhelyen előkerült gazdag lovassír. Az leletegyüttesben aranylemezből préselt pajzs és kettőspajzs formájú veretek, valamint szíjvégek díszítették az elhunyt rangját (is) jelző övet. A vereteken bizánci hatást tükröző leveles (ciprusos) és halat ábrázoló díszítés jelenik meg, melyek a Kelet-Mediterráneumra jellemző motívumok. Az övkészlethez tartozó nagyszíjvég

Válogatás a Törökkanizsán előkerült leletekből, a Nagyikindai Nemzeti Múzeumból (a szerző fotói alapján készült összeállítás)

kör alakú részén egy bizánci monogram látható, mely az *Aretas* görög nevet rejti. Az ugyancsak e sírból előkerült lószerszámzat jellegzetes darabjai közé tartozik a több mint 30 egyszerűbb és szírmokat megformáló aranylemezzel bevont bronzlemezből préselt rozetta (virág alakú dísz) is.

Kiemelkedő jelentőségű az 1992-ben Szerémségben, Szávaszentdemeter-Divos lelőhelyen illegális fémkeresőzés során talált 11 övtartozékból álló ékkő berakásos álcsatos arany övveretkészlet. A kutatók egy része ennek okán úgy véli, hogy talán kagáni központ vagy kagáni sírhely lokalizálható Szávaszentdemeter környékére, egy másik álláspont szerint inkább csak egy kincsletről beszélhetünk. A szávaszentdemeteri övkészlet a kora avar kori aranyveretes, álcsatos övekkel jellemezhető csoporthoz sorolható (ilyenek kerültek elő például Bócsáról vagy Kunbábonyból is), mely mindenképp az avar vezetőréteg helyi megjelenését sejteti. Az ékkőberakásos álcsatokkal jellemezhető stílus elterjedése az avarok körében kétségtelenül bizánci mintákat követ.

A Szávaszentdemeter-Divos lelőhelyről származó álcsatos övkészlet elemeiből készített övrekonstrúció (az ArcheoSerbia Facebook-profil 2021-es bejegyzése és fotói alapján)

Egyházaskérről (Vrbica) előkerült késő avar kori öntött, áttört bronz nagyszíjvég a szegedi Móra Ferenc Múzeumból (a szerző fotója)

A késő avar időszakra korhatározható temetőkből azonban már eltűntek a kora avar korra jellemző gazdag temetkezések, és a nagyobb sírszámú, szegényesebb leletanyagú köznépi, úgynevezett soros temetők váltak általánossá. Az anyagi kultúra terén is változások figyelhetők meg, elterjedt a többnyire griffeket és növényi indákat megjelenítő bronzból öntött övkészletek használata, a kerámiaanyagban pedig új elemként elterjedt egy speciális kerámiatípus, a jellegzetes színéről elnevezett sárga kerámia.

A késő avar kor folyamán Bácska területén már a korábban lakatlan délkeleti területeken is hoztak létre temetőket, például Horgos (Horgoš), Magyarkanizsa (Kanjiža), Adorján (Adorjan), Ada (Ada) vagy épp Zenta (Senta) környékén. A Bánságban ugyanakkor továbbra is a korábbi benépesült területek maradtak lefedettek – északon sokkal kisebb mértékben, délen viszont kifejezettebben, leginkább a Tisza alsó folyásánál és a Duna mentén. Az egész avar időszakban a Közép-Bánság szinte lelőhelymentes, ami leginkább vízrajzi okokkal magyarázható.

A kései avar időszakban a Szerémségben is megnövekedett a lelőhelyek száma, noha többnyire a kora avar korban jellemző topográfiai megoszlás mintájára – tehát főként az átkelőhelyeknél és a főbb útvonalak mentén. A Szerémségben található késő avar kori Dunacséb–Téglagyár (Čelarevo–Ciglana) temető érdekessége, hogy a feltárás során mintegy hetven darab római agyagtégla-töredéket is találtak, amelyekbe másodlagosan menóraábrázolásokat és egyéb zsidó jelképeket (sófár, etrog, luláv stb.), valamint héber írásjeleket véstek be, annak ellenére, hogy a temető sírjainak temetkezési rítusára a késő avar kori általános sajátosságok is jellemzőek (lovastemetkezés, ételmelléklet-adás stb.).

Menórástéglatöredék a dunacsébi temetőből

Többféle elmélet is született azzal kapcsolatban, hogy ezek miként és miért kerülhettek ide, illetve hogy milyen jelentést is hordozhattak ezek a szimbólumok a késő avar kori temetőben, az azonban megállapítható, hogy az itt eltemetett közösség valamilyen módon ismerte a zsidó vallást, és alkalmazta annak szimbólumait.

A Kárpát-medence déli részének avar kori kutatásában tehát számos kérdés merül fel mind a kronológiával, mind a településekkel és a temetőkkel kapcsolatban. Nehezítő tényező, hogy az avar kor iránt az említett régiókban jóval kisebb a tudományos érdeklődés, s kevesebb a feltárt avar kori lelőhelyek száma is. De a már korábban feltárt lelőhelyek, leletanyagok publikálásában is érzékelhető a lemaradás. Az utóbbi hiányt igyekeznek pótolni a lelőhely-összefoglaló gyűjtések, illetve egyes résztémákkal foglalkozó elemzések. Mindezekről függetlenül a kép, amely kirajzolódik a Délvidék avar korával kapcsolatban, roppant izgalmas. A Kárpát-medencei avar leletanyag általános jellemzői megragadhatók ebben a térségben is – így a kora avar kori gazdag, leletekben bővelkedő temetkezések vagy épp a bizánci hatást mutató tárgyak, de a késő avar kori soros, nagyobb sírszámú temetők és a griffes-indás ornamentikájú leletanyag is megtalálható itt, sőt egészen egyedi jelenségek is előfordulnak, mint például a dunacsébi menórástéglatöredékek!

A
sófár
egy kosszarvból
készített ősi hangszer, az
etrog valójában citrusalma, a luláv
val együtt, ami egy ünnepi csoport
volt, ami egy pálmaágból,
két fűzfa-, illetve három mir-
tuszágból állt, voltaképpen
a feltámadást jelképezte.

Egy eltűnt lelőhely nyomában:

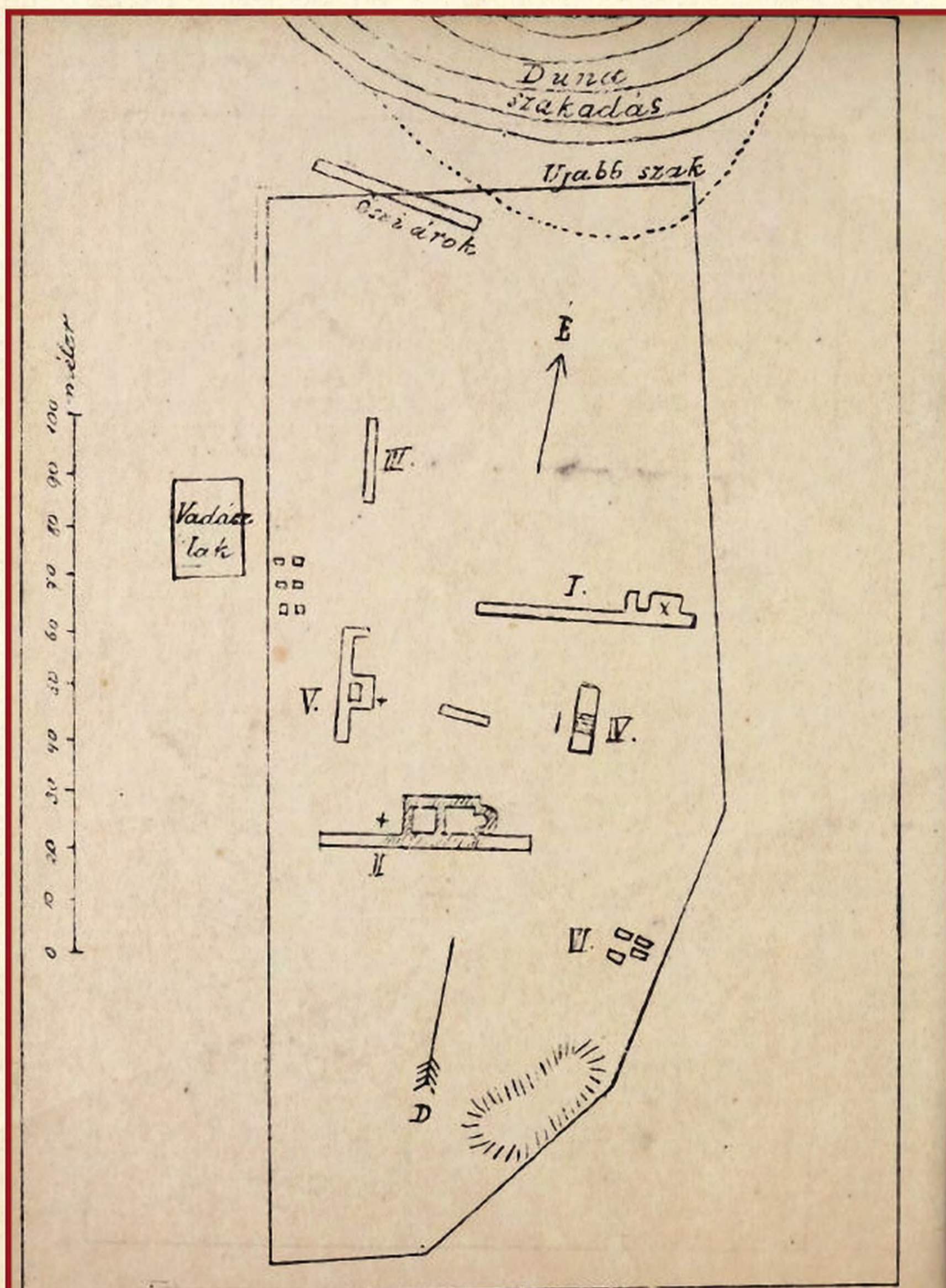
Takács Miklós

MONOSTORSZEG

32

A középkori Magyar Királyság idejében a Nagyalföld déli harmadán két vármegye osztozott: Bács és Bodrog. Ez utóbbinak Bodrog vára volt a központja. Egy olyan hatalmi központ, amelynek a helyét inkább csak sejtjük, mint tudjuk. Pedig fontosságát egy sajátos körülmény is jelzi (ha az írott forrásokban szereplő helynév azonosítása valóban pontos). I. (Szent) László király (ur.: 1077–1095) kétszer is Bodrogon ünnepelte a húsvétot. Itt tehát a 11. század végén már talán királyi kúria állhatott. A vár helyét a dualizmus korában igencsak aktív zombori (Sombor) helytörténészeknek és régészeknek sikerült azonosítaniuk az újkori Monostorszeg (Bački Monoštor) határában fellelhető bartáni földvárral. A bartáni vár téglalap alaprajzú, egy központi sáncból és egy hozzá csatlakozó, szintén téglalap alakú, második sáncból álló erődítmény. Ennek kutatását az is segíthetné, hogy a területe nem áll mezőgazdasági művelés alatt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy műholdfelvételek alapján más kutatók Bodrog várát inkább Monostorszeg határának egy másik pontján keresik. Mindkét azonosítás jelenleg még inkább csak olyan felvetésként kezelendő, amelynek igazolására régészeti feltárás nyújthatna csak módot. Egy ásatás leletanyaga adhatna választ arra is, hogy a szintén még a 19. században ténykedő szlavisták által – nyelvészeti elemzés

alapján – kikövetkeztetett 9. századi bodrogi szláv földvár létezése többnek tekinthető-e egy vágyvezérelt gondolatnál. (Miközben e némiképp fantasztikumnak tűnő szláv központ a történeti szakirodalomban többször is feltűnik, ráadásul tényadatként!)

A Sziga-szigeti ásatás tervrajza

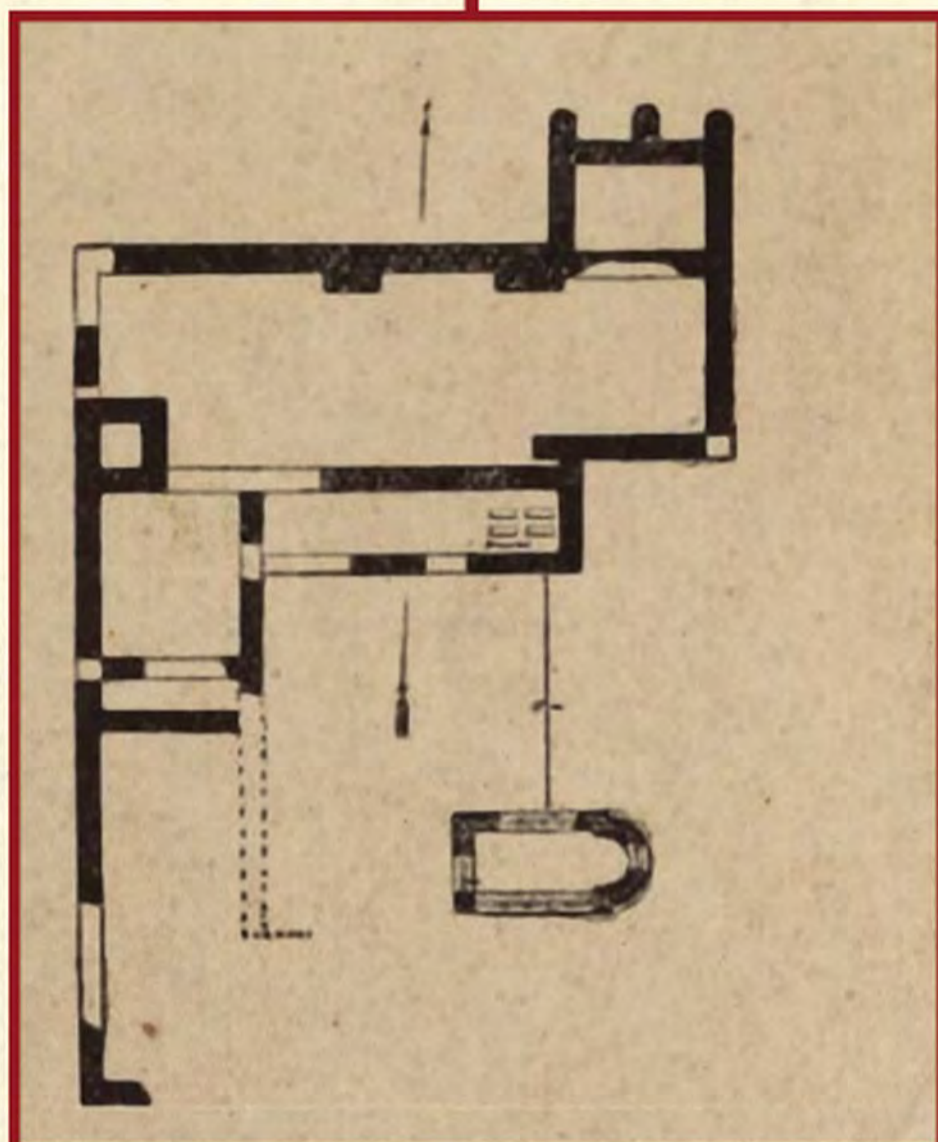
A Sziga-szigeti ásatás vázlatrajza

Föld: Gubitya K.

Rajz: Proed

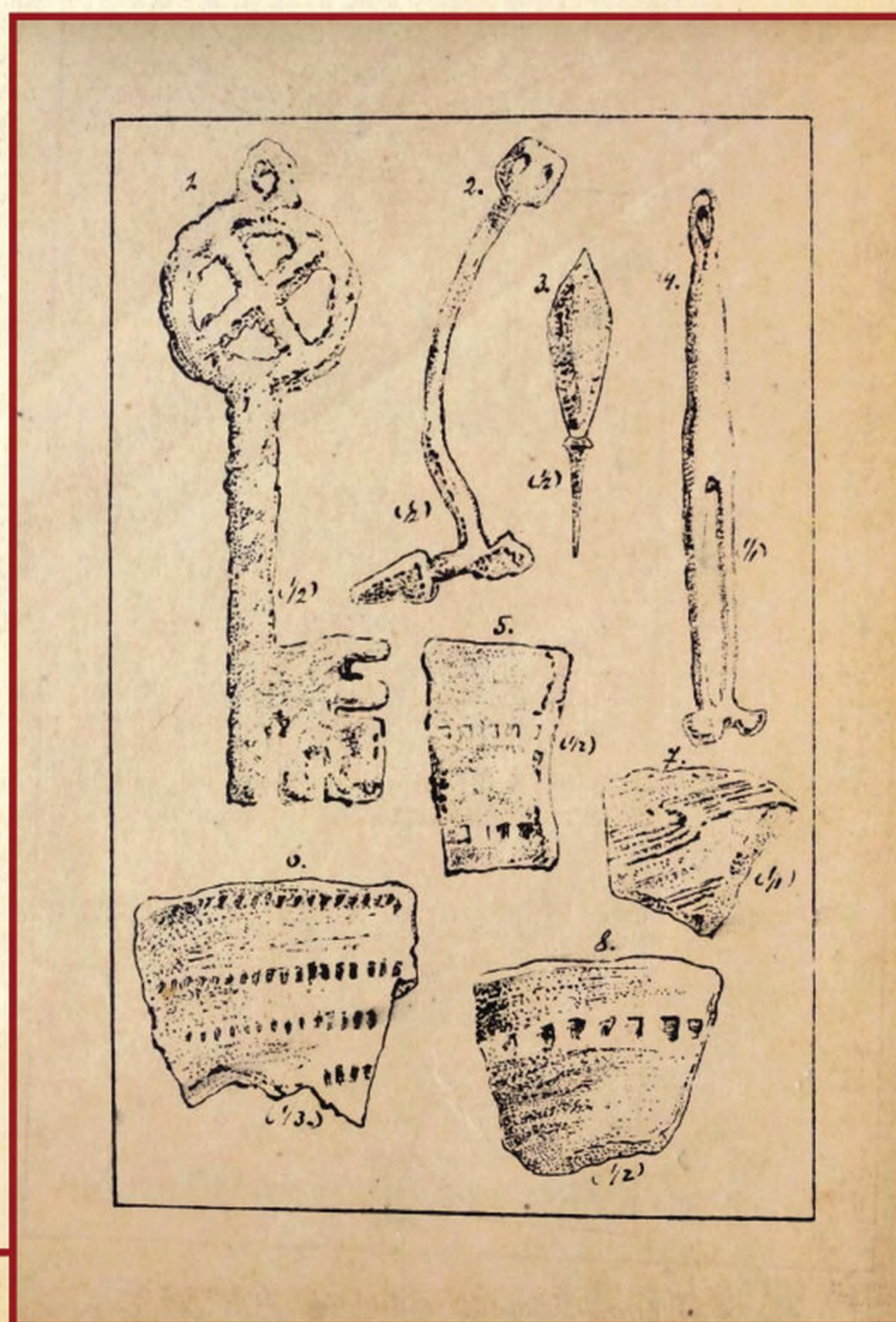

A pálos kolostor alaprajza

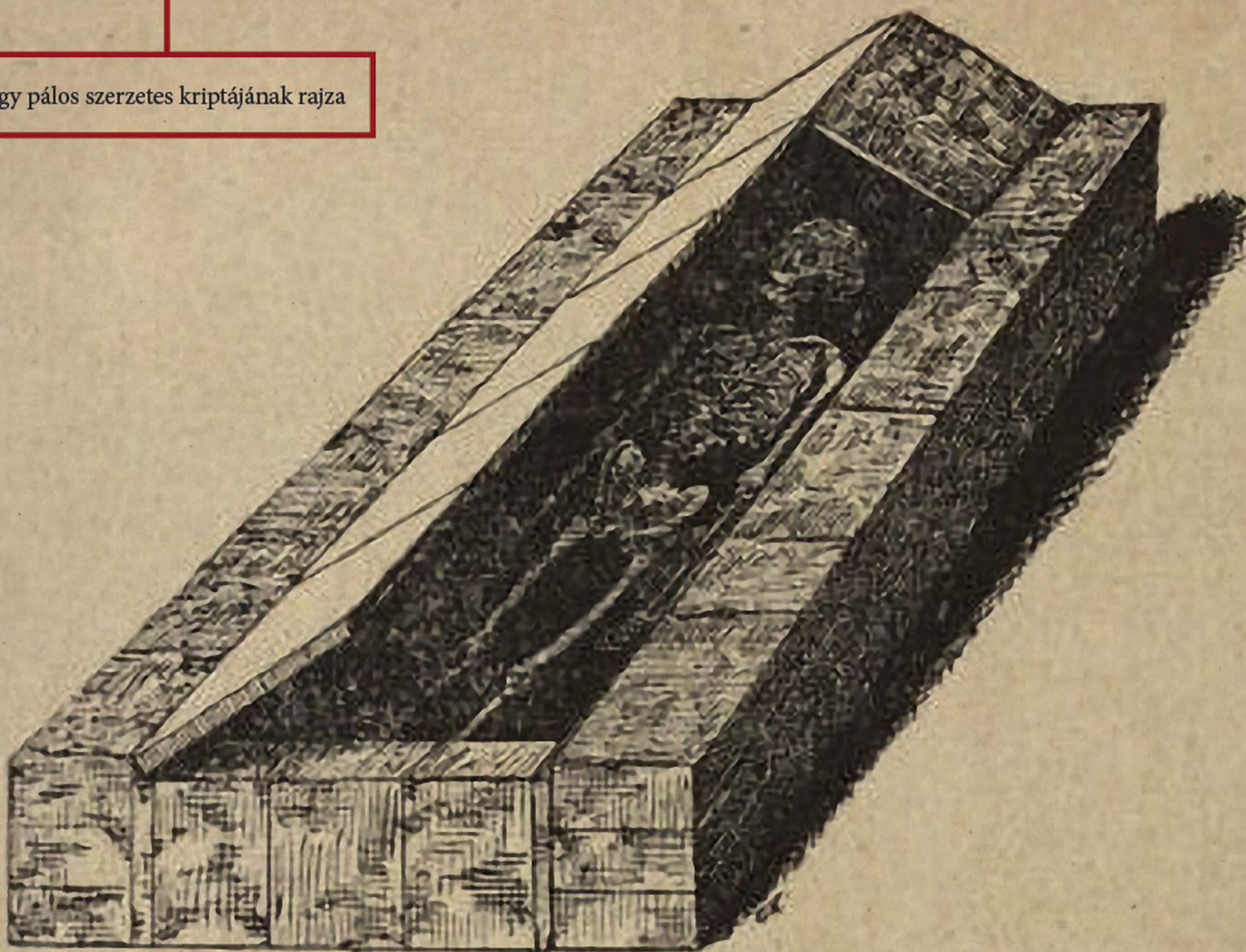
Monostorszeg határában azonban nemcsak a néhai vármegye egykori székhelye, illetve a hozzá tartozó kúria keresendő, hanem itt található két további, szintén csak ritkán említett régészeti-művészeti emlék is. A falu határának nyugati, Duna-parti, Kalandos- vagy Szigasziget nevet viselő részén, egy sajátos monasztikus épületegyüttes nyomai voltak fellelhetők még a 19–20. század fordulóján. E lelőhely első, és a mai napig sajnos egyetlen feltárója Gubitza Kálmán (1870–1916) volt, 1898 és 1900 között. Egy olyan, mára már majdnem teljesen elfeledett régész ő, aki monostorszegi tanítóként kezdte, hogy utána a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat zombori múzeumának őreként szerezzen elévülhetetlen érdemeket a régió középkori örökségének feltárásában és megőrzésében. A Gubitza által megkutatott épületalapot közül a későbbre keltezhető azonosítható könnyebben. Egy olyan egyhajós és egyenes szentélyzáródású templomról van szó, amely az írott forrásokban 1282-ben feltűnő, Szent Kereszt titulusú pálos kolostor templomával tekinthető azonosnak. A

Gubitza Kálmán ásásáról előkerült leletek

pálosok itteni megjelenését az magyarázza, hogy ők – egy igencsak dicséretes gyakorlatként – a más szerzetesrendek által már felhagyott rendházakat is átvették, hogy újra felvirágoztassák őket. Már maga Gubitza is pálos kolostor romjaként határozta meg a Szigaszigeti helyszínt, és a pálos építészetre vonatkozó újabb kutatások is a hasonló egyhajós, egyenes szentélyzáródású templomok pálos rendi hátterét erősítették meg. Elegendő e helyen az utóbbi években, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete által, Végh András vezetésével feltárt balatonszemesi pálos kolostor első építési fázisának az alaprajzára utalni. Gubitza Kálmánnak a Szigaszigeti helyszín feltárása során értékes új elemekkel sikerült a pálosok anyagi kultúrájáról összegyűjtött korábbi adatokat bővítenie. Sőt e leleteket, igencsak dicséretes módon, képek formájában is közzétette a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat évkönyveiben. E képeken mindennapi használati eszközök, pl. cserépedény-töredékek, valamint egy kibontott kőláda-sír is látható, benne – szintén Gubitza

Egy pálos szerzetes kriptájának rajza

azonosítása szerint – egy pálos szerzetes földi maradványaival. A helyszín topográfiájáról pedig mindenképpen megjegyzendő egy körülmény. Bár a Sziga-sziget az újkorban már egyértelműen a Duna bal, tehát bácskai oldalán található, e topográfiai helyzet azonban minden bizonnyal csak a 18. században, egy árvíz által kiváltott mederváltás nyomán alakult ki, fokozatosan. Egy új Duna-meder alakulhatott ki, és így a folyam fő sodorvonala átkerült a bácskai Monostorszeg nyugati szélé mellől a folyam jobb partján álló, baranyai Vörös-mart (Zmajevac, Horvátország) közelébe. E körülményt a pálos kolostor miatt, illetve a bodrogi vár lokalizációja szempontjából is érdemes számontartani. A

Krisztus-korpusszal díszített kőfaragvány a zombori Városi Múzeum kiállításán

mederváltás teszi ugyanis érthetővé azt, miért is tekinthető a középkor vonatkozásában baranyainak és nem bodroginak az adott monasztikus helyszín, továbbá azt is, hogy miért nem érdemes a bodrogi várat a Szigaszigeten keresni.

A pálos kolostor romjainak a közelében, a Duna leszakadt magaspartjának omladékában Gubitza Kálmán egy olyan további épület maradványait is meg tudta figyelni, amely előkelő helyet kell, hogy elfoglaljon a 11–12. századi Magyarország sajnos csak igen hiányosan fennmaradt, szakrális építészeti emlékanyagában, az alapfalainak túlnyomórészt megsemmisült állapota ellenére is. A magaspart omladékában Gubitzának ugyanis olyan kőfaragványokat sikerült összegyűjtenie,

Szalagfonatos faragványtöredékek a zombori Városi Múzeumban (Bogyay Tamás felvétele, 1942-1943 körül)

Lóábrázolásos oszlopfő (fotó: Szentpéteri József)

Egy eltűnt lelőhely nyomában: Monostorszeg

36

amelyek kulcsfontosságúak az egykori ország korai román kori, szakrális építészetének a megértéséhez. A faragványok között egy Krisztus-korpusszal, illetve egy másik, egy felszerszámozott ló(!) ábrázolásával díszített töredék a 11-12. századi figurális plasztika kis darabszámú, de annál értékesebb körét gyarapította. Több régész és művészettörténész utalt az itt lelt faragványok, és közöttük is különösképpen egy

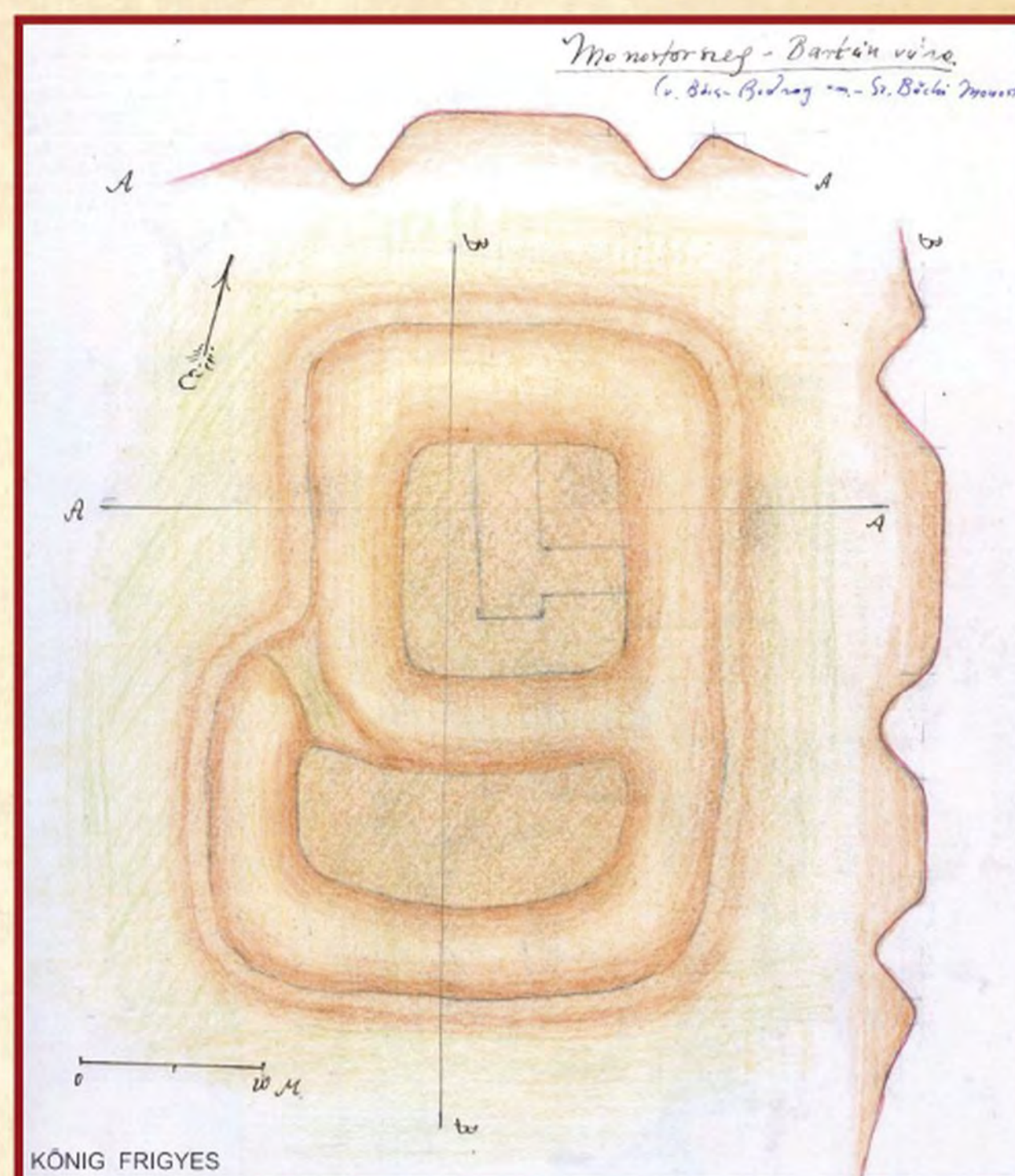

Palmettadíszes töredék
(fotó: Szentpéteri József)

szalagfonatokkal, illetve egy további, keresztel, szőlőfürtökkel és „palmettákkal” díszített architráv szépségére [az architráv többnyire oszlopokon vízszintesen fekvő gerendázat, amely két vagy több oszlop között hidalja át – a szerk.]. E faragvány igazi jelentőségét azonban Marosi Ernő művészettörténész értő elemzése tudta csak megmutatni. A bodrogmonostorszegi faragványként számon tartott kő egyik díszítőeleme egy olyan, sajátos részletformákkal rendelkező levélcsozor, amelynek végső forrása talán Bizáncban keresendő, Magyarországra azonban – szintén joggal sejthetően – többszörös közvetítéssel jutott el. Szintén nagy távolságokba mutató kapcsolatokkal rendelkeznek a kövek egy másik részén fellelhető szalagfonatok. Ilyen ornamentika ugyanis jól adathozható nemcsak az úgynevezett kontinentális Horvátország vagy Dalmácia számos középkori templomából, hanem Olaszország különböző részeiről is. A párhuzamok többsége az Appennini-félsziget északi részére lokalizálható, de előfordul e szalagfonat Rómában is: a lateráni Szent János-bazilika kerengőjét díszítették e motívummal. A párhuzamok ilyen, tényleg csak futólagos felsorolásával talán sikerült érzékeltetni azt, hogy a Szigasziget leszakadt magaspártjából milyen kulcsemlékek kerültek napvilágra az 1910-es évek elején. E megsemmisült épület – feltehetően templom – pedig topográfiai helyzete alapján jól beilleszthető az olyan, a Duna jobb partja közelében, a Magyar Királyság megalapítása utáni egy-másfél évszázadban létesített monostorok sorába, amelyek jelentőségét jelenleg még csak néhány régész és művészettörténész tartja számon. Érdekes ezeket a néhai monostorokat név szerint is felsorolni: Dombó (Novi Rakovac, Szerbia), Bánmonostora (Banoštor, Szerbia), Pélmonostor (Beli Manastir, Horvátország), és – már a jelen államhatárokon belül – Szekszárd, Dunapentele, illetve Ercsi.

Rövid ismertetésünk végén fel kell tennünk a kérdést: vajon miért nem folytak további régészeti kutatások a Szigaszigeten az 1910-es évek óta eltelt, több mint egy évszázad alatt? Erre valószínűleg Monostorszeg sajátos legújabb kori története adja meg a választ. A dualizmus korában a falu határa egy, Habsburg Albrecht, illetve

Bartán váralaprajzának rekonstrukciója (König Frigyes)

Frigyes főherceg által létesített vadászterület része lett. A Szigaszigeten vadászkastély is épült. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a vadászterületként történt hasznosítás 1918 előtt a régészeti kutatás lehetőségeit nem korlátozta, mert például Gubitza Kálmán is ennek ellenére tudott itt ásni. Az 1918-as impériumváltás viszont gyökeres fordulatot hozott, és ez a helyzet 1945, illetve 1991 után sem módosult. A monostori erdőből előbb a Karadjordjević-háznak, majd pedig Josip Broz Titonak lett a vadászterülete, és e szerepkör megmaradt Jugoszlávia felbomlása, az önálló Szerbia megalakulása után is. A terület ma is kerítéssel elkerített vadászterület, ahol – ha értesülésünk helyes – protokollvadászatok folynak. Esetleg az utóbbi években öröndetesen javuló magyar–szerb kapcsolatok majd módot adhatnak az 1910-es években feltárt helyszínek szakmai bejárására. Mindezt annak érdekében, hogy meg lehessen állapítani, van-e mód a feltárások folytatására.

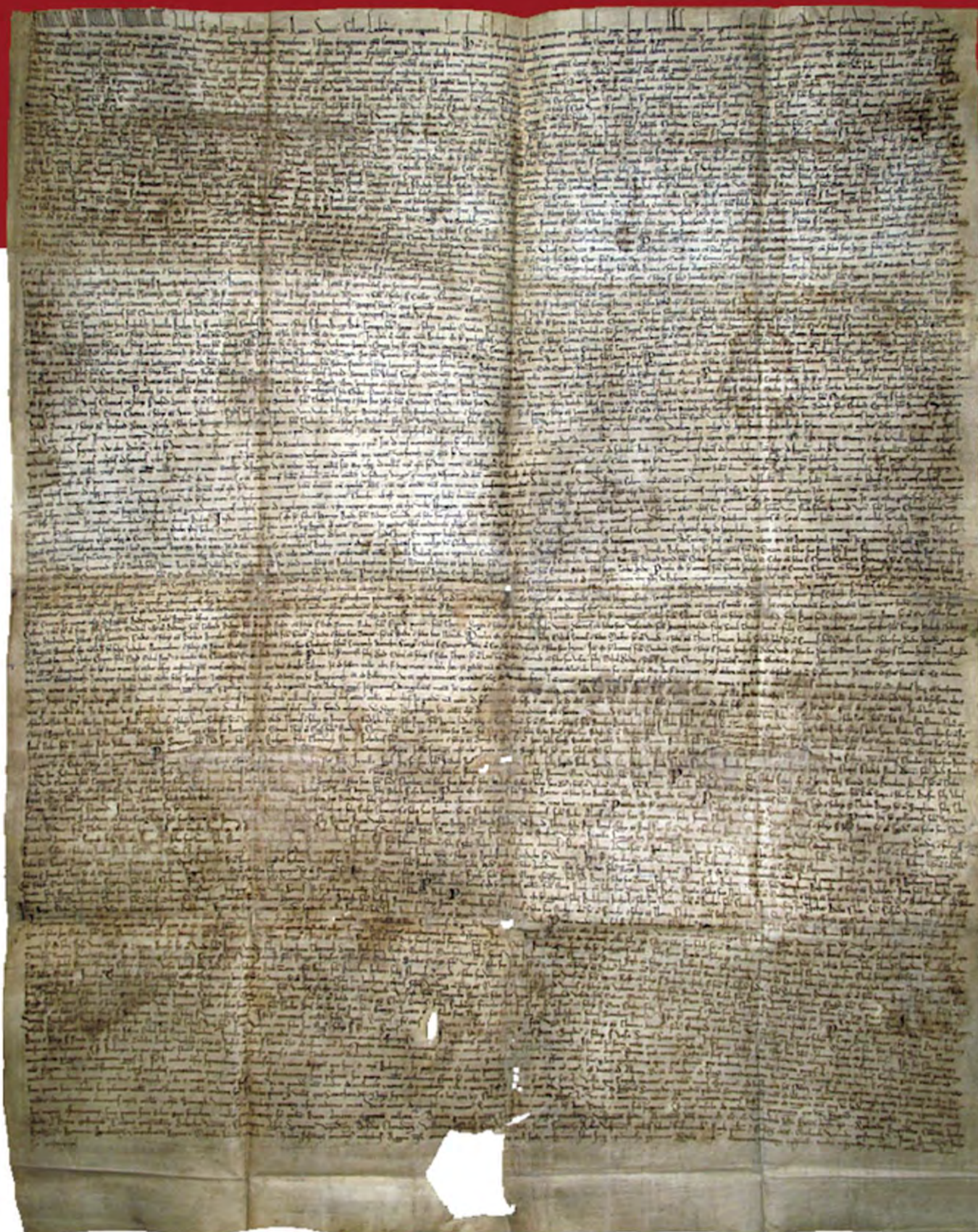
Monostorszeg környéke egy 1768-as térképen (a Rudera felirat jelzi a kolostor romjait)

Borjas

középkori falva

38 Borjas legendája

„A hunok idejében járunk, amikor a hunok vezére, Attila ezen a területen tartózkodott és a rómaiak ellen harcolt. Normád életmódjuk nem készítette őket az állandó telepedésre. Attila mindig elől ment a lovasokkal, az asszonyok és a gyerekek a marhákkal mögötte. Egyik alkalommal egy borjú lemaradt az útról. Amikor visszajöttek érte, éppen ezen a helyen találták meg, amelyet ma Borjasnak neveznek.”

A tihanyi apátság birtokösszeírása (forrás: http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap-dupla-tabla/tihanyi_apatsag_birtokoesszeirasa_1211bol)

Könyvdíszlet (Művelődési Ház, Törökbecse©2023, fotó: Goran Dobožanov)

A történetet Komáromi István, törökbecsei lakos mesélte el 2016-ban. Ő a borjasi tanyán született és nevelkedett fel. Ezt az anekdotát a szülei mesélték neki gyermekkorában.

„átkelve Bechey-en, a közbeeső határjeleken keresztül arra a helyre tart, melyet a népnelvén Gueldeguh (Gueldegueh)-nek neveznek, itt a part mellett található a határjel. Ezután pedig sűrűn elhelyezett határjelekkel átkel a nádasokon, elér a Tiszához, melynek a partján, azon a helyen, amelyet Bureuohulnak neveznek.”

A magyar állam egyik legrégebbi, 1211-ből származó írásos dokumentumában, a tihanyi apátság birtokösszeírásában említik meg először a Törökbecse mellett lévő Borjast, mint lakott helységet. A szöveg a lakosság vagyoni és adófizetési kötelezettségeinek listájaként készült. Az összeírást Uros tihanyi apát megrendelésére Tamás kancellár és Pat nádorispán készítették el II. András magyar király uralkodása (1205–1235) idején. A pannonthalmi bencés kolostorban őrzött latin nyelvű dokumentumot pergamenre írták [lásd keretes írás]. A helység neve, a Bureuohul azaz 'Borjúól', a Borjas helynévvel azonosítható, a tihanyi összeírást követően viszont ebben a formában már nem szerepelt többé a forrásokban.

A 19. század folyamán Szentklárai Jenő, aracsi pap gyűjtötte össze a Borjasról szóló forrásokat. Ő szabadabban hozzáférhetett az egyházi dokumentumokhoz, így tudomására jutott, hogy 1332–1337-ben plébánia is működött a településen, János és Péter papok vezetésével. A 14. és 15. században Borjas falu különböző neveken szerepel a pápai tizedjegyzékekben. Így 1332–1337-ben *Burdas*, 1414-ben *Bordas*, 1415-ben *Boryas*, 1341-ben, 1422-ben, 1428-ban pedig *Borgyas* formában. Ebben az időszakban a település több házból állt, templom és temető is tartozott hozzá. Az elnevezést leginkább a régió folyamatosan változó összetételű, soknemzetiségű lakossága befolyásolta, ezért magyar, szerb és latin nyelven is több változata létezett.

Fülbevaló (Művelődési Ház, Törökbecse©2023, fotó: Goran Dobožanov)

A település nevének különböző változatai: Bureuohul, Burdas, Bordas, Borias, Boryas, Bordaš, Bordoš, Borgyas, Borgas, Bordiosch, Borjas-puszta, Borjás, Borgos, Bornyás, Burgios.

Monogramos gyűrűk (Művelődési Ház, Törökbecse©2023, fotó: Goran Dobožanov)

Numizmatikai leletek (Művelődési Ház, Törökbecse©2023, fotó: Goran Dobožanov)

Török kori buzogánymaradványok (fotó: Aleksandar Miskov)

1521-ben Törökbecsét és a környező falvakat meghódították a törökök, aminek következtében a település elpusztult. Egy évtizeddel később, az egykori falu helyén új lakosok telepedtek le, a török adóösszeírásokból, a *defterek*ből tudjuk, hogy ezek szláv eredetű családok lehettek. A 16–17. században az ekkoriban *Borgyus* néven emlegetett Borjas a csanádi szandzsákhoz [a szandzsák török közigazgatási egység volt – a szerk.] tartozó Törökbecse része volt. A török kori népesség növekedése a beszedett járandóságon is meglátszott. A bevételt igen változatos formában számították ki, többek között búza, lencse, szarvasmarha, kender, káposzta, kaptár, sertés, hordó, menyasszonyi adó, tűzifa, széna és adóbírság is szerepel a listákon.

1594-ben nagy felkelés tört ki a török uralom ellen a Bánságban. A felkelők több bánsági várost, köztük Törökbecsét is elfoglalták. A Magyar Királyság azonban nem támogatta a felkelést, így a törökök válaszul felprédálták a vidéket. Borjas lakói a hirtelen jött török veszély elől Törökbecse irányába menekültek.

Minden vagyonukat (fegyverek, mezőgazdasági eszközök) gödrökben, kutakban és árkokban rejtették el, ezek egy része a Tisza partfalának leomlásakor a 20. században került elő. A törökök viszont másodjára is felégették a kis települést.

A török kiűzését követően, a 18. században Borjas helység területe időnként lakott, időnként viszont elhagyatott volt. Claude Florimond de Mercy (1716–1717) és Johann Christoph Müller (1718) történelmi és földrajzi térképein a *Borgas* nevű település jelentéktelen kis halászfaluként jelenik meg. Az egykori törökbecsei szpáhilukot (azaz az Oszmán Birodalom lovas katonáinak, vagyis a szpáhiknak használatba kapott földjét) Hadsimihál-Sissányi János Pál görög kereskedő vásárolta meg 1782-ben, az egykori falu helyére pedig többek között szegedi és deszki földműves családok költöztek be. A 18. század végén a közel ötszáz lakosú falu már két széles utcából állt, egy templommal és egy iskolával. Ekkor a települést minden oldalról víz vette körül, és szigetszerűen emelkedett ki a tájból.

Szent Benedek bronzmedáljának elő- és hátlapja, 19. század vége (fotó: Aleksandar Miskov)

Borjas település harmadik és egyben utolsó pusztulása az 1848–1849-es forradalom és szabadságharchoz kapcsolódik. Törökbecsén és környékén több csata is zajlott a szerbek és a magyarok között. Borjason ez idő tájt épp magyarok lakosság élt. A nagybecskereki katolikus egyházmegye levéltárában található egyik iratban olvashatunk az itt dúló harcokról: „1848. október 13-án a falú nagy veszélyre ébredt. Reggel fél hétkor, amikor nagyon ködös volt az idő, Törökbecsét fegyveres szerbek támadták meg. Állítás szerint körülbelül 13 ezren voltak 9 ágyúval. Mintegy 150 ház égett le, és súlyos veszteségeket szenvedtek. Ha Óbecséről nem érkezik a segítség, a falú teljesen el lett volna pusztítva.”

Feltehetően a csata során Borjas falu teljesen elpusztult, ahol ekkor már összesen 130 ház állt, és 864 magyar nemzetiségű lakos élt, akik zömmel dohánytermesztéssel foglalkoztak. A lakosság felét lemészárolták, a másik fele pedig elmenekült és letelepedett Törökbecse ma Sisánynak nevezett részén. A csata áldozatait egy halom formájú közös sírban temették el a falu egykori központjában. Borjas már soha többet nem tért magához, ma is lakatlan.

A településnév változásai és tulajdonosai időrend szerint: 1332–1337: Burdas, 1414: Bordas, 1415: Boryas, 1422: birtokos Cséri Sáfár, 1422–1428: a Garai család birtoka, 1439: a Sárközi (László) család birtoka, 1521: a törökök meghódítják és elpusztítják a települést, 1533: a települést nem létezik, 1567: 22 szláv család telepedett le, 1579: 26 szláv család telepedett le, 1594: Bánáti felkelés, a törökök ismét meghódítják és elpusztítják a települést, 1718: Borgas, néhány ház jelezve a térképen, 1720: Bordiosh, néhány ház jelezve a térképen, 1723–1725: lakatlan hely, 1763–1787: az első katonai felmérésen lakatlan hely, 1783: János Pál Hadsimihál-Sissányi görög kereskedő és családja telepednek le, 1790: szegedi és deszki földművesek telepednek le, 1848: a települést felgyújtották és elpusztították a szerbek, 1806–1848: a második katonai felmérés alapján lakatlan, 7 házzal, 2014–2016: lakatlan, egyetlen ház, 2021: lakatlan, egyetlen ház sincs.

Az utolsó ház Borjason, és a ház melletti ásatási szelvény 2017-ben (fotó: Aleksandar Medović)

Mükénéi típusú mérleg

Harminchét év telt el azóta, hogy a Törökbecse melletti Borjas őskori településen egy kézi mérleg és az ahhoz tartozó súlyok kerültek napvilágra. A borjasi mérleg jelenleg egyedülálló tárgyi bizonyítéka a Balkánon és Közép-Európában használt őskori mérőeszközöknek. A mérleg egyes részeit egy nagybecskereki (Zrenjanin) amatőr régész, Bakalov Joca mérnök fedezte fel még 1986-ban. Bakalov ebben az évben a Törökbecse melletti Borjas-platón található több ismert őskori település területét is bejárta leletek után kutatva, eközben lett figyelmes egy földbe ásott egykori gabonátároló gödörré. A régészeti jelenséget a Tisza bal partjának erősen lepusztult (erodált) löszfalában találta meg. A gödör betöltése humusszal és hamuval erősen kevert volt, amiből állatcsontok, jó minőségű, fekete színű, fényezett őskori kerámiatöredékek és nyolc darab kavics került elő.

Nem sokkal a borjasi felfedezést követően, Bakalov egy finoman megmunkált, orsó alakú, közel 22 cm hosszúságú csontleletet adott át jelen cikk szerzőjének, a Vajdasági Múzeum akkori kurátorának. Első pillantásra nyilvánvaló volt, hogy a csonttárgy valamilyen eszköz része, s kiderült az is, hogy a Duna menté tágabb területéről hasonló leletanyagot nem ismertünk. Ezt követően több éven át eredménytelennek bizonyult egy ezzel párhuzamba

Egy őskori mérleg

Predrag Medović†

állítható tárgy felkutatása az európai régészeti szakirodalomban. Az áttörést az 1992-ben Berlinben

megrendezett Nemzetközi Régészeti Szimpózium jelentette, amelynek témája a bronz- és kora vaskori délkelet-európai kereskedelem volt. A konferenciára jelen cikk szerzője e különleges leletegyüttes bemutatásával készült, így a gödör teljes anyagát alaposan átvizsgálta, ennek során a gödörben lelt összes kavics súlyát egyenként lemérte, s kiderült, hogy ezek szabályos súlyúaknak bizonyultak. Ez vezetett arra a következtetésre, hogy a csonttárgy voltaképpen egy kézi mérleg karja, így a csontvégeken bevésített nyílások a serpenyők felfüggesztésére szolgáltak, a kétkarú mérleg közepén pedig egy kör alakú lyukat alakítottak ki a fogantyú számára. A kavicsok pedig a mérleg súlyait alkották, ezek közül hét kemény kvarcit és egy pedig puhább anyagú folyami kavics.

1

Elefántcsontszínű kvarckavics (16,950 g)

Fehér színű kvarckavics (54,370 g)

2

Színtelen kvarckavics (51,180 g)

3

Amikor eltávolították a folyami kavics felületéről a több mint 3000 év alatt felgyülemlt vastag kalciumlerakódást, két laposra csiszolt felület vált láthatóvá. A kemény kvarcsúlyok esetében pedig a keskenyebb végeken voltak megfigyelhetők méretcsökken-

tésre utaló nyomok, tehát így alakították ki azok megfelelő súlyát.

A mérleg tervezője valószínűleg egy bronzból készült mérleget és annak súlyait használta fel mintaként, amit a természetben megtalálható anyagokból készített el. A kavicsok vélhetően a Dunából származtak, mivel a Tiszának homokos a medre.

A gödörből származó többi lelet egyébként szintén hasznosnak bizonyult a mérlegkészítés időpontjának meghatározásában. Ezek alapján a késő bronzkorban, vagyis a Kr. e. 12. században alakíthatták azt ki. Ebből az időszakból írott forrásaink a Vajdaságból még nincsenek, így az egykori népcsoportok helyett kultúraként különíti el az itt élő közösségeket a régészeti kutatás. A területen a késő bronzkorban az úgynevezett Gáva-Belegiš II kultúrára jellemzőek az említ-

Világosszürke színű kvarckavics (55,700 g)

tett gödörben előkerült, fekete színűre égetett, a

bronzedények mintájára fényezett felületű, jó minőségű kerámiaedények.

A mérleget 1994-ben nagyon alacsony áron, néhány dinárért megvásárolta az újvidéki Vajdasági Múzeum, ahol ma is megtalálható. A mérleget itt is rekonstruálták: a serpenyőrészek kecskebőrből, az akasztózsínórok lenből, a tartók és a fogantyúk eredeti bronzrészekből készültek. A berlini szimpóziumot követően a

borjasi leletet Európa legrégebbi mérlegeként azonosíthattuk. Az azóta eltelt időszakban

azonban – különösen Olaszország területén – már több, hasonló leletet is mérlegként írtak le, de így vált a borjasi mérleg az őskori kézi mérlegek egyik úttörőjévé.

Vörösesbarna színű kvarckavics (62,720 g)

Piszkosfehér színű kvarckavics (86,720 g)

Világosbarna színű kvarckavics (122,170 g)

Terrakotta piros színű folyami kavics (183,700 g)

☆☆☆

A cikkben lévő összes kép forrása Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Nikola Mrksić.

Lidija Balj

Egy hosszú életű őskori település:

GOMOLAVA

44

A Vajdaságban létezik egy olyan őskori település, ami kisebb megszakításokkal közel 7000 éven (!) keresztül lakott volt, így rendkívül gazdag régészeti anyag származik innen. Ez Gomolava, amelynek lelőhelye Ruma községben (Szerémség, Vajdaság), Hrtkovci (Herkóca) falu mellett található. Gomolava közvetlenül a Száva folyó partján fekszik, termékeny földdel, dús növényzettel és különféle vadakban gazdag erdővel körülvéve. Árvízről védett, noha egyik oldalról a halakkal, kagylókkal és csigákkal teli folyó, a másik oldalról pedig a Vranj nevű holtág határolja. Ez a hely mindig is rendkívül kedvező feltételeket biztosított az élethez. A település régóta zajló régészeti kutatásába az újvidéki Vajdasági Múzeum vezetésével hazai és külföldi intézmények egész sora kapcsolódott már be. E kutatásoknak köszönhetően egyre több információval rendelkezünk azzal kapcsolatban, hogy miképp is változott itt az élet a hosszú évszázadok során.

Kétféjű idola (neolitikum, Vinča kultúra)

Gomolava első lakosai a Vinča kultúráként számon tartott újkőkori közösséghez tartoztak, akik körülbelül Kr. e. 5400–4500 között éltek itt. A régészeti feltárás során észlelt településrétegek alapján két periódusra tagolható a késő újkőkori megtelepedés, ezekhez egy település és temetkezések is tartoztak. A települést tervszerűen, egymás mellett párhuzamosan elhelyezkedő házakkal alakították ki, ezek közül a fiatalabb házak valamivel kisebb méretűek voltak, és a közelükben összesen 27 sírt is feltártak. A régióból a Nagybecskerek (Zrenjanin) melletti Botosról (Botoš) ismerünk egy hasonló nagy méretű, a Vinča kultúrába sorolható települést, ám innen csak sírokból előkerült leletekről van tudomásunk, míg a gomolavai lelőhelyet szisztematikusan feltárták. A nagy mennyiségű, településhez kapcsolható objektum betekintést engedett az itteni Vinča közösség életmódjába, különösen a település fiatalabb időszakára vonatkozóan, ekkortájt egyébként a vélhetően keletről érkező bevándorlók miatt az egész település tűzvészben elpusztult.

A Vinča kultúra idején épült házak egyébiránt nem sokban különböztek a 19. század végéig, 20. század elejéig használt vajdasági parasztházaktól. A házak építéséhez természetes anyagokat, így fát és folyami agyagot használtak fel, ezek bőséggel megtalálhatók a környéken. A téglalap alakú házak két-három helyiségből álltak, némelyikük elérte a 15×8 méter alapterületet is, tehát meglehetősen tágasak voltak. A legtöbb helyiség egy-két tűzhellyel rendelkezett, amit ételkészítésre használtak, télen pedig ezek biztosították a szükséges meleget. A korszak táplálkozásáról tanúskodnak a házi- és vadállatok csontjai, a halcsontok, pikkelyek, csiga- és kagylómaradványok, valamint az elszenesedett magvak, amelyek alapján változatos növényi és állati fehérje alapú ételeket fogyasztottak. Ezen ételek elkészítéséhez és tálalásához is rendkívül jó minőségű edényeket készítettek. Az ünnepeken, lakomákon gazdagon díszített edényekben szolgálták fel az ételeket. Ezek egy részén művészi színvonalú ember- és állatábrázolások is fennmaradtak.

Gazdagon díszített amfóra fedővel (neolitikum, Vinča kultúra)

Gazdagon díszített úgynevezett prozopomorfa agyag edényfedő (neolitikum, Vinča kultúra)

Egy sír gazdag edénymelléklettel, Vinča lelőhelyről

Egy hosszú életű őskori település: Gomolava

A Vinča-időszakot követően Gomolava egy időre elnéptelenedett, majd a késő rézkori úgynevezett badeni kultúra, illetve a kora bronzkori Kostolác- és Vučedol kultúra közösségei népesítették be ismét. Ezek a közösségek egymást követően éltek a településen, ahol viszont sokkal kevesebb leletanyagot hagytak maguk után, mint a korábbi Vinča közösség.

46

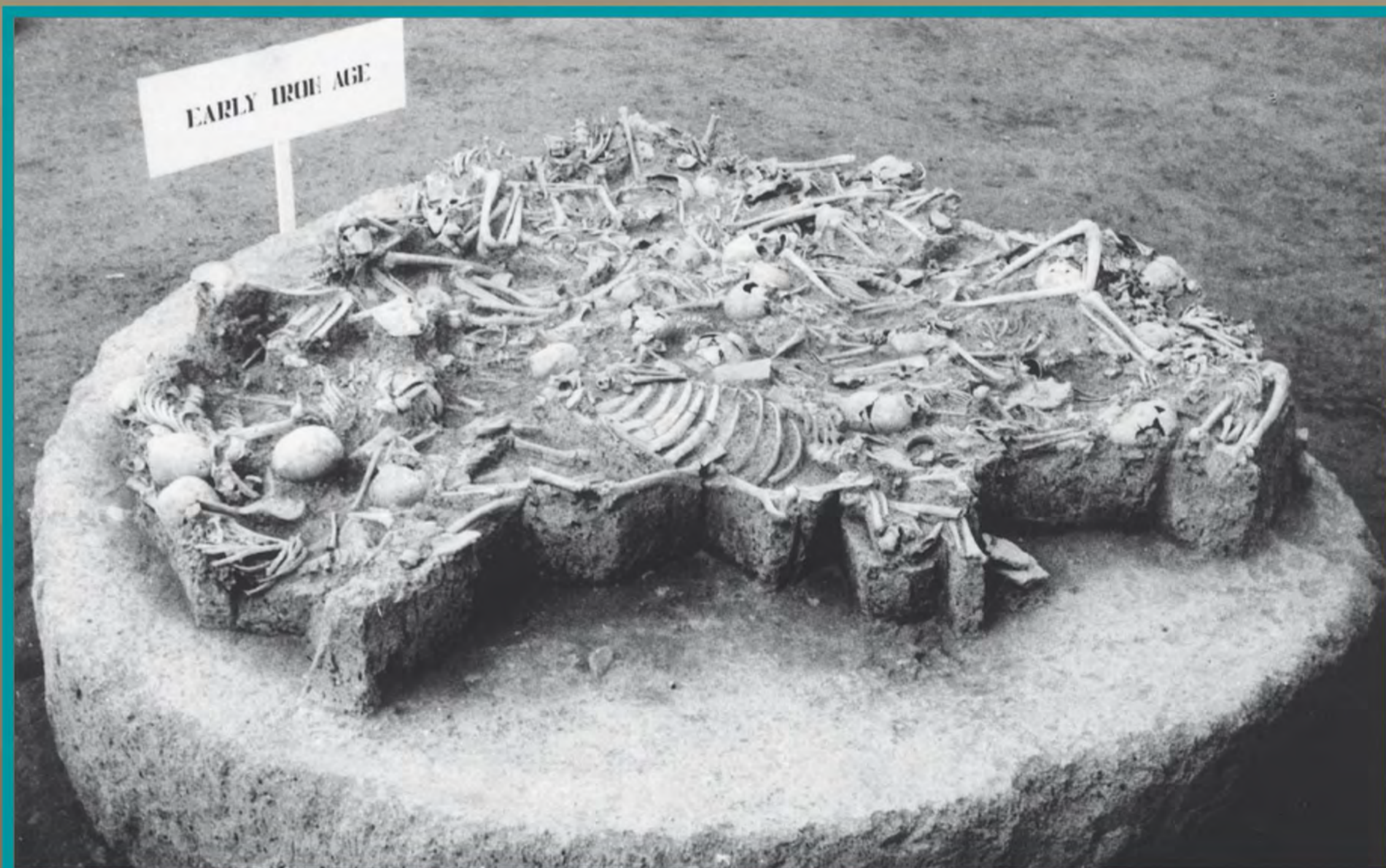
A kostoláci lakosok Kr. e. 2900 és 2700 között, azaz megközelítőleg 200 évig éltek itt, amit három építési fázis mutat. Továbbra is alapvetően növénytermesztéssel és állattartással foglalkoztak az itt élők, akik rendszeresen felújították a házaikat. A jellegzetes kostoláci edényeket a fehér berakott díszítésükről (szakkifejezéssel élve az inkusztaíóról) lehet felismerni, ezeket pontlyukasztással vagy bepecsételéssel mélyítették az agyagba, még az edényégetés előtt. A fehér színt kagylók, valamint tojáshéj összezúzásával és hozzáadott zsiradékkal érték el. Néhány csontvázast sírt is feltártak ebből az időszakból, amelyekben az elhunytakat zsugorítva és oldalukra fektetve temették el.

A bronz- és vaskorból sajnos csak nagyon kevés tárgy maradt meg, mivel a terep gyakori rendezése elpusztította a fiatalabb időszakok épített és tárgyi hagyatékát. Csupán a mélyebbre ásott gödrök anyaga ismert ebből az időszakból. A bronzkorból főleg edények és fémtárgyak kerültek elő, míg a kora vaskorból két nagy méretű kör alakú csontvázast tömegsír ismert. Ez utóbbiba helyezett elhunytak különböző korúak és neműek voltak, a testeket

△ Bekarcolással díszített edény

▽ Fehér inkusztaíált tál (rézkor, Kostolác kultúra)

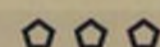

Kör alakú tömegsír (kora vaskor)

rendezetlenül egymásra dobhatták a gödörbe. A csontok mellett ékszerek, kerámiaedények és állatcsontok láttak innen napvilágot. A tömegsírba helyezett egyének halálának oka, illetve, hogy miért ilyen módon földelték el őket, sajnos a mai napig nem ismert.

A kora vaskorban ismét újonnan érkezett törzsek telepedtek le ezen a vidéken. Az írott forrásoknak köszönhetően viszont már tudjuk, hogy szkordiszkusoknak hívták őket, akik a kelta/pannon törzsekhez tartoztak. A kelták a Kr. e. 3. században telepedtek le a Duna–Száva vidékén, miután jelentős vereséget szenvedtek a görögökkel folytatott küzdelemben. Harcos életmódjukat jól tükrözi, hogy a nagy folyók mentén általában erődítményeket is létesítettek. A háborúk elcsendesedését követő nyugodtabb időszakban egyre több települést alapítottak, amelyek a folyami kereskedelemnek köszönhetően gazdasági központokká váltak. A Kr. e. 2. század közepétől a szkordiszkusok már saját pénzt is vertek, ami erős központosított hatalomról és jó adminisztrációról tanúskodik. A települések erős földsáncsal, védőárokkaival és palánkkal voltak megerősítve, ezeken belül lakóépületek helyezkedtek el. A régebbi házak félig földbe ásott, nyeregtetős szerkezetűek voltak. Az új telepések új hagyományokat is hoztak a település életébe: a földfelszíni téglalap alakú házakban például folyami agyaggal vonták be a padlókat, és új típusú égetett agyag fűtő- és sütőkemencéket használtak. A házak mellett gabonátároló gödröket alakítottak ki.

Ebből az időszakból ismerünk egy nagy méretű fazekas műhelyzónát is Gomolaváról edényégető kemencékkel és nagy mennyiségű kerámiahulladékkal. Ezek a település igényeit jelentősen meghaladó kerámiagyártásról tanúskodnak. Az itt készült kerámiával tehát minden bizonnyal kereskedtek is. A szkordiszkusokhoz fűződő legfontosabb innováció a fazekaskorong használata volt, ami lehetővé tette a gyártási folyamat felgyorsítását, és megkönnyítette a vékony falú, szimmetrikus edények készítését. A kerámiagyártáson kívül vaskohászattal és vasművességgel is foglalkoztak az itt lakók. Fontos hangsúlyozni, hogy a kelta törzsek békében éltek együtt a környékbeli helyi lakossággal, ami megmutatkozik a településeiken megtalálható sokszínű tárgyi kultúrában, és jól észrevehető a különböző temetési szertartások nyomaiban is. Gomolava tehát izgalmas keresztmetszetét nyújtja a térség őskori évezredeinek!

A cikkben szereplő összes fotó a Vajdasági Múzeum, Újvidék tulajdona

Finoman kidolgozott, díszített kétfülű edény (vaskor, La Tène időszak)

A gomolavai vaskori kemence mintája alapján készült fazekaskemence rekonstrukciója

Borjas település kutatásának története

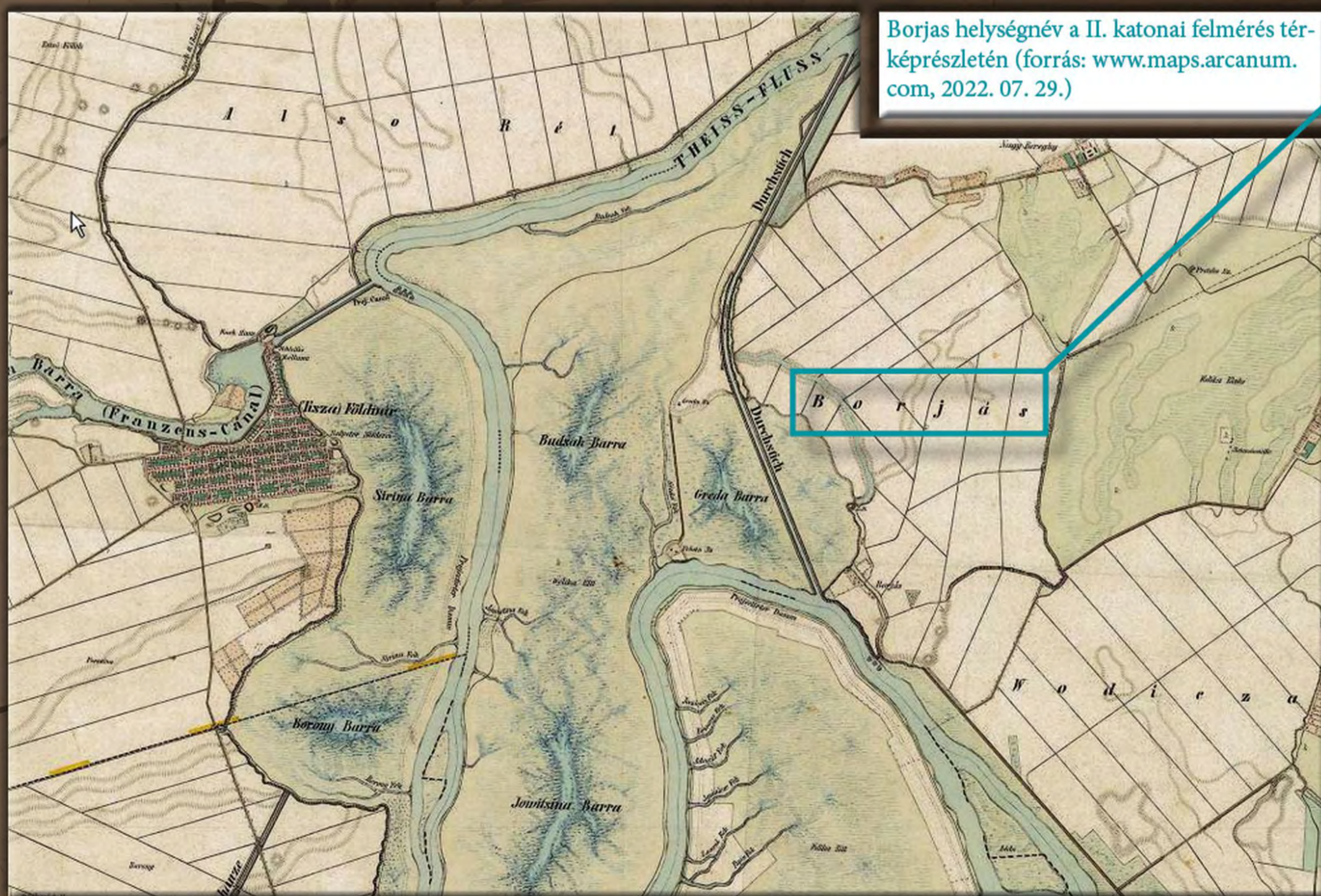
Medović Ildikó

Amikor a borjasi lelőhely napvilágot látott, Közép-Bánság területe az Osztrák–Magyar Monarchia Torontál vármegyéjéhez tartozott. Borjas Törökbecse városának határában található, melynek neve többször változott a történelem során: *Turszki Becsej*, *Francisdorf*, *Franyevo*, *Vranyevo*, *Volosinovo*. A települések nevét a közeli állami és közigazgatási központokhoz, valamint a mindenkor helyi lakosság többsége által beszélt nyelvhez igazították. Törökbecse ma a Szerb Köztársaságon belül Vajdaság (Autonóm Tartomány) részét képezi.

A régészeti lelőhelyet először 1875-ben a neves régészeti folyóirat, az *Archaeologiai Értesítő* 9. számában említi meg Szentkláray Jenő, aracsi pap [lásd keretes írás]. Szentkláray később Törökbecse városának megbízásából folytatta a lelőhely kutatását és a leletek publikálását. Borjast úgy említi, mint az első kőkorszaki (újkőkori) lelőhelyet Torontál vármegye területén.

Szentkláray Jenő, aracsi származású pap (a kép egy magángyűjteményből származik)

Borjas helységnév a II. katonai felmérés térképrészletén (forrás: www.maps.arcanum.com, 2022. 07. 29.)

Az előkerült leleteket budapesti és temesvári múzeumokba küldte el. A legtöbb lelet végül a temesvári Bánsági Múzeumba került, azonban idővel itt a tárgyak zömmel elvesztek vagy eltűntek. Csupán néhány maradt meg ezek közül, így egy bronzkori depólelet (ezeket nevezik még raktár- vagy kincsleleteknek is, és igen gyakoriak a késő bronzkor időszakában) egy-két darabja és egy újkőkori madárfejű edény (*aryballos*). Hasonló a helyzet a Magyar Nemzeti Múzeummal kapcsolatban is: az 1875-ben ajándékba kapott tárgyak közül idővel mindösszesen hat tárgyat tartottak nyilván. Ezeknek egy része ma már ugyancsak hiányzik, néhány pedig a revíziók során selejtezésre került. Az egyik ilyen hiányzó tárgy egy szarvból faragott avar kori sótartó, erről csupán rajz maradt az utókorra.

Késő újkőkori madárfejű kerámiaedény (*aryballos*) (forrás: Florin Draşovean, Ciobotaru Dan (szerk.): *Neolithic Art in Banat: Catalogue of the Exhibition* [Timişoara 2001]. Solness, 2001.)

„Kirándulván ma, aug. 19-én a pápai tizedlajstromban is néhányszor említett ősi Burdas, mai elnevezése szerint Borjas egykoron virágzó, most már pusztán álló magyar telep helyére, mely T.-Becsétől délkeleti irányban T.-Becse és Kumánd-Taras között, körülbelül egyenlő távolságokra a Tisza balpartján magas dombsíkon terül el, házépítéssel foglalkozó munkáscsapatot találtam ott. Nagy érdeklődéssel mutogatták nekem, hogy az alapásat alkalmával egy ölnyi mélységben arcczal napkelet felé fordított – s a mint a rothadt maradványokból ítélni lehet – tölggfa koporsókban nyugvó tömör ember csontvázra akadtak, sőt erős agyagedény cserepeket, köszörűköveket, egy karczdíszítményekkel ékesített fehér csonttülköt, egy érmet, néhány darab VI. számmal ellátott téglát, meg sok patkapörnyét is emeltek ki a föld mélyéből.”

Szentkláray 1875,
249–250.

Szentkláray külön figyelmet szentelt a római kori leleteknek, ugyanis erről a területről ezek szá-

mítanak a császárkor első ismert tárgyainak. (A római korban Borjas területe az iráni nyelvű szarmaták fennhatósága alá tartozott, a közelben egyetlen római település sem ismert.) Az egyik ilyen korabeli lelet egy római edény volt, amely 1,5 méteres mélységből, Bereg közelében került elő, ami ugyancsak a borjasi löszplátón helyezkedik el. Szentkláray feltételezése alapján a kerámiaedény vélhetően színültig lehetett római pénzzel, ezek között I. és II. Constantinus (ur.: 306–337,

A második borjasi bronzkori depólelet, 1898 (Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

A második borjasi bronzkori depólelet, 1898 (Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

illetve 337–340), Dalmatius (ur.: 335–337) és I. Constans (ur.: 337–350) bronzérméi fordultak elő.

A Délvidék legrégebbi múzeuma, a Verseci Múzeum egykori régésze, Milleker Bódog is érdeklődött a borjasi lelőhely iránt, aki az első képzett archeológusnak számított ebben a régióban. A Borjason 50 centiméteres mélységben véletlenül napvilágra került bronz depóleletet is ő közölte le elsőként, s ő volt az, aki felismerte ennek kiemelkedő jelentőségét. Összesen 74 darab bronztárgyról írt, amiket egy öntődei műhely maradványaként értelmezett. A késő bronzkori tárgyakat az úgynevezett Gáva–Belegiš kultúrához sorolta. Néhány évvel később, ugyanezen a helyen, még további két kisebb, de hasonló összeállítású bronztárgyakból álló öntődei leletgyűttes került elő. Minden bizonnyal a tulajdonosoknak jó okuk lehetett arra, hogy itt ássák el értékeiket.

A harmadik ismert, Borjassal foglalkozó kutató Orosz Endre, a Temesvári Múzeum magyarajkú amatőr régésze volt, akinek Borjas őskori részének részletesebb vizsgálata és felderítése köszönhető. Eredményeit 1903-ban A

borjasi ős telepek című kiadványban közölte magyar nyelven, ám illusztrációk nélkül. A lelőhely és annak anyagának részletes feldolgozása után Orosz arra a következtetésre jutott, hogy a rendkívül nagy kiterjedésű és gazdag lelőhely lakott településnek számított az őskor különböző időszakaiban. Külön kiemelte a vulkáni üvegből, másnéven obszidiánból készült eszközöket, amik a környék leletanyagaihoz képest hihetetlenül nagy mennyiségben kerültek földbe Borjason.

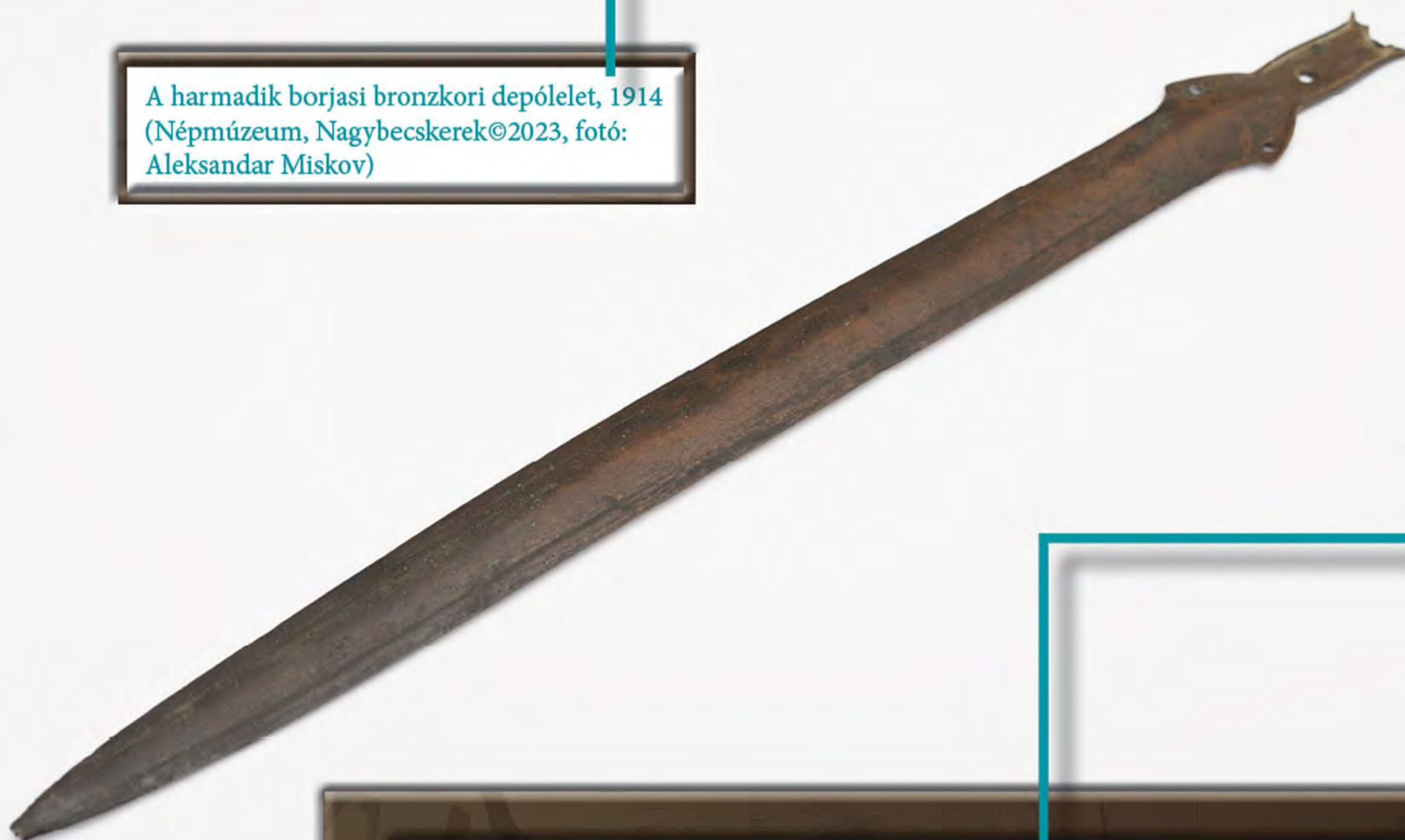
A 19. század végén nagyszabású terprendezés zajlott a Borjas környéki területen. Mivel a település a Tisza bal partján, egy löszfennsíkon fekszik, s a Tisza folya-

A második borjasi bronzkori depólet, 1898 (Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

A harmadik borjasi bronzkori depólet, 1914 (Népmúzeum, Nagybecskerek©2023, fotó: Aleksandar Miskov)

A harmadik borjasi bronzkori depólelet, 1914
(Népmúzeum, Nagybecskerek©2023, fotó:
Aleksandar Miskov)

matosan áradásokkal fenyegette a területet, ezért (valamint a hajózási útvonal lerövidítése miatt) kezdeményezték a Tisza szabályozását. A munkálatok során két helyen is áttörték a borjasi löszfennsíkot. Először a beregi szakaszt érintették, ahol 6 méter mélységű szelvényt készítettek. Ezen a helyen még mamutok csontmaradványait is felfedezték, ahonnan egy hím gypjas mamut hatalmas koponyája is előkerült, ez ma az újvidéki Természettudományi Múzeumban tekinthető meg. A második áttörés helyszíne az egykori középkori Borjas falu mellett található, ahol az átvágott szakasz csatlakozik a Tiszához (96. átvágás névvel regisztrálták a műveletet). E földmunkák sajnos nagyon komolyan megrongálták a régészeti rétegeket és magukat a leleteket is. A folyó később lassan elmosta a szelvényeket, és ilyen körülmények között került napvilágra az őskori művészet egyik legszebb

alkotása erről a területről. A második világháború előtt fedezték fel ugyanis ezen a területen azt az alacsony széken vagy zsámolyon ülő, ruha nélkül ábrázolt női figurát, aki két kézzel egy tálat tart az ölében. A 20 cm magas sértetlen lelet pontos helye ismeretlen, de származási helye biztosan Borjas. A zsámolyon található díszek alapján a tárgyat a tiszai kultúrának nevezett közösségnek lehet tulajdonítani, amely a Kr. e. 5. évezred első felében a Tisztántúl és Bánát területén élt. A páratlan alkotás ma a belgrádi Szerb Nemzeti Múzeum kiállítását gazdagítja.

Az elmúlt 30 évben Borjas lelőhely folyamatos vizsgálatát és állagmegóvását Joca Bakalov nagy-

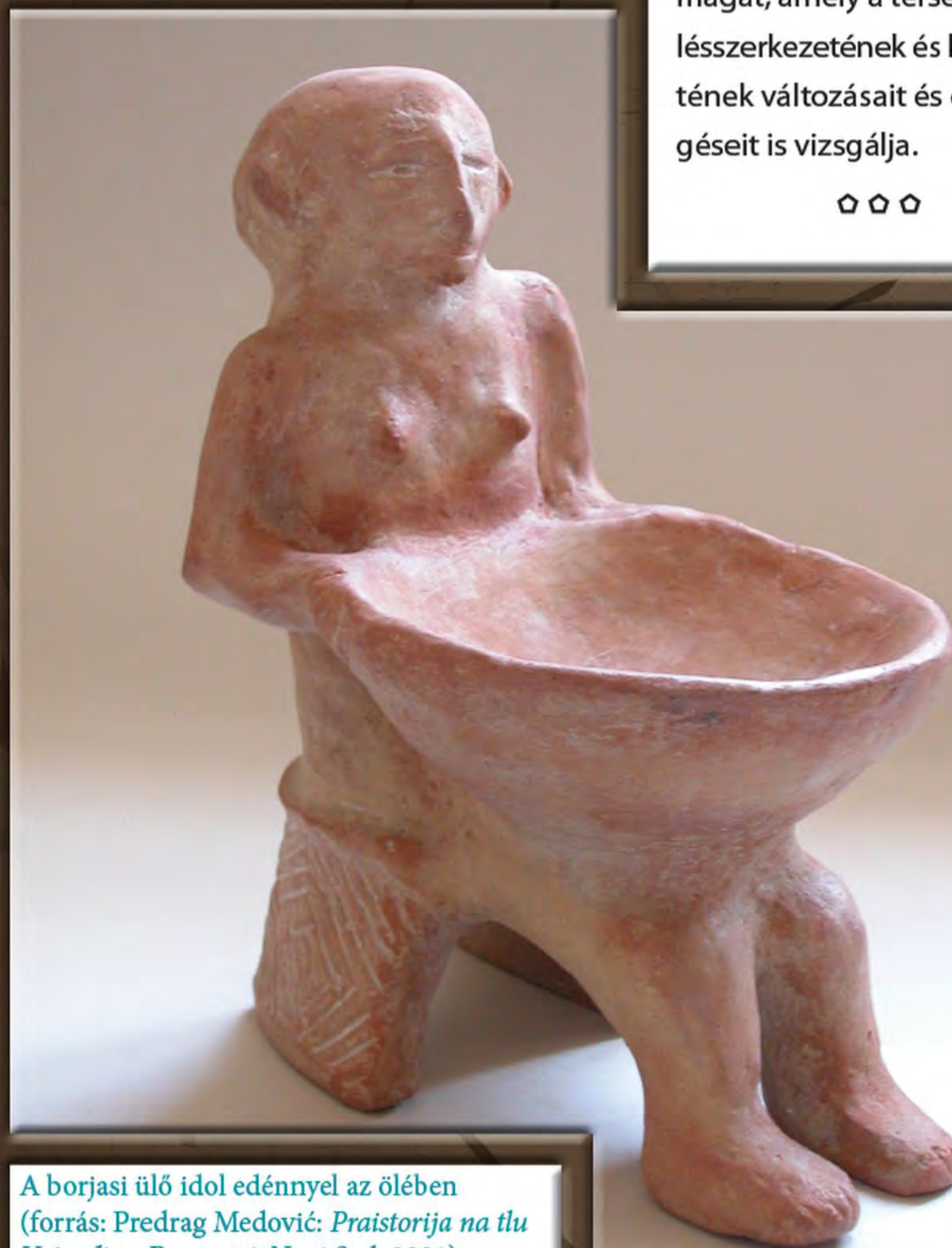
becskereki amatőr régésznek köszönhetjük. A szintén véletlen folytán előkerült kőnehezékekkel ellátott bronzkori mérleget a Vajdasági Múzeum régésze, Predrag Medović ismertette az 1992-ben megrendezett berlini nemzetközi konferencián, ami óriási visszhangot kapott a tudományos világban [lásd ugyanabban a számban Predrag Medović cikkét]. Emellett az ugyaninnen előkerült bronzból készült ekevas is nagy jelentőséggel bír, hiszen a terület mezőgazdasági művelése mindig is fontos szerepet játszott. Ezekben az évtizedekben Borjas bronzkori településrésze nagyobb jelentőséggel bírt (mint az újkőkori részei). Bakalov és Medović korrekt együttműködésének köszönhetően Borjas felkerült Európa régészeti térképére, és ezzel együtt komoly nemzetközi érdeklődésre tett szert. Bakalov folyamatos terepjárásokkal nagy mennyiségű felszíni leletanyagot gyűjtött össze, ennek egyik részét a Vajdasági Múzeumnak, míg a másik részét a Nagybecskereki Népmúzeumnak adományozta 1994-ben. Ezek közül kiemelkedő egy ülő antropomorf figura, amely egy nagy ovális edényt tart az ölében, ezt valószínűleg mérőkanálként használhatták.

2013-ban Borjas kutatásának új szakasza kezdődött meg, amikor is Aleksandar Medović archeobotanikus hathatós rábeszélését követően Robert Hofmann német régész meglátogatta a lelőhelyet. A követő évben a németországi Kieli Egyetem Ősrégészeti és Kora Történeti Intézete, valamint a Vajdasági Múzeum közös multidiszciplináris régészeti kutatásba kezdett, amely a mai napig töretlenül tart. Ennek keretei között ezen a területen először végeztek geomágneses felmérést [lásd ugyanebben a szám-

Borjas mellett, a Tiszából előkerült mamutkoponya (forrás: Predrag Medović: *Praistorija na tlu Vojvodine*. Prometej, Novi Sad, 2001)

ban Till Kühl – Fynn Wilkes és Robert Hofmann cikkeit], szisztematikus terepbejárásokat (azaz a felszíni leletek összegyűjtését), valamint talajtani fúrásokat. A Borjason indult több mint százéves kutatás mára tehát egy kiterjedt regionális szintű nemzetközi tudományos projektté nőtte ki magát, amely a térség településszerkezetének és környezetének változásait és összefüggéseit is vizsgálja.

A borjasi ülő idol edénnyel az ölében (forrás: Predrag Medović: *Praistorija na tlu Vojvodine*. Prometej, Novi Sad, 2001)

Aleksandar Šalamon

TÖRÖKBECSE

54

ÓVÁROSA

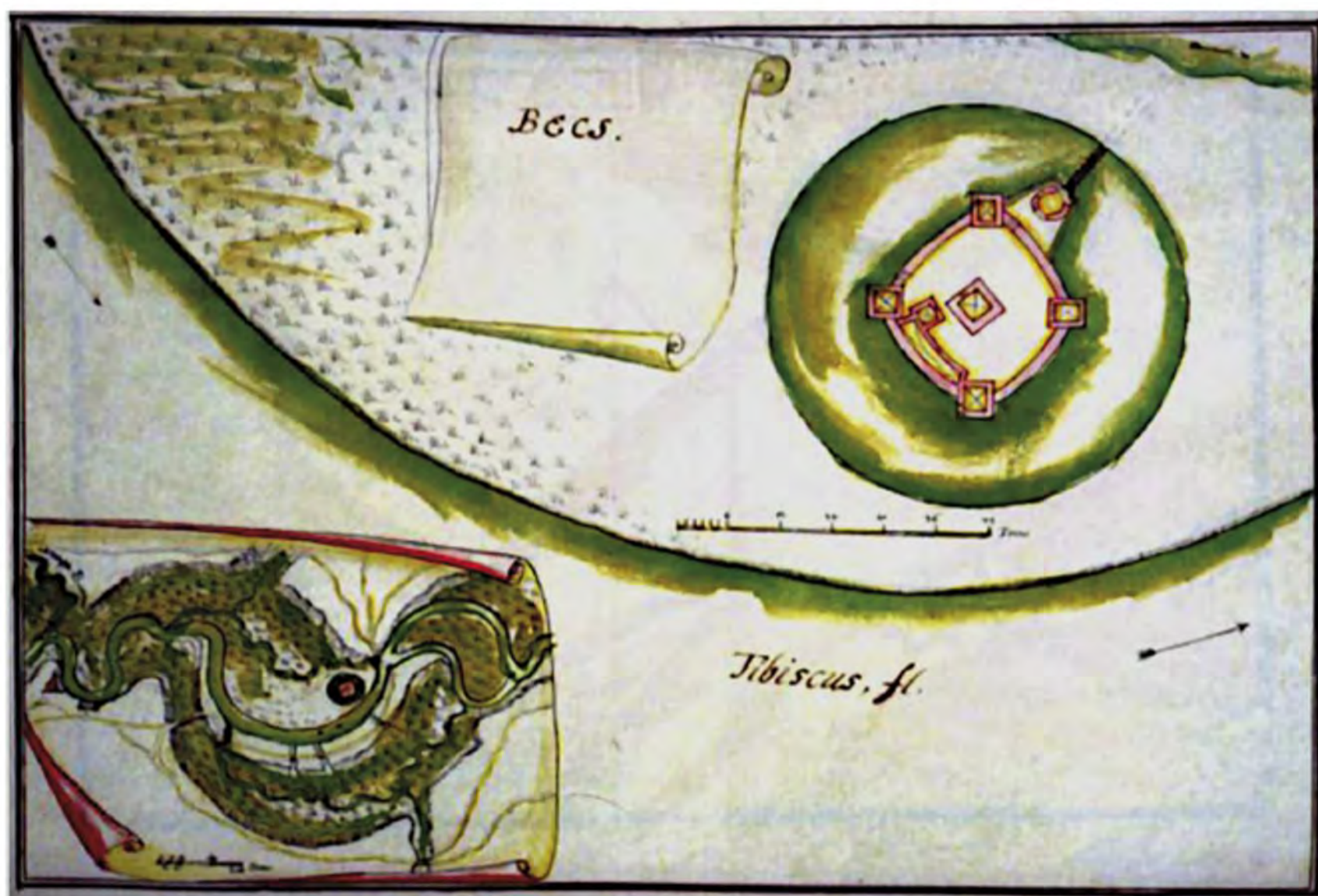
Kilátás a Tiszára a település maradványairól (Nemzeti Múzeum, Nagybecskerek©2023)

A Törökbecse melletti erődítmény a Tisza bal partján, annak egyik fontosabb átkelőhelye mellett helyezkedik el, amely évszázadokon keresztül kapcsolatot biztosított a Bácska fontosabb vallási és katonai-politikai központjaival. Az erőd történetének kezdetei valószínűleg az I. Károly Róbert király (ur.: 1308–1342) trónra lépése körüli időszakban a környékbeli nemesekkel vívott csatáihoz kapcsolhatók. Hasznos (*castrum Haznus, Haznos*) néven összesen öt oklevél is említi, ezek közül a legelső 1315. má-

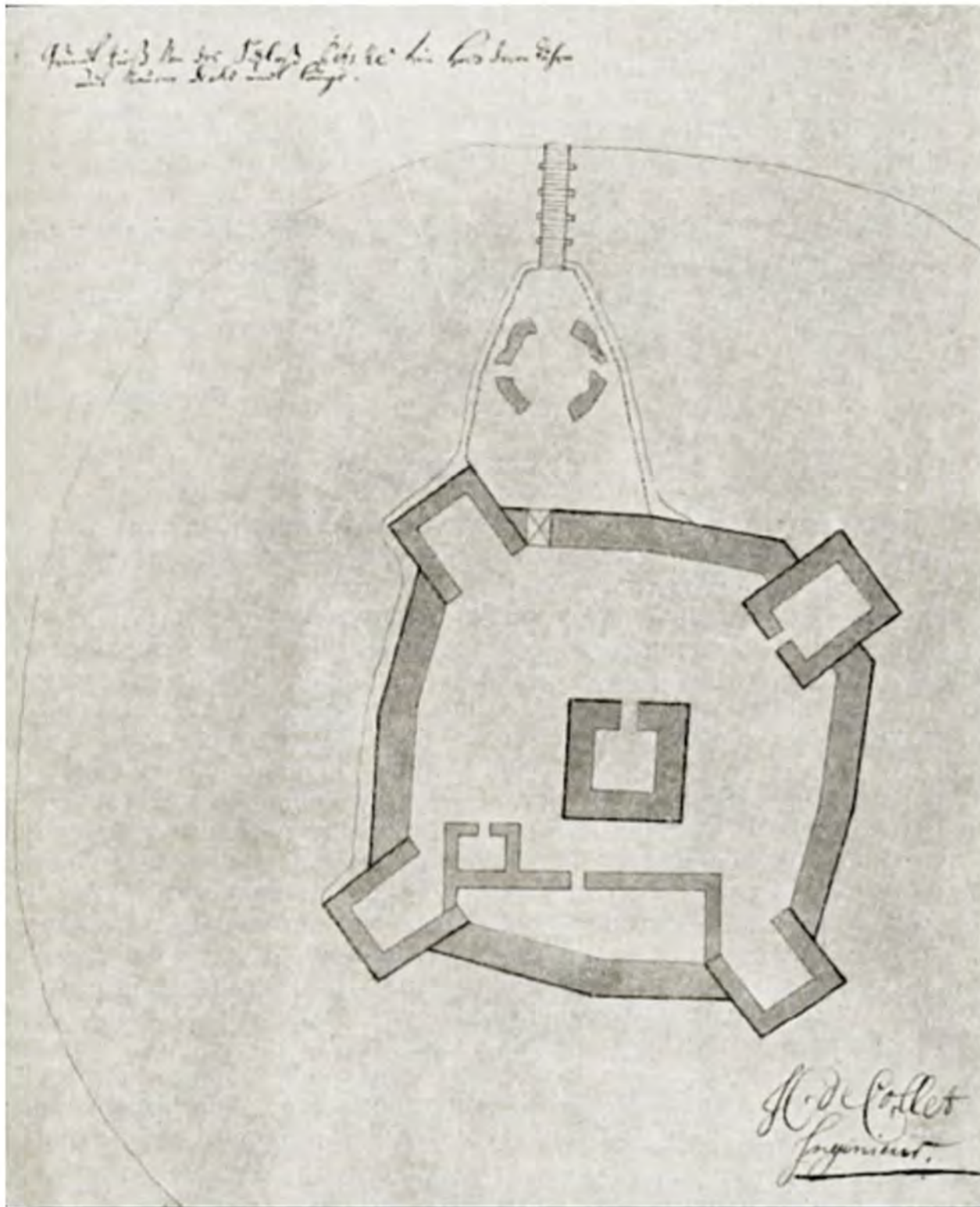
jus 2-án jelent meg, amikor is I. Károly itt tartózkodott. A 14. század végén, 1386-ban Luxemburgi Zsigmond későbbi magyar király (ur.: 1387–1437) az erődöt Losoncius Lászlónak és testvérének, Istvánnak ajándékozta.

Stefan Lazarević (Lazarevity István) szerb despota (ur.: 1402–1427) 1411-ben Zsigmondtól számos Torontál vármegyei birtokot is megkapott, köztük a becsei várat is, s egyúttal Torontál vármegye ispánjává nevezték ki. Lazarević halála után 1427-ben unokaöccse, Đurađ

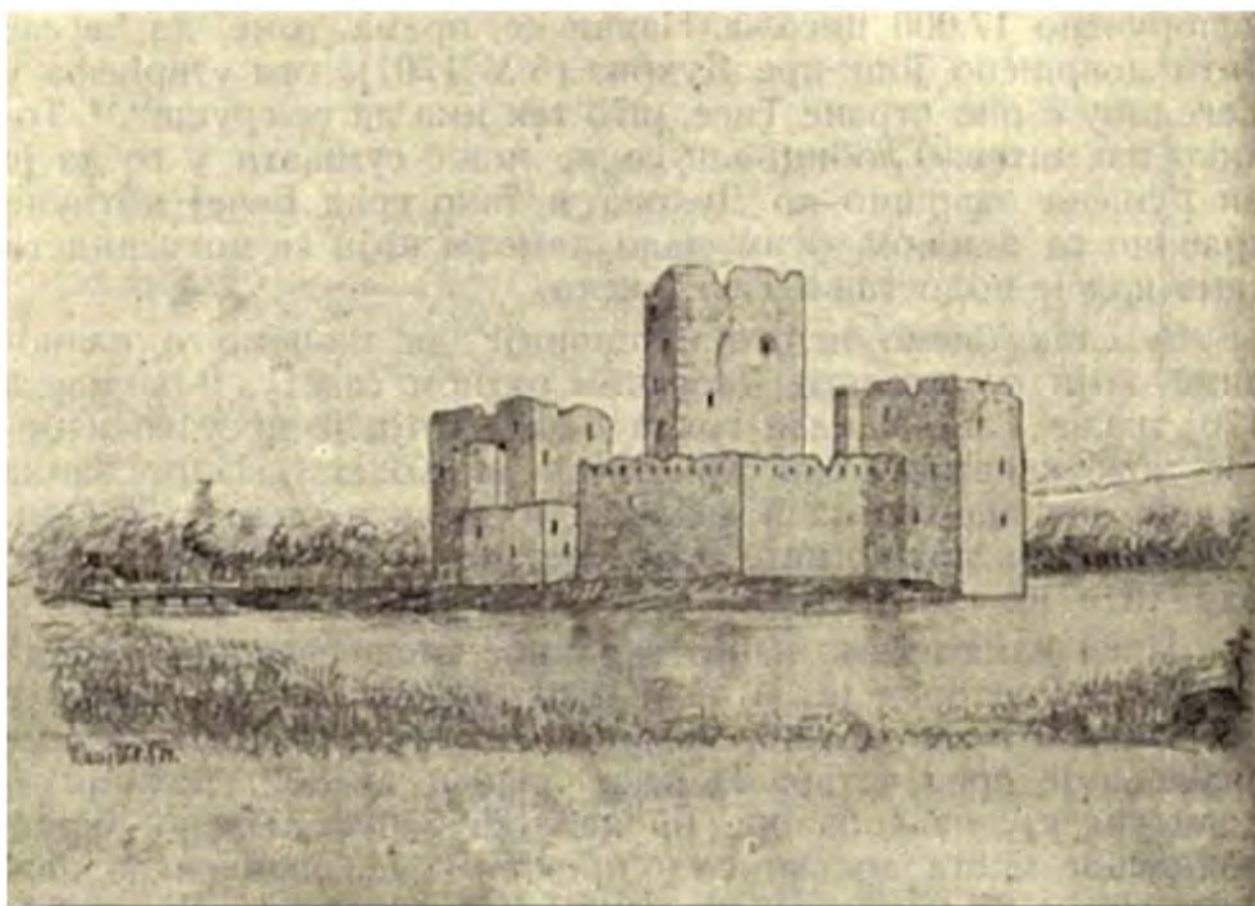
Branković (Brankovics György) szerb despota (ur.: 1427–1456) és családja örökölte nagybátyja magyarországi vazallusi kötelezettségeit és birtokait, köztük a Törökbecse melletti erődöt is. I. Ulászló királlyal (ur.: 1440–1444), majd Hunyadi Jánossal, Erdély fejedelmével és Magyarország kormányzójával (hivatali ideje: 1446–1456) való konfliktusai miatt Brankovics György elveszítette magyarországi birtokainak nagyobb részét, köztük a becsei és verseci védműveket is. A becsei várat ideiglenesen 1440-ben a Tallóváci fivérekhez rendelték, de már 1442-ben Birinyi Pál birtokába került. Nem sokkal később, 1451 elején Hunyadi maga építette újjá és erősítette meg Óbecse városát. A helyi erődöt vízivárossá építtette, amellyel a tiszai vízi útvonalat lehetett ellenőrizni, illetve ennek révén lehetett megakadályozni a török hajók esetleges betörését a Tisza felső szakaszára. Hunyadi János becsei ott tartózkodását két oklevél is igazolja, amelyet 1451. január 30-án és július

Becse város térképe 1699-ben
(készítette: Luigi Ferdinando Marsili)

Az óbecsei erődítmény alaprajza, amit J. (véltetően Johann) de Collet 1701-ben készített

Rudolf Schmidt rekonstrukciója az óbecsei erődítményről

Víz alatti kutatás pillanatképe, 2007–2008
(Tartományi Kulturális Műemlékvédelmi
Intézet, Újvidék©2023)

6-án adott ki. Branković a Hunyadival való kibékülés és bizonyos kiváltságok és birtokok visszaadása után maga is oklevelet bocsátott ki az óbecsei erődben 1456. július 13-án.

Hunyadi János és a szerb despota halálát követően a Tisza-parti városról nincs sok adatunk, de annyi bizonyos, hogy a Dózsa György-féle parasztfelkelés idején, 1514-ben megsemmisült. A mohácsi csata után, 1526-ban a vár Jovan Nenad (Cserni Jován, más néven 'Fekete Iván') szerb felkelővezér (1492–1527) birtokába került. 1528-ban Mehmed bég, szendrői szandzsákbég török serege a Szapolyai Jánossal (ur.: 1526–1540) folytatott tárgyalások során I. Ferdinánd királytól (ur.: 1526–1564) elragadta az óbecsei és a nagybecskereki erődöt, majd átadta azokat Szapolyai fennhatóságába. Az óbecsei erődöt 1531-ben Szapolyai hű erői kezéből Stefan Balentić (Balentic István) szerb vajda (ur.: ?–1534) ragadta el, de még abban az évben átadták Petrovics Péter (1485–1557), temesi ispánnak. Az óbecsei erőd katonai-stratégiai jelentősége rendkívüli módon megnőtt miután a törökök elfoglalták Bácskát (1526) és Szegedet (1543).

Ferdinánd csapatainak bevonulása az Alsó-Tisza területére, valamint Óbecse, Nagybecskerek és Temesvár elfoglalása veszélyeztette az Oszmán Birodalomér-

dekeit, ami a törökök határozott fellépését vonta maga után. 1551 szeptemberében a ruméliai beglerbég, Szokoli Mehmed pasa (1506–1579) által vezetett török csapatok a bánági erődítmények és várak elfoglalására indultak. A temesvári erőd parancsnokának, Losonci Istvánnak (?–1552) sikerült szeptember 15-én saját erőivel visszaverni az első oszmán támadást. Losonci visszavonulása után azonban a török vezércsapat ismét betört az erődbe, és szeptember 16-án megkezdte Becse város ostromát. A következő két napban ágyúkkal támadták a várost, ennek következtében az erőd falai erősen megrongálódtak. Szeptember 19-én a beglerbég tárgyalásra hívta az erőd parancsnokait, garantálva biztonságukat. Ám a tárgyalások közben a török hadsereg a sáncárkon keresztül betört a városba, és lemészárolta a közel 300–400 óbecsei várvédőt, valamint a város két parancsnokát.

Az említett erődítmények elfoglalásával a Bánság katonai-politikai sorsa hosszú évtizedekre megpecsételődött. A törökök nagy erővel állították helyre az erődítményeket minden stratégiai területfoglalás után. A következő másfél évszázadban ennek köszönhetően Becsét is sikeresen tartották a kezükben. Csupán néhány elszigetelt támadásról van tudomásunk. Az egyik ilyen a bánáti szerbek felkelése volt 1594-ben, amelynek során Óbecse és Becskerek városa is felszabadult. Az erődítmény bevétele még egy ízben, 1599-ben kísérelték meg, amikor is a Tisza felől érkező sajkákon, illetve lovakon érkező hajdúk megtámadták azt, és ez alkalommal gazdag zsákmánnyal tértek haza. Az 1699-es karlócai béke alapján többek között a tiszai erődítményeket is le kellett bontani. Az óbecsei erődöt végül 1701-ben robbantották fel és tették a földdel egyenlővé.

1536-ban készített magyar ezüstdénár elő- és hátlap
(Nemzeti Múzeum, Nagybecskerek©2023,
fotó: Aleksandar Šalamon)

A vár stratégiai jelentőségéről sokat elárul az a tény, hogy fennállásának közel négy évszázada alatt sosem vált gazdátlaná, és a város elleni katonai támadások után minden alkalommal teljesen helyreállították. Az erődítmény nem csupán menedékhelyként szolgált, de az innen felügyelt átkelőkön folytatott kereskedelem nagyon fontos központja volt. Az egyik leghíresebb török világutazó, Evlija Cselebi (1611–1684) bánáti útja során ellátogatott Óbecsére is a 17. század második felében, amikor is az első részletes leírást adta a településről. Az erőd legelső hiteles ábrázolása viszont már csak a karlócai békét követő lebontásakor készült el.

A J. (véltetően Johann) de Collet mérnök kapitány által készített, s a bécsi udvari haditanácsnak elküldött rajzai szerint a becsei vár egy négyszögletű erődítmény volt, melynek sarkán négy kiugró szögletes torony volt megtalálható. Az északi részen volt a bejárat, ide hídon és földtöltéssel lehetett bejutni, amire körkörös barbakán [előretolt kapuerőd – a szerk.] épült az elsődleges védelem és a bejárat ellenőrzése céljából. De Collet szerint a sánc magassága körülbelül 10 méter, vastagsága 3 méter, míg a tornyok vastagsága feleannyi volt.

Az erőd 1701-es lerombolását előíró parancsban az szerepelt, hogy az összes felhasználható építőanyagot kötelező összegyűjteni és elszállítani a Tisza folyó bácskai oldalára, a mai Óbecse településre. A maradék építőanyag egy részéből egy szelmalmot és további melléképületeket alakítottak ki a 18. század végén, illetve a 19. század elején. 1977-ben a tiszai gát építésekor, a megmaradt falak több mint kétharmada a folyó szintje alá kerül, így válva teljesen láthatatlanná.

A törökbecsei vár első régészeti kutatására csak 2008-ban került sor a Tartományi Kulturális Műemlékvédelmi Intézet és a palermói Istituto di Attività Subacquee di Palermo (IAS) és a Centro Formazione Professionale (CE-

FOP) munkatársainak vezetésével. A kutatás egy évtized után újraindult, így 2018 óta folytatódik az Óbecsei Városi Múzeum, a belgrádi Tudományos és Műszaki Múzeum, a Becskereki Kulturális Műemlékvédelmi Intézet és a Becskereki Nemzeti Múzeum együttműködésében, utóbbi intézmény 2022-től önállóan irányítja a kutatást. A régészeti kutatások kezdettől fogva mind a víz alatti, mind a szárazföldi erődmaradványok kutatására is irányultak, ahol több mint 100 m²-es területen kutattak eddig. A kutatási szelvények eddigi legnagyobb mélysége 2,9 méter volt.

A kutatás során nyert adatok alapján egy kisebb, de nagyon jól megerősített várat feltételezhetünk, aminek sáncai mészhabarccsal kötött zúzottkőből készültek. Az égetett téglá használatát a későbbi építési fázisokhoz, átépítésekhez lehet kapcsolni. Az északi sánc külső oldalán és az erőd kapujában talált nagy méretű ágyúgolyók jelentős, a szárazföld felől érkező katonai támadásra utalnak. Nagy mennyiségben láttak napvilágot ólompecsétek, luxuskerámia-maradványok, étkezészeteket, porcelánból és üvegből készült tárgyak töredékei, valamint magyar, dubrovniki és török fémérmék, amelyek Óbecse fontos kereskedelmi és adminisztratív szerepéről is tanúskodnak.

A vár területéről előkerült kerámiatöredékek (Tartományi Kulturális Műemlékvédelmi Intézet, Újvidék©2023, Milica Hristov rajza és fotója)

A Vajdasági Múzeum archeobotanikai kertje

Aleksandar Medović

Triticum timopheevii
(fotó: Aleksandar Medović)

Az emberek és a növények történeti kapcsolatával az archeobotanika tudománya foglalkozik. Az embereknek a természeti környezetükhöz (így a növényekhez) fűződő kölcsönös viszonya az idők folyamán sokat változott. Európában több mint nyolc évezrede termelnek élelmi növényeket, így gabonaféléket, olajos magvakat és hüvelyeseket. De nem csupán táplálék gyanánt termesztettek növényeket, ugyanis egyrészt textíliák, szövetek, kötelek

stb. készítéséhez, másrészt különféle növényi és állati eredetű szövetek, valamint edények színezéséhez is felhasználható növények is gyarapították ezek sorát. Ráadásul már ugyancsak az őskortól kezdve bizonyos vadon termő növényeket gyógyászati célra is felhasználtak, ezeknek egy részét a népi gyógyászatban pedig még ma is alkalmazzák.

Míg a civilizációs központokban a növények kiválasztása és nemesítése a mezőgazdaság szempontjából kedvező, javított tulajdonságú növények létrejöttét eredményezte, addig a peremterületeken a régebbi növénykultúrák változatlan, eredeti, helyi populációi maradtak fent. Az eredeti kultúrák magvai ma a növénynemesítők, valamint számos génbank és az érdeklődő archeobotanikusok rendelkezésére állnak.

Európa szívében két évtizeddel ezelőtt jelentek meg az első archeobotanikai kertek. Ehhez a trendhez csatlakozott idővel az újvidéki Vajdasági Múzeum is, felismerve a helyi archeobotanikai kutatások eredményeinek bemutatási lehetőségét. Ma jelenleg ez az egyetlen archeobotanikai kert Délkelet-Európában. S bár Európa más tájain több archeobotanikai kert is

Egyszemű búza
(fotó: Aleksandar Medović)

található, egyik sem látható és látogatható a nagyközönség számára. A Vajdasági Múzeum archeobotanikai kertjének viszont egyik nagy érdeme, hogy egy nagyváros központjában található, így, egyedülként Európában, minden járókelő megcsodálhatja azt.

Az archeobotanikus kertek lényegüket tekintve a botanikus kertekhez tartoznak, de rendeltetésüket tekintve jelentősen eltérnek tőlük. Az archeobotanikai kertek olyan korai növénykultúrákat őriznek, amelyeknek természetes környezetét az ember teljesen vagy részben elpusztította. Ellentmondóan hangzik, de mára

eljutottunk odáig, hogy őriznünk kell azokat a növényeket, amelyek emberi befolyás nélkül alakultak ki. Az élelemtermelő életmód (azaz a neolitikáció) megjelenésével az ember által nem módosított, vagyis eredeti növényfajok lassan teljesen eltűntek/eltűnnek. Ezt a folyamatot zárta le a nagy méretű, számítógép vezérelt mezőgazdasági gépek által megművelt szántóföldek elterjedése. Az őshonos növényfajok

Szerbia déli részén termő vadborsó, ami kiváló kenyérlisztnek is (fotó: Aleksandar Medović)

A húsos somnak ízletes a gyümölcse, keményfáját pedig az őskor óta szerszámtartóként használják (fotó: Aleksandar Medović)

számos példánya Európában jelenleg szinte már csak a nehezen megközelíthető, hegyvidéki területeken található meg csupán. De mivel ezek a mi kulturális örökségünk részét is képezik, ezért törekednünk kell megőrzésükre.

A Vajdasági Múzeum archeobotanikai kertje tehát az érdeklődők számára szabadon hozzáférhető és közérthető információkkal szolgál, megtekintéséhez tehát nem szükséges semmilyen előképzettség. A kertet azon növényfajok számára szánták egyedülálló menedékhelyként, amelyeket a mai Vajdaság területén elsősorban őskori települések egykori lakói a mindennapi életük során használtak/termesztettek.

Csak azok a fajok találhatóak meg tehát a kertben, amelyek megkövesedett (el-szenesedett) maradványait a vajdasági és közép-szerbiai régészeti lelőhelyeken végzett archeobotanikai elemzések során dokumentálták.

A régészeti lelőhelyekről származó növényi leletek leginkább az őskori lakosok gazdasági tevékenységéhez kapcsolódnak, ezért a növények kiválasztása során a szántóföldi növényekre (gabonafélék, hüvelyesek és olajos magvak) helyezték a hangsúlyt. Emellett a kertben láthatók azok a fajok is, amelyek sajnos már többnyire eltűntek a vajdasági termőföldről a korszerű gépek, a különféle műtrágyák és gyomirtó szerek használatának eredményeképpen. Ezen kívül a kertet úgynevezett szinantróp (azaz egykor az ember közelében megtalálható) növényzet is díszíti, továbbá aromás és gyógynövények, valamint vadon termő gyümölcsök is helyet kaptak itt.

A Vajdasági Múzeum archeobotanikai kertjének létrehozásában egy régészeti kiállítás játszott úttörő szerepet, amelynek rendezésében egy archeobotanikus is részt vett. Az *agyag és a gabona urai* című kiállítás 2011. október 26-án nyílt meg Újvidéken, néhány nappal korábban a múzeum lapidáriumában [azaz kőtárában – a szerk.] egy egy négyzetméteres területen ötven szemet vetet-

Közönséges füge – már az ókori görög sportolók használták sportteljesítményük javítására (fotó: Aleksandar Medović)

A kert online módon is folyamatosan nyomon követhető az év minden egyes napján (<https://www.muzejvojvodine.org.rs/lat/category/arheobotanicka-bas-ta-muzeja-vojvodine-lat/>). A virtuális kert célja nem csupán a növények növekedésének és fejlődésének rögzítése és dokumentálása a magtól a betakarításig, hanem az is, hogy a múzeumlátogatókat minden növényfajról tájékoztassa.

tek el a térség legrégebbi termesztett búzájából, az alakorból, másik nevén egyszemű búzából (*Triticum monococcum* L.). Harmincnegyedik héttel később a búzát egy bronzkori tűzkő pengékkel bélelt úgynevezett szarvassarló másolatával aratták le. Ez idő alatt a múzeum látogatói nyomon követhették a búzafaj növekedését és fejlődését. Az egyszemű búza sikere ösztönözte – a mai szemmel nézve általában rendkívül szokatlan – szántóföldi növények további

Közönséges komló – párnába töltve az álmatlanság ellen használták (fotó: Aleksandar Medović)

termesztését. 2012 végén a Szerbia déli részén ma is termő vadborsót (*Pisum elatius* Stev.) vetettek az egykori egyszemű búza helyére. A DNS-kutatások során megállapították, hogy a bronzkor végén Szerbiában termesztett borsó jelenti a közvetlen kapcsolatot a vadon élő és a ma termesztett borsó között!

2022-ig 29 növényfaj került bemutatásra: 6 kalászos, 6 hüvelyes, 5 olajnövény fajta, 6 gyom és szinantróp faj, 3 aromás és gyógynövény, valamint 3 vadon termő gyümölcs. Minden növényfajhoz közérthető leírás tartozik szerb

nyelven, amelyek egy-egy növény legfontosabb jellemzőit tartalmazzák. Többek között latin nevüket, népi vagy tájnevüket, a növény leírását, a múlttól napjainkig terjedő használati tudnivalóit, valamint azt, hogy mely régészeti lelőhelyeken és mely időszakokban szeltek el (esetleg, hogy milyen mineralizált – ásványosodott – növénymaradványokat találtak). Emellett a látogatók szélesebb képet kaphatnak egyes taxonok [a biológiai rendszertanban használt kategóriák, és azon belüli kisebb csoportok egysége, pl. törzs, osztály,

A parcellák trágyázása a kert egyik fő problémája. Természetes trágyával nem lenne célszerű trágyázni, mivel a kert Újvidék közepén található, ezért a kert termőképességét a hüvelyesek állandó forgatásával szükséges fenntartani.

Lampionvirág – érett bogyója lédús, savanyúan keserű ízű, ám nagy mennyiségben mérgező (fotó: Aleksandar Medović)

61

tékű információforrást jelent nemcsak az ősnövénytan kutatóinak, hanem a régészeknek is. A kísérleti kutatások során sikerült/sikerül az ízeket és az illatokat is megeleveníteni, és választ kapni az ételkészítés gyakorlati kérdéseire is. Az egész folyamatot az érdeklődők online is követhetik, de a régészeti kiállításokhoz kapcsolódó múzeumi rendezvények alkalmával személyesen is kipróbálhatják az őskor ízeit. Így a kert egész éven átívelő története, a benne lévő növények életciklusának nyomon követésétől, majd azok terméseiből készített ételek kóstolásáig bezáróan követhető: „a mezőtől egészen az asztalig”.

Hamvas szeder – szárító hatása közismert (fotó: Aleksandar Medović)

rend, család, nemzetség – a szerk.] szerepéről a régióban, Európában és azon kívül is.

Az archeobotanikai kertben folytatott vizsgálatok többek között arra is keresik a választ, hogy milyen ízűek voltak az ősi növényekből készült ételek. A kertből betakarítható zöldségek terméshozama persze csekély, így legfeljebb két-három fő étkezését teszi lehetővé. A kutatások alapján rekonstruált receptek és a kerti alapanyagokból történő kísérleti ételkészítés felbecsülhetetlen ér-

Rókafarkú köles – az újkőkör óta az egyik legfontosabb növény Kínában (fotó: Aleksandar Medović)

Lidija Balj

62

„Régészeti helyszínelő nyomozás”

Őskori gyerekjátékon

A balkáni országokban lévő múzeumok őskori gyűjteményeiben számos agyagból készült miniatűr tárgy található, amelyek egy különösen érdekes leletcsoportot képviselnek, pontos rendeltetésüket ugyanis nem ismerjük. Nevükből eredően a miniatűrök közös jellemzője, hogy kis méretűek, a mindennapi életben használt tárgyak kicsinyített másolatai, és jól azonosítható gyakorlati funkcióval nem rendelkeznek. Sok közülük konyhai eszközöket hűen utánzó kis edény, de vannak állat- és emberfigurák, különféle kultikus tárgyaknak tűnő oltár- vagy asztalszerű tárgyak. Az újvidéki Vajdasági Múzeumban különösen érdekes

Miniatűr edény az újkőkori Gomolava lelőhelyről
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Milica Đukić)

Állatfigura az újkőkori Gomolava lelőhelyről
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Milica Đukić)

gyűjteményt őriznek, ezek a Ruma (Ruma) melletti Gomolava és a Mozsor (Mošorin) melletti Feudvár régészeti lelőhelyről származnak. A leletek kora Kr. e. 7000 és 2000 közötti időszakra keltezhető, így az újkő-, réz- és bronzkor emlékművét képviselik.

A nagyközönség számára talán kevésbé ismert, hogy a múzeumi raktárakban gyakran találni olyan tárgyakat, amelyek eredeti funkcióját homály fedi, így általában egyszerűen ismeretlen rendeltetésű tárgyaknak nevezik őket. A miniatűr tárgyak is gyakran ebbe a kategóriába sorolhatók. Számos elképzelés látott már napvilágot valódi rendeltetésükről, a rituális események során használt eszközöktől egészen a gyer-

mekjátékokig. A jelen cikk szerzője az utóbbit valószínűsíti, legalábbis azon tárgyak esetében, amelyek a fent említett lelőhelyekről kerültek elő, mivel e tárgyak megjelenésükben és méretükben egyaránt egyértelműen játékokhoz hasonlítanak.

Annak érdekében, hogy kellően meggyőző tudományos bizonyítékokat és érveket találjunk az elméletünk alátámasztására, a kutatásba etnológiai, pedagógiai, sőt a bűnügyi nyomozások során alkalmazott helyszínelő módszereket is be kellett vonni!

Ma már általánosan elfogadott nézet, hogy a gyermekjátékok szerepe sokrétű, serkentik a képzeletet és a kreativitást, ugyanakkor a készségek elsajátítására, a kognitív képességek fejlesztésére is szolgálnak. Emil Kamenov, az Újvidéki Egyetem pedagógia-professzora szerint a játékok kulcsfontosságúak a gyermekek fejlődésében, mert közvetítő szerepet töltenek be a valós élet és a képzelet világa között, ahol a gyermekek a különböző tevékenységek főszereplőivé válhatnak. A játék során a gyermek önállóan hoz döntéseket, ő határozza meg a szabályokat, és olyan helyzeteket alakíthat ki, amelyek hozzá állnak közel, ezáltal azt az érzetet biztosítja, hogy teljes mértékben ura a helyzetnek, ami elégedettséget képes nyújtani.

Miniatűr asztal a bronzkori Feudvár lelőhelyről
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023,
fotó: Milica Đukić)

Tekintettel arra, hogy a felnőttek világa túl bonyolult a gyerekeknek, játékokra van szükségük ahhoz, hogy jobban megértsék a környezetüket, az időbeli, ok-okozati folyamatokat, és fokozatosan megtalálják a helyüket a családban, később pedig a szűkebb vagy tágabb közösségeikben. Bár a játékvágy veleszületett és spontán módon jelentkezik a gyerekekben, a játékokkal történő elfoglaltságot leginkább a felnőttek ösztönzik.

Felmerül persze a kérdés, hogy vajon az őskori játékoknak is hasonló szerepük lehetett?

7000 évvel ezelőtt vajon milyen játékokat készítettek a szülők a gyermekeiknek és vajon a gyerekek maguk is alkottak tárgyakat a saját szórakoztatásukra? Mennyiben segíthetnek a mai pedagógiai ismereteink a miniatűr kerámiaedények és -figurák rendeltetésének és használatának megértésében?

Baglyot formázó figura a bronzkori Feudvár lelőhelyről
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Milica Đukić)

A Vinča kultúráként ismert késő újkőkori közösségek a Kr. e. 5400–4500 közötti időszakban a mai Szerbia területén kívül Bulgária, Románia, Magyarország, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Észak-Macedónia egyes részein éltek és hagytak maguk után hatalmas mennyiségű régészeti leletanyagot. A névadó Vinča lelőhely egy Belgrádtól 14 kilométerre található úgynevezett tell település, amelynek vastag

„Régészeti helyszínelő nyomozás” – őskori gyerekjátékon

64

rétegsoraiban feltárt tárgyak alapján a kultúrához tartozó közösség kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Erről tanúskodnak például a meszsi tájról idekerült obszidiánból (fekete-sötétszürke színű vulkáni üvegből) készült kőeszközök vagy a Földközi-tenger partjáról származó különböző kagylók és kagyló ékszerek. A közösség rendkívül jól értett a kerámiakészítéshez és kivételes minőségű és szépségű edényeket alkotott. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a közösség legfiatalabb tagjai akár kerámiajátékokkal is játszhattak, hiszen a tudás és a nyersanyag (azaz az agyag) is adott volt mindehhez.

Marhaszobor a bronzkori Feudvár lelőhelyről
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023,
fotó: Milica Đukić)

Az említett őskori tárgyak tucatjain a készítés során keletkezett ujjlenyomatok figyelhetők meg. Ezek vizsgálatával számos értékes adatot kaphatunk a kialakítás módja mellett a készítő életkoráról is. Ezek az ujjlenyomatok néha olyan kicsik, hogy kétségtelenül gyerekektől származnak, ám fontos megjegyezni, hogy a nyomok legtöbbször nem jelzi egyértelműen az életkort. Egyes tárgyak megőrizték a papilláris vonalaknak (azaz az ujjbegy bőrléceinek) a lenyomatait, ami teljesen új kutatási lehetőségeket biztosított a további régészeti kutatás számára. Az ujjlenyomatok elemzése nagyon összetett folyamat, és sok

Ember alakú agyagfigurák az újkőkori Gomolava lelőhelyről
(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Milica Đukić)

Miniatűr figura gyermekujjlenyomattal

(Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023, fotó: Milica Đukić)

éves tapasztalatot igényel, így a korábban említett miniatűr tárgyak közül kilencel az újvidéki igazságügyi szakértőkhöz fordultak a múzeum régészei. A vizsgálatot követően a szakértők megállapították, hogy egy kb. tízéves gyermek készíthette az egyik tárgyat, ami kis méretű medvefigurát ábrázolt és a Vinča közösség emlékműgáéhoz sorolható.

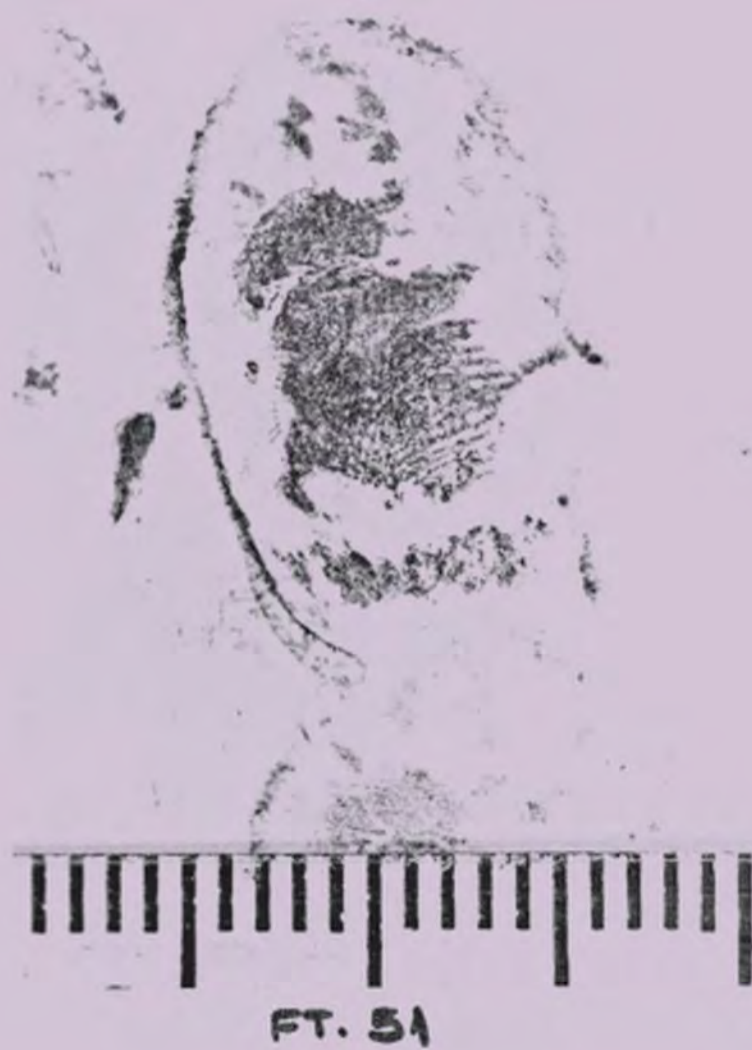
Ezt követően többször is végeztek a Vinča-leletanyagban ehhez hasonló szakértői elemzéseket, és egy másik gyermekujjlenyomattal rendelkező állatfigurát is sikerült azonosítani. Ebben az esetben az érdekesség az, hogy a figurát egy felnőtt és egy gyermek közösen készítette. A kifinomult alkotás egy tapasztalt kézműves ember munkájára utal. Az állat hátán egy perem látható, amin egy három-négy év közötti gyermek ujjlenyomatai azonosíthatók.

Az új felfedezések fényében alátámasztható, hogy a tárgyak egy részét gyermekek vagy velük együtt felnőttek készítették, így őskori gyermekjátékként lehet őket értelmezni. Vélhetően a felnőttek életének utánzása a legtöbb emberi közösség rokon vonása, ami az őskorra is érvényesnek tekinthető. A játékok kialakítása a felnőttek tevékenységének utánzásában rejlik, ezért a játék tartalma és módja kultúrákként változó.

◇ ◇ ◇

65

Az azonosított ujjlenyomatok képe (Vajdasági Múzeum, Újvidék©2023)

GEOMÁGNESES FELMÉRÉS A VAJDASÁGBAN,

Szerencsére a régészek ma már modern tudományos módszerek széles skálájából választhatnak a régészeti lelőhelyek felderítése és vizsgálata során. Bár az ásatások még mindig központi szerepet játszanak az egykori közösségek tanulmányozásában, ma már számos roncsolásmentes módszer is a rendelkezésünkre áll, hogy kiegészítsék, sőt időnként akár ki is váltsák a rendkívül költségigényes feltárásokat.

66

AVAGY HOGYAN MŰKÖDIK A MAGNETOMÉTER?

Till Kühl – Fynn Wilkes

Az újvidéki Vajdasági Múzeum és a Kieli Egyetem (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel) 2013 óta közösen dolgozik az úgynevezett Borjas- (Borđoš) projekten, amelynek célja Törökbecse (Novi Bečej) és tágabb környezete újkőkori településszerkezetének mind alaposabb megismerése. Az eddigi eredmények is jól mutatják, mennyire hasznosak ezek a roncsolásmentes vizsgálati módszerek, így az úgynevezett geomágneses kutatás is, amelyet Törökbecse környékén is gyakorta elegendő csupán néhány négyzetméteres ásatással kiegészíteni, legfőképpen a lelőhelyek pontosabb keltezése érdekében.

A geomágnes kutatás a Föld mágneses terének mérésén alapuló módszer. A geomágneses szondákkal – az úgynevezett magnetométerekkel – egy adott felszínen a Föld mágneses mezejének fluxussűrűségét tudják megmérni (ennek nanotesla a mértékegysége), ez utóbbi ugyanis mindennemű talajbolygatás, beásás (pl. egy ház, egy gödör vagy akár egy sír megásása) stb. során változásokat eredményez a környezet mágneses mezőjéhez képest.

A fémentes keretre szerelt szondákkal akár nagy területet is át lehet vizsgálni az egykori földmozgatások, beásások és talajbolygatások nyomai után kutatva. Ez a régészeti módszer lényegében bármely korszakból származó házmaradvány, gödör vagy akár árok felfedezésére is alkalmas. Korábbi tanulmányokból ismert, hogy a mágneses tér ilyen típusú változásai különösen ott érzékelhetők, ahol az emberek letelepedtek és valamit építettek, ugyanis minden alkalommal, amikor gödröt, árkot vagy éppen sírt ásunk, az adott ponton megváltozik a mágneses tér. Ezenkívül az égett fadarabok, fémdarabok vagy téglák különösen jól láthatók az ilyen mérések során. A geomágneses mérés tehát gyorsan elvégezhető, roncsolásmentes, és általában nagyon pontos képet ad a földben található építményekről. Emellett lehetővé teszi a további terepmunkák, így az ásások pontosabb megtervezését is.

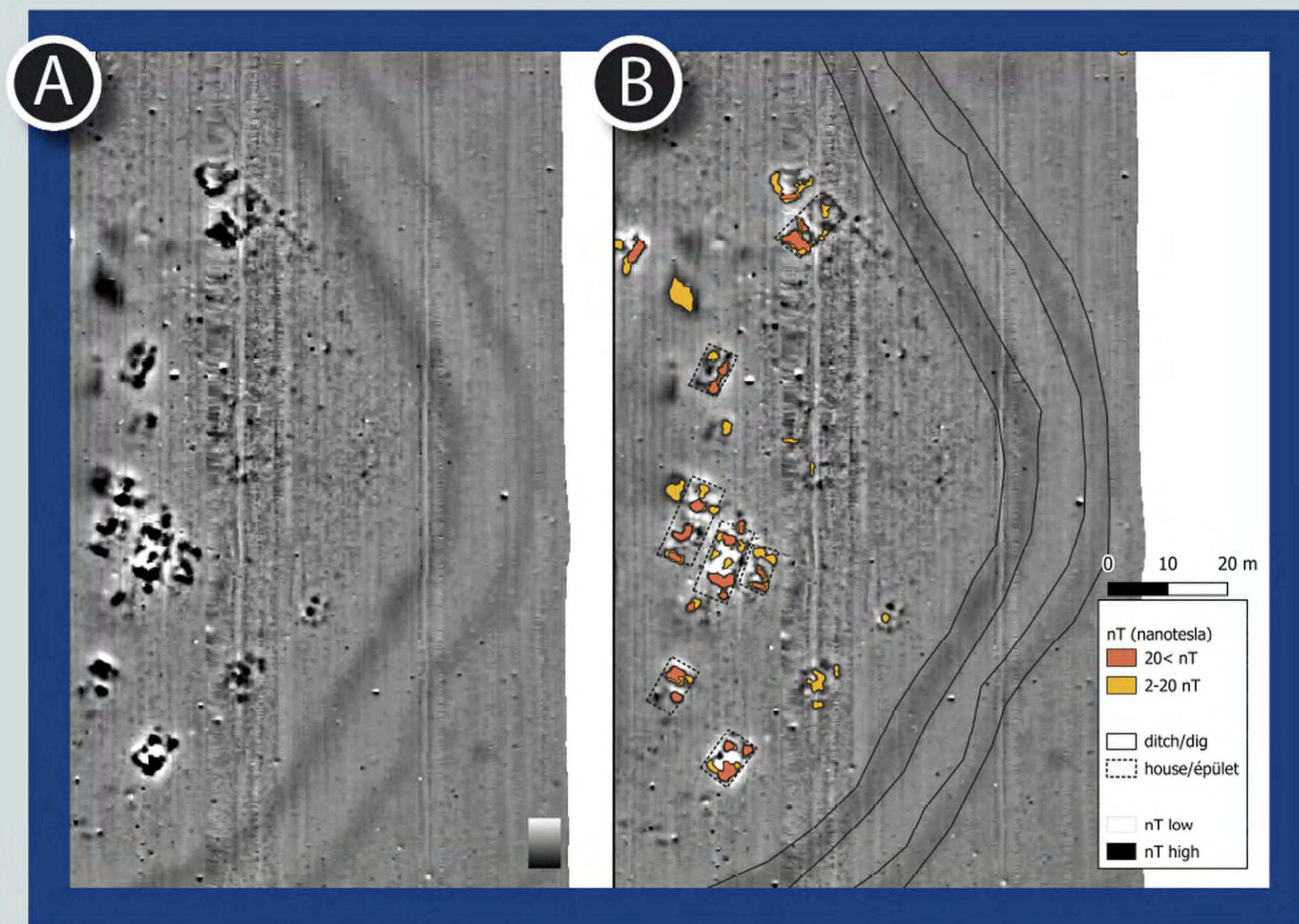
Természetesen ennek a módszernek is megvannak a maga korlátai. A módszer például nem alkalmazható fémmaradványokkal erősen szennyezett területeken vagy fémszerkezetek közelében. A kerítések, a fém- vagy égett tárgyak, így például a téglák, tetőcserepek, a nagyobb kerámiadarabok, kulcsok, érmék, töltényhüvelyek és hasonlóak kis mértékben torzítják a méréseket. A mérendő területeken lévő nagyobb létesítmények, mint például

villanyoszlopok, gázvezetékek vagy fémtartályok pedig gyakorlatilag lehetetlenné teszik a felmérést. Végül meg kell említeni, hogy az egymást metsző (azaz egymásra átsott) objektumok esetében nehéz a geomágneses képből időrendi sorrendet megállapítani, ami a régészeti kutatás egyik kulcsfontosságú kérdése. A gödrök és árkok, mindig ugyanúgy jelennek meg a geomágneses képen, függetlenül attól, hogy a bronzkorban, a neolitikumban vagy épp a középkorban ásták meg azokat. Éppen ezért csakúgy, mint az egymást metsző jelenségek esetében ásatásra vagy más kutatási módszerek alkalmazására, így például az úgynevezett geoelektromos vagy talajradaros felmérésre is szükség lehet.

Fontos megjegyeznünk, hogy a geomágneses felmérést a vizsgálni kívánt helyszínek vagy jól ismert lelőhelyek kiválasztásának érdekében minden esetben alapos szakirodalmi és adattári kutatásnak kell megelőznie. A Borjas-projekt keretében a csapat például számos olyan helyszínről tudott, ahol a helyi gyűjtők és régészek jelentései alapján feltételezhető volt őskori és más régészeti korú település. Ezeken a helyszíneken geomágneses méréseket is végeztünk, de ezzel egyidejűleg a régészeti leletek felszíni gyűjtésére (más néven terepbejárásra) is sor került. A geomágneses felmérést ebben az esetben egy nyolcszondás

A Borjas-projekt nemzetközi csapatának tagjai geomágneses felmérést végeznek a Vajdaságban (fotó: Melissa Villumsen)

Az adatok egyedi szoftveres feldolgozásának eredménye: a nyers geomágneses kép. A régészeti anomáliák digitalizálása. Az egybe-függő vonalak árkokat, a szaggatott vonalak lehetséges házakat jelölnek. A természetes talajhoz képest viszonylag erős mágneses jelet mutató jellegzetességek szintérképen szerepelnek – sárga és narancssárga (a térképeket készítette: Fynn Wilkes)

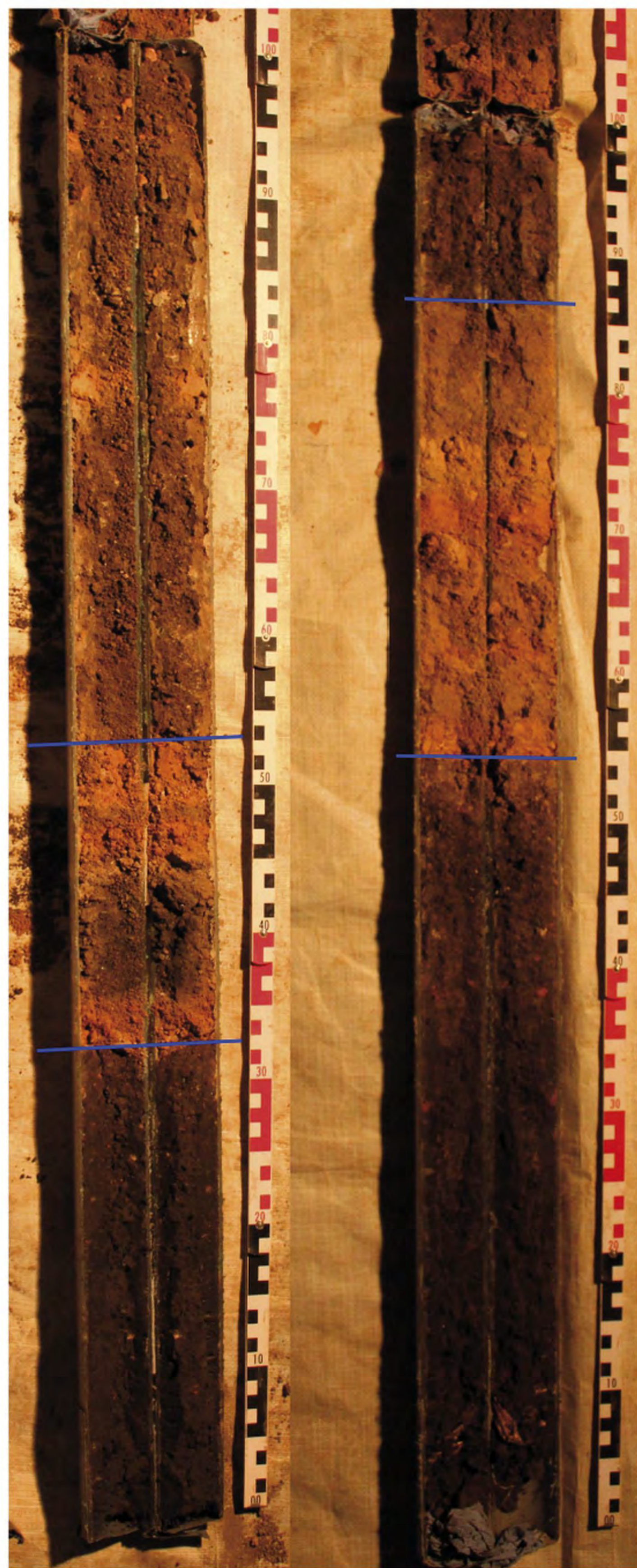

A dGPS vevőkészülék

készülékkel végeztük, amelyhez egy úgynevezett dGPS [differenciális *Global Positioning System*, magyarul differenciális globális helymeghatározó rendszer – a szerk.] készüléket kapcsoltak, így minden egyes méréshez hozzárendelhető volt egy adott földrajzi pozíció. Minden szonda rendszeres időközönként, illetve földrajzi egységenként (pl. másodpercenként vagy 50 centiméterenként) mérést végez, és ezeket a számítógép a pontos koordinátákkal együtt tárolja. Később ezek az egyes mérési pontok egy speciális szoftverrel kiolvashatók, és egy összefüggő térképpé, illetve geomágneses képpé kombinálhatók.

Az 1. ábra (A) egy ilyen geomágneses képet mutat egy vajdasági helyszínről. Ezen a képen a természetes talaj szürkés színű, a régészeti anomáliák – azaz a természetes talajban lévő „zavarok” (vagyis beásások, leletek stb.) – pedig a nagyobb mágneses fluxussűrűségű fekete területek (pl. égetett agyag, feltöltött gödrök és árkok avagy égetett kerámia).

Ketté vágott fúrásmag, benne egy leégett Vinča korú házból származó átégett réteggel (kék vonal közötti rész). Ezek a rétegek (a kék vonalak között) hozzák létre az 1. ábrán látható mágneses anomáliákat (fotó: Fynn Wilkes)

E képek segítségével a régészek értelmezhetik a jelenségeket, és összehasonlíthatják azokat más geomágneses felvételekkel. A felmérési területen talált felszíni leletek alapján a vizsgált területen a késő neolitikumban (Kr. e. 5400-4650/4550) az úgynevezett Vinča kultúraként számontartott lakosság élt. A hosszúkás, körkörös anomáliák árkokként értelmezhetők (1. ábra B, folytonos vonal). A szögletes szerkezetek (1. ábra B, szaggatott vonal) pedig leégett házmaradványokra utalnak. Más lelőhelyekről már ismerünk ezekhez hasonló szerkezeteket, így a most azonosított épületek méretei (ezek 8–10 méter hosszúak és 5–6 méter szélesek) nagyon hasonlóak a szomszédos településeken végzett ásatásokból megismert késő neolitikus házszerkezetekhez. E geomágneses kép alapján így már e helyszínen is lehetséges az egyes szerkezetek értelmezése, valamint a további – például talajfúrással vagy ásatással történő – vizsgálatokhoz szükséges konkrét jellemzők kiválasztása és a jövőben megválaszolni kívánt kérdések pontos megfogalmazása.

„Csóka így is külön fejezet lesz a magyar régészetben”

Kovács-Krassói Anikó

70

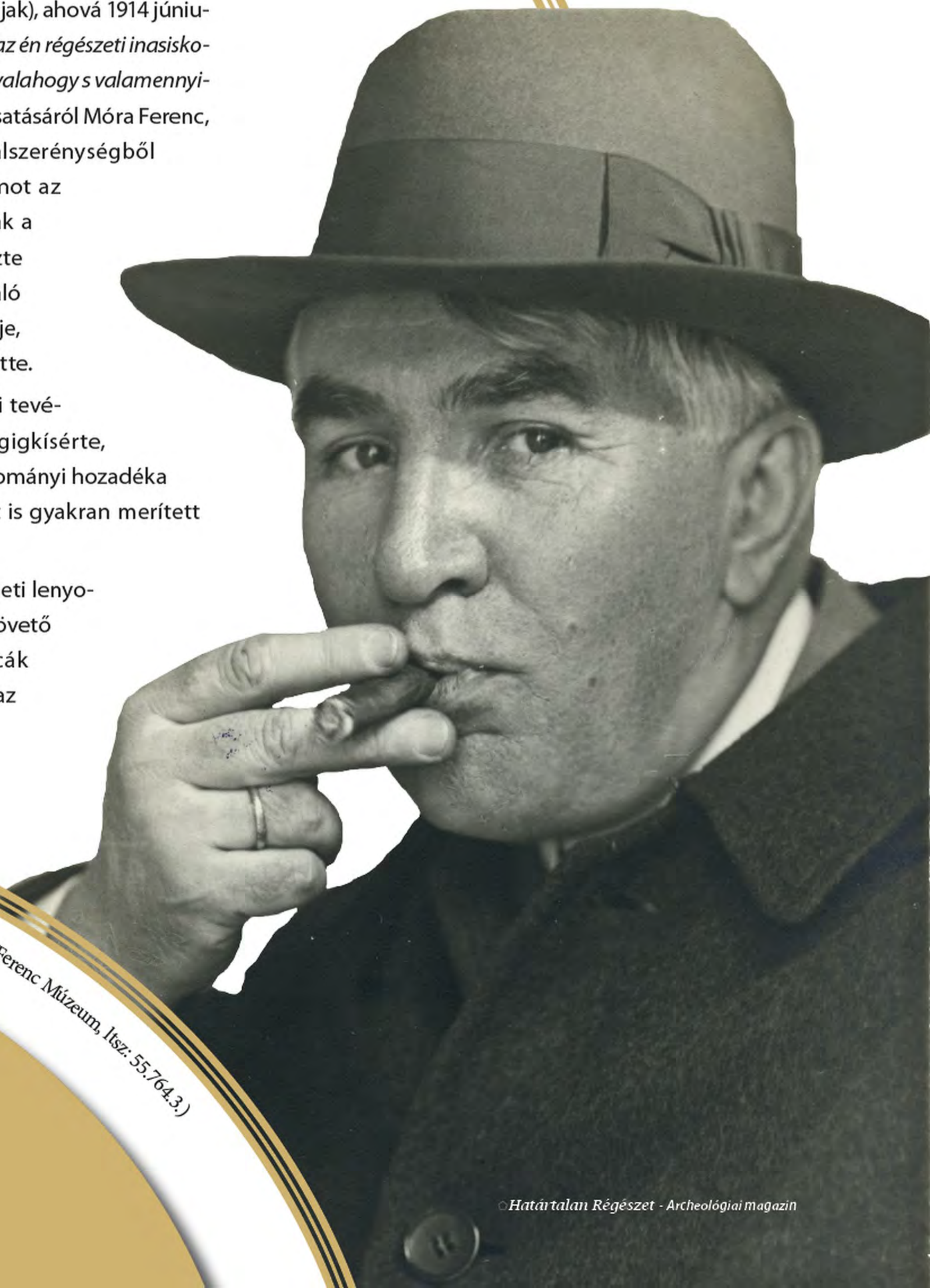
Szerencsés kezű amatőr vagy született őstehetség? Móra Ferenc, a szegedi Kultúrpalota ikonikus alakja és későbbi névadója sokféle feladatkörben és tudományágban letette névjegyét: egyszerre volt író, újságíró, tankönyvíró, könyvtáros és muzeológus, ám legfőbb szenvedélye mindvégig a régészet maradt.

Móra 1907 októberében kezdte meg ásatásait a mai Vajdaság területén, Zentához (Senta) közel, a Tisza menti Csóka-Kremenyákon (Čoka-Kremenjak), ahová 1914 júniusáig még hatszor visszatért. *„Ez volt az én régészeti inasiskolám, s mire a magam kárán kijártam valahogy s valamennyire ki is tanultam”* – vallott a csókai ásatásáról Móra Ferenc, mely vallomást nem feltétlenül álszerénységből írta. A kolozsvári régésztanfolyamot az író-múzeumigazgató ugyanis csak a következő évben, 1908-ban végezte el, ahol régészeti ismereteit a kiváló kolozsvári régészeti intézet vezetője, Pósta Béla irányítása mellett bővítette.

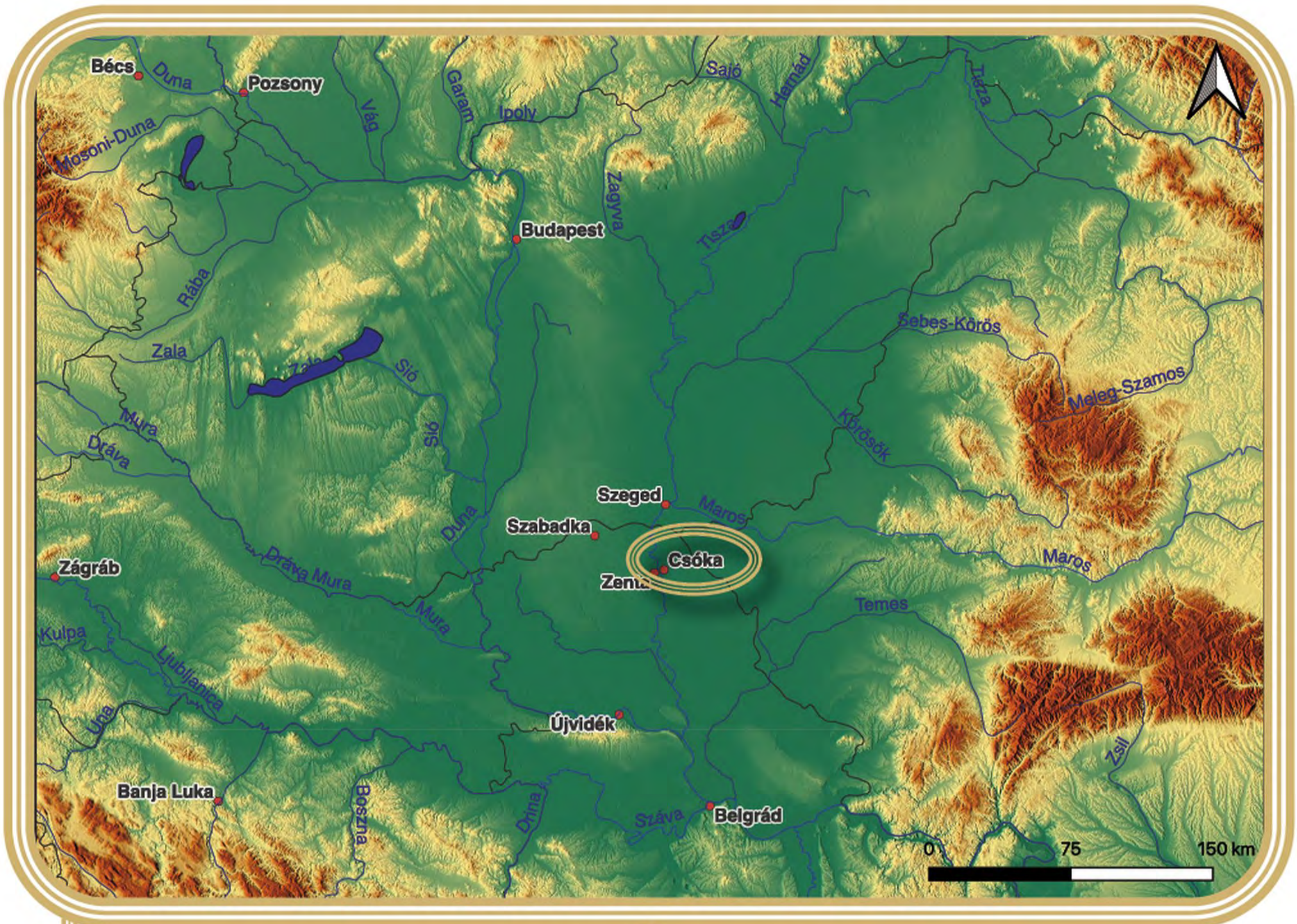
Móra alkotói pályáját régészeti tevékenysége tehát gyakorlatilag végigkísérte, melynek nem csupán régészettudományi hozadéka volt: Móra íróként és újságíróként is gyakran merített ihletet saját ásatásaiból.

A legismertebb irodalomtörténeti lenyomatai úgy a csókai, mint az azt követő régészeti tapasztalatainak a tárcák voltak, amiket Móra az

Utazás a föld alatti Magyarországon című kötetében össze is rendezett, de végül csak a halála után egy évvel, 1935-ben jelenhetett meg. Páratlan kezdeményezés volt ez a részéről, hiszen igen szórakoztató módon, szépírói igényességgel népszerűsítette e tárcáiban a régészet mesterségét. Sokszor felvetődött persze a kérdés és kritika is érte őt emiatt: vajon mennyire értékes műfaja ez a szépirodalomnak?

Móra Ferenc 1930-ban (Móra Ferenc Múzeum, Iksz: 55.764.3.)

Csóka (szerbül Čoka) elhelyezkedése a Dél-Alföldön

„Ha vitatkozó természetű ember volnék, kapható lennék vitára afelől, hogy irodalmat csinállok-e én vagy nem. De hát nemigen van ezen mit vitázni. (...) Falusi kutya a magyar irodalom nagyvárosában” – válaszolta meg ezt maga Móra 1932-ben (a *Délmagyarország* című napilapban megjelent *Én-isz-tenöm, Jó-isz-tenöm, avagy magányvélemény az irodalomról* című tárcájában), miközben a műfajt könnyeden és nagy élvezettel űzte. Feltehetően soha nem volt azelőtt akkora népszerűsége a régészet-tudománynak, és nem volt olyan tájékozott a magyar lakosság az ásatások eredményeiről, mint Móra korában, az ő publicisztikáját olvasva.

Móra Ferenc 1922-ben megjelent első regénye szintén kötődik valamiképpen Csókához. E kötet kétségtelen különlegessége egyébként, hogy két címen is megjelent. *A festő halálaként* először, végül kiadói utasításra a harmadik kiadástól *Négy apának egy leánya* néven vált ismertté. S hogy miként került Csóka a regénybe, miközben egy szegedi tragédiáról szóló újsághír ihlette a megírását? Farkas Szilárdnak hívták azt a művelt papot, akivel Móra Ferenc a csókai ásatásai során igen jó barátságba került.

Móra Ferenc Szabadszálláson 1931 ősztén
(Móra Ferenc Múzeum, Iksz: 55.825.2.)

Sokszor és szívesen emlegette őt, a regényben pedig Pap Fidél személyében voltaképpen az ő alakját idézte meg. Ő volt ugyanis a négy „apa” egyike az író-régész, az orvos és a jegyző mellett. A – lassan hömpölygő cselekményű, lírai hangokat is megpendítő – regénynek mindeképpen külön érdeme, hogy a régészeti ásatások világába is betekintést enged. Az írás fikció ugyan, mégis alkalmas a régészettudomány népszerűsítésére – így volt ez Móra korában, s így van azóta is.

A csókai ásatás talán legkülönlegesebb szépirodalmi vonatkozása mégis egy másik regény, melynek noha ismerjük a címét és a tartalmát, mégsem olvashattuk el soha.

„A legkedvesebb regényem, amin most dolgozom, A csókai réz-emberek. 1907-ben voltam először ásatni Csókán és a Kremenyák nevű tűzkőhalom csak úgy ontotta a leleteket. Ott találtuk az első nagy lovassírt is. A szegedi múzeumban hosszú évek óta mindennap elmegyek a csókai koponyák mellett és beszélgetek velük: Honnan jöttetek, hogy éltetek, mit csináltatok a Kremenyákon? Kinek fúrtad ki fülfüggőnek az őz szemfogát, és mekkora utat tettél meg azért a márványfurcsaságért? Hát te hol kaptad azt a vágást, amely a szemöldököd közt kettéhasította a homlokodat? Te, ember, miket gondoltál addig, míg e

érintkez, hogy a főnök kézen lekapolom a velükiről tényleg
 valam. Ha ember önmagát meg tudná alakítani, hiszen
 adnám a dolgot a Pálma-nak, ezért már most
 az ambíciómat, hogy bizalmas dolgot írni a Pálma-nak, miszerint
 már a Pálma-nak február 15-ig az egész, amireg a nyomozást irányít
 kérték nekem, s az én eljövendőmnek nekem az még nekem is
 kedvelem megajándékozni lehet.

az én érdeklődésem miatt a Pálma-nak az volna, hogy
 én a csókai réz-emberek címmel írni az egész és a Pálma-
 regényt, a mely, amint látszik, hosszú nyomozást követő folyóirat-
 számban jelenik meg. A kérték epizódok az írók dolga, kérem én
 a legfontosabb és legérdekesebb megismérem. Ha kíváncsi, majd
 a legközelebbi számomban meg lehet látni, hogy Pálma-
 kedés ne legyen, amint legutóbb látni látni volt kérték

Móra Ferenc levele a Pálma című folyóirat szerkesztőségének (Móra Ferenc Múzeum, ltsz: 62.33.)

hosszú kezek munkájával gömbölyűre csiszoltad és kifúrtad ezt a kőbuzogányt, amely biztosan főnököt illet? Te, asszony, aki még évezredek múlva is csontkarodban tartottad kicsi gyermeked porló tetemét, milyen nótákat dúdoltál neki, amikor virrasztottál fölötte a viskó közepén égő tűz mellett, míg kint üvöltött a havas fürgeteg, vonított az ajtóban a nádifarkas, és kísértetek árnya táncolt a Tisza vizén? Ezért határoztam úgy, hogy ifjúsági regényt írok ezekkel az ősember szereplőkkel és Csóka színhellyel. Érdekes mese keretében, kimondott tanító tendencia nélkül népszerűsíténém az őstörténetet” – írta Móra Ferenc 1922 januárjában a Pálma című vajdasági ifjúsági lap szerkesztőségének.

A regény folytatásokban való megjelenésének tervét alapvetően Móra ajánlotta fel a zentai folyóiratnak. A szerkesztőség

megkeresése egyrészt érzelmi alapon történt, miszerint a csókai őseimből legszívesebben – ahogy ő fogalmazott – a Bácskának írta; másrészt praktikus megfontolásból: a budapesti *Tálto*s nevű cég konkrét ajánlással, ám nagyon rövid határidőt szabva megkereste már a regény megírásával kapcsolatban. A mindig túlterhelt Móra így különösen jó megoldásnak találta, hogy inkább részletekben írja meg és küldje el a *Pálmának*.

Bár Móra érvei igazán logikusak és helytállóak voltak, döntésével az irodalomtörténet mindenképp veszített: egy – feltehetően nagyon izgalmas – újabb regényt. Az történt ugyanis, hogy a *Pálma* (melynek egyik támogatója éppen a már emlegetett Farkas Szilárd, csókai plébános volt) néhány szám után megszűnt, a megjelent lapszámok pedig eltűntek. 1937 márciusában, Móra halála után épp három évvel a *Magyar Hírlap* még beszámolt a zentai lapban megjelent első néhány fejezetéről, rövid időre Szalay József irodalom- és Móra-barát szegedi főkapitánynak a gyűjteményébe került, de halála után hagyatékának egy része szétszóródott. Így tűnt el *A csókai réz-emberek*, s így lettünk szegényebbek egy újabb régészeti témájú remekművel.

Móra Ferenc hét alkalommal folytatott csókai ásatása minden kétséget kizáróan fontos régészettudományi eredménnyel bír, s nem alaptalanul állította Móra, hogy „*Csóka így is külön fejezet lesz a magyar régészetben*”. A szenvedélyes régész azonban nem csupán a szegedi régészeti tár gyűjteményét gyarapította a csókai leletekkel, s nem csupán a régészeti szaklapokban írt említésre méltó tudományos cikkeket. Számtalan remekbe szabott Móra-tárca, egy megírt és egy végül be nem fejezett regény gazdagította szépírói örökségét, s állított örök emléket a vajdasági Csókának.

A témával kapcsolatban javasolt irodalom:

Móra Ferenc: *Utazás a föld alatti Magyarországon*

Móra Ferenc: *Négy apának egy leánya*

Móra Ferenc a pusztamérgesi ásatáson 1929 októberében
(Móra Ferenc Múzeum, ltsz: 57.25.)

Rövid hírek a világból

Bácsmegi Gábor

74

A spanyol Peraleda de la Mata város közelében 1926-ban fedezték fel a dolmenekből álló „spanyol Stonehenge”-t. A lelőhelyet azonban 1963-ban egy víztározó építése miatt elárasztották, és csak a nagyon száraz időszakokban válik láthatóvá. 1963 óta teljesen csak négy alkalommal bukkantak ki a víz alól a kövek. A tavalyi, különösen aszályos nyár miatt ismét teljesen szárazra kerültek, amit ki is használtak a régészek és kutatásokat végeztek a dolmeneken. Az építmény korát 5000 évesre becsülik, maguk az állókövek pedig főként gránitból készültek. Felmerült az ötlet is, hogy az építményt átköltöztetik egy teljesen száraz területre.

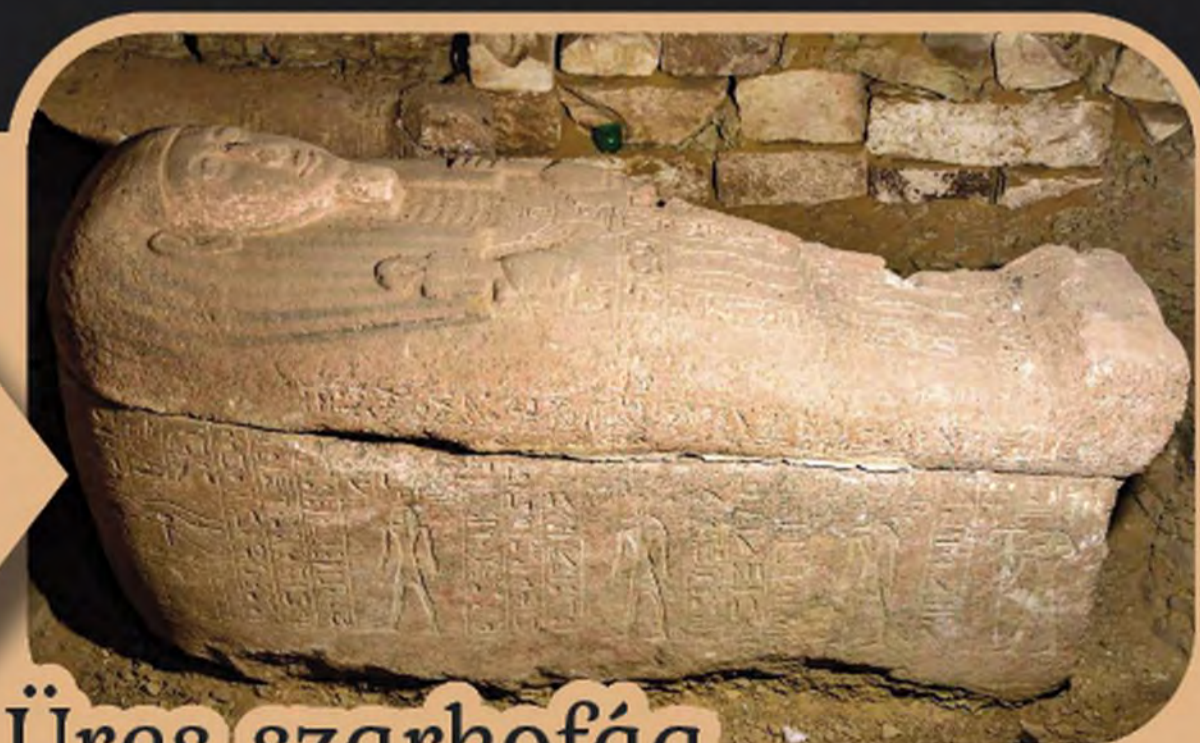
Ismét szárazon a dolmenek

Földbe szúrt viking kardok

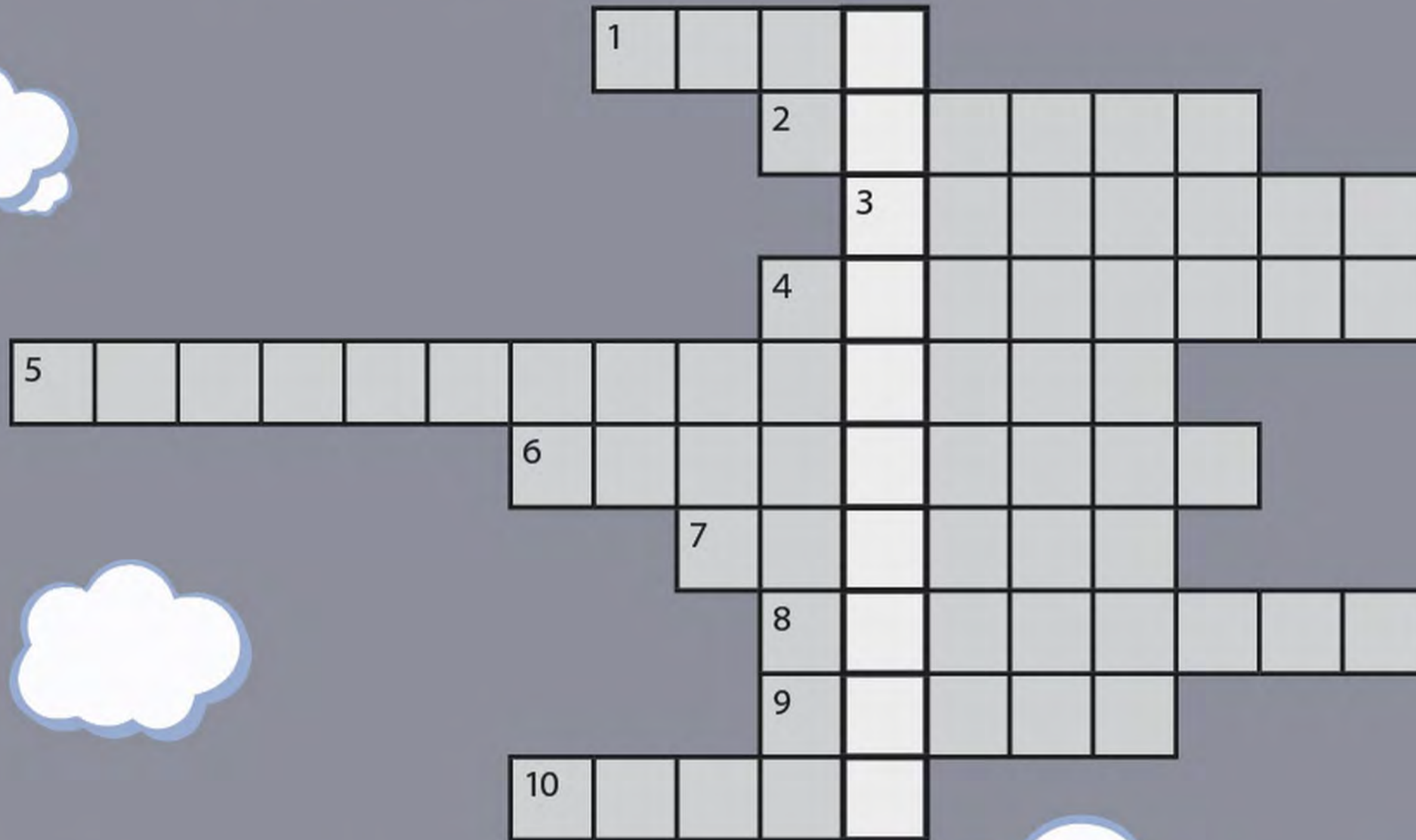
A svéd Västmanland lelőhelyen mintegy 100 sírt és két temetkezési dombot azonosítottak a régészek. Ezek kora Kr. u. 600 és 1000 közé tehető. Eddig a környéken kb. 20 viking kori kard került elő, azonban a most folyó kutatások során két példányt az egyik temetkezési domb közepén, sekélyen a földbe szúrva találtak meg. Az ásatások során üvegyöngyöket, táblajáték darabjait, fésűket és medveagyarakat is találtak.

Szakkarában, Unisz fáraó (kb. Kr. e. 2353 és Kr. e. 2323 között uralkodhatott) piramisa mellett egy érdekes szarkofágra bukkantak az egyiptomi régészek. A gránitból készített szarkofágon azonosítani lehetett az egykori elhunyt nevét is. Ptah-im-wea mumifikált teste feküdt benne, aki II. Ramszesz (ur.: Kr. e. 1279–1213) idején volt a thébai templom egyik vezetője és kincstárnoka. A szarkofágot valamikor az ókorban már felnyitották, és a testet, illetve a mellé eltemetett tárgyakat elvitték. Az ókori Egyiptomban nem volt ritka, hogy a jóval korábban épített piramisok közelében is temetkeztek a későbbi időszakban, Gízában is találtak már olyan sírokat, melyek 2000 évvel fiatalabbak voltak a 4500 éve emelt piramisoknál.

Üres szarkofág

Ha helyesen válaszolsz tíz kérdésre, a megfelelő szavak beírásával, az egyik függőleges oszlopban megkapod annak a testvérpárnak a vezetéknévét, akiknek 1386-ban Luxemburgi Zsigmond a törökbecsei erődöt adományozta. Segítségként használd a magazin cikkeit.

- 1: újkőkori város elnevezése
- 2: Bureuohul mai magyar neve
- 3: Szávaszentdemeter római kori neve
- 4: Egy közel 7 ezer éven át folyamatosan lakott település a Vajdaságban
- 5: Az emberek és a növények történeti kapcsolatával foglalkozó tudományág
- 6: Melyik löszplatón jelentek meg az avarok a Bácskában?
- 7: A Berkasovóban talált római sisak készítőjének neve
- 8: A Sziga-sziget pálos kolostori templomát felfedező személy vezetéknéve
- 9: Ezen település határában kezdte meg vajdasági régészeti tevékenységét Móra Ferenc
- 10: Ilyen fémből készült a Borjason talált ekevas

A megfejtést beküldők között három nyereményt sorsolunk ki. A megfejtést 2023. május 15-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelti tér 1-3.) kérjük elküldeni.

Előző játékunk nyertesei: Für Ágnes, Oberst Marietta, Dr. Reisz Terézia

Gratulálunk!

A régészeti leletek alapján tudjuk, hogy egyes történelmi időszakokban milyen konyhai eszközöket, egyéb kellékeket, valamint főző, és sütőberendezéseket használtak ételkészítés céljából. A régészeti állattan kutatásainak eredményeiből arra következtethetünk, hogy egykor milyen állatok húsát használták fel, a botanika pedig a termesztett és a természetben gyűjtött növényekről nyújt számunkra információkat. Ugyanakkor a botanika egy speciális ága, a kísérleti archeobotanika talán a múlt

NEOLITIKUS LENPOGÁCSA

Medović Ildikó – Aleksandar Medović

kutatásának legkifinomultabb megközelítéseit teszi lehetővé. A régmúltban felhasznált zsírokról és tejtermékekről például igen gazdag ismeretanyaggal rendelkezünk ma már, ám például a gombák pontos hasznosításáról még csekély információval bírunk. Ugyanakkor az említett tudományágak ma már elegendő adatot nyújtanak ahhoz is, hogy akár konkrét ételek receptjei, így az őskori illatok és ízek nyomába eredjünk!

A Vajdaság területéről származó archeobotanikai elemzések adataiból kiindulva jelen írás szerzői néhány éve őskori receptek és ételek kísérleti elkészítésével is foglalkoznak. Ez voltaképpen egy régész és egy archeobotanikus tűzhely előtti folyamatos tudományos eszmecsereje is. A főzések során a hozzávalók többnyire a Vajdasági Múzeum archeobotanikus kertjéből, a közeli Fruska Gora (magyarul Tarcal) hegységéből, az újvidéki zöldségtárcsáról és bioélelmiszer-boltokból származnak.

Az egyik rekonstruált (és kipróbált) recept középpontjában egy neolitikus eredetű, lenből készült édes pogácsa áll, amelyet nyitott tűzhelyen vagy akár sima kőfelületen is el lehet készíteni.

HOZZÁVALÓK

2 csésze teljes kiőrlésű liszt (egyszemű vagy két szemű búzaliszt)

- 2 tojás
- ½ csésze tehéntej
- ½ csésze vaj vagy egyéb zsiradék
- ½ csésze méz
- egy marék len
- egy marék mogyoró (kivéve allergia esetén)

Elkészítés

A tejszínen felforraltjuk a lenmagot, majd 10 percig hűlni hagyjuk. Egy másik tálban fakanállal összekeverjük a tojást, a zsírt vagy egyéb zsiradékot és a mézet. Hozzáadjuk a főtt lenmagot és a lisztet. Tiszta kézzel alaposan összegyúrjuk és golyókat formálunk a tésztából, amiket egy tepsibe helyezünk. Mindegyik golyó tetejére egy-egy mogyorót tehetünk. 180–200 fokos sütőben körülbelül 20 percig sütjük.

Jó étvágyat hozzá!

Előfizetve a magazin 1490 Ft helyett csak **1250 Ft-ba** kerül, ami évente mindössze 5.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.
A 2023. május 12-ig beérkező megrendelések esetén az előfizetés a 2023. júniusi lapszámmal fog indulni.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címre!

(Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum. Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004
A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

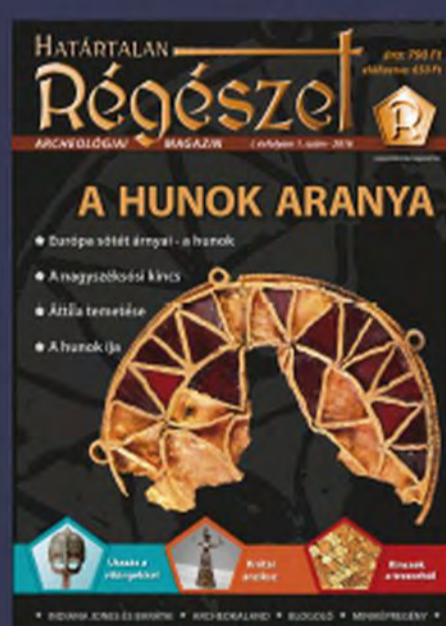
Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

78

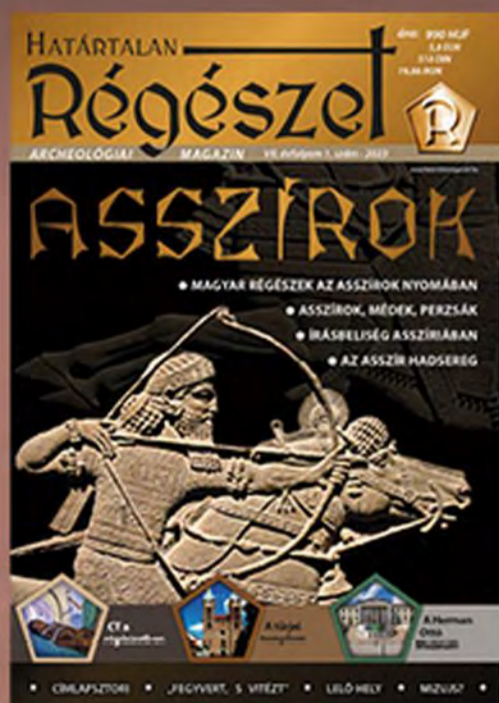
Újra elérhető
a **HUNOK ARANYA**
a **dimag.hu**
felületein !

**MOST MÁR AKÁR ELEKTRONIKUS
FORMÁBAN IS OLVASHATJA
A HATÁRTALAN RÉGÉSZETET!**

Keresse a lap régi/új számait
a **DIMAG.HU** felületein!

Fizessen elő a digitális változatra
vagy akár olvassa újra a régi számokat!

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK: ASSZÍROK

Asszíria és az asszírok Assur városáról (és annak istenéről, Assurról) kapták a nevüket. Olyan név volt ez, amelyet közel két és fél ezer éven keresztül rettegve emlegettek az ókori Közel-Kelet más népei, törzsei, államalakulatai. A térség történelmének politikailag, katonailag, közigazgatásilag, gazdaságilag és kulturálisan olyan meghatározó szereplői voltak, mint a Mediterráneum térségének Róma és a Római Birodalom. Az Asszír Birodalom fejlett írásbeliségének köszönhetően asszír dokumentumok ezrei nyújtanak bepillantást államuk működésébe, vallási és hétköznapi életébe, sőt, gondolkodás-

módjukba, miközben gyakori szereplői más civilizációk írott forrásainak is, az egyiptomi kútfőktől egészen az Ószövetségig. Régészeti emlékeik már több mint 150 éve felkeltették az európaiak figyelmét, elképesztő gazdagságú városaikból származó óriási szobraik és egykori tárgyi kultúrájuk egyéb elemei a nagy nyugat-európai múzeumok féltve őrzött kincsei közé tartoznak. Kevesen tudják, hogy a hazai assziriológiai műhely és kutatói a nemzetközi tudományos élet élvonalába sorolhatók, s évek óta zajlanak magyar feltárások is az egykori Asszír Birodalom területén. Legújabb számunk az asszírokkal kapcsolatos legfontosabb új eredmények mellett átfogó képet igyekszik nyújtani erről a Magyarországon talán kevésbé ismert kultúráról.

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

nka

Nemzeti Kulturális Alap

